

MEDIJSKI DIJALOZI
časopis za istraživanje medija i društva
MEDIA DIALOGUES
journal for research of the media and society

Godina XI
Broj 30
Podgorica
Februar 2018.
ISSN 1800-7074
COBISS.CG-ID 12734480

Istraživački medijski centar - Podgorica

Osnivač i izdavač / Publisher

IVPE- Cetinje

Partner: Istraživački medijski centar – Podgorica

Redakcija / Editorial Board

Robert W. McChesney (USA), Boguslawa Dobek-Ostrowska (Poljska), Nayia Roussou (Kipar), Andrew Balas (USA), Chunyang Zhu (NR Kina), Slavko Splichal (Slovenija) Tapas Ray (India), Frances E. Olsen (USA), Ratko Božović (Srbija), Nada Zgrabljic Rotar (Hrvatska), Gabriel J. Botma (Južna Afrika), Yuriy Bilan (Poljska), Čedomir Čupić (Srbija), Valentina Mansurova (Rusija), Stjepan Malović (Hrvatska), Oleksandr Dorokhov (Ukrajina), Divna Vuksanović (Srbija), Veselin Drašković (Crna Gora), Sead Alić (Hrvatska), Sandra Bašić Hrvatina (Slovenija), Yesim Kaptan (Turska), Slavo Kukić (Bosna i Hercegovina), Gordana Vilović (Hrvatska), Christos Frangonikolopoulos (Grčka), Željko Simić (Srbija), Aneta Spaić (Crna Gora), Wincharles Coker (Gana), Wu Feng (NR Kina), Nataša Ružić (Crna Gora), Rrapo Zguri (Albanija), Alexander Kashumov (Bugarska), Janko Nikolovski (Makedonija), Lejla Turčilo (Bosna i Hercegovina), Marija Čutura (Bosna i Hercegovina), Dražen Cerović (Crna Gora), Đorđe Obradović (Hrvatska), Vedada Baraković (Bosna i Hercegovina), Dubravka Valić Nedeljković (Srbija), Radenko Ščekić (Crna Gora), Marko M. Đorđević (Srbija), Dejan Donev (Makedonija)

Glavni i odgovorni urednik / Editor in Chief : dr Mimo Drašković

Zamjenik urednika / Co – Editor : dr hab. Yuriy Bilan

PR i međunarodna saradnja/PR and International Cooperation: mr Anđelka Rogač

Tehnički urednik / Technical Editor: Miloško Pušica

Prevod / Translation: IVPE

Časopis izlazi tri puta godišnje / The Journal is published three times a year

Radovi se recenziraju/ Papers are reviewed

Štampa / Printed by : IVPE – Cetinje

Tiraž / Circulation: 1000 primjeraka / 1000 copies

Korisnički servis / Journal customer service:

mob. tel. + 382 68 583 622

e-mail: rookie@t-com.me, medijskidijalozi@gmail.com

**Rješenjem Ministarstva kulture, sporta i medija br. 05-1203/2 od 05. maja 2008.
časopis "Medijski dijalozi" je upisan u evidenciju medija pod registarskim brojem 647**

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетинје 659.3/4

ISSN 1800-7074 = Medijski dijalozi (Podgorica)

COBISS.CG-ID 12734480

SADRŽAJ / CONTENTS

KRUNOSLAV BEDI, MATIJA VARGA (Hrvatska): Visual Perception and Attitudes of Students Toward the Role and Importance of Photography - Students' Creative and Artistic Photographic Works Through Project - Based Learning <i>Vizualna percepcija i stavovi učenika o ulozi i važnosti fotografije – kreativna i umjetnička fotografija u projektno orijentiranoj nastavi</i>	5
dr RADOVAN PEJANOVIĆ (Srbija): Razmišljanja o sudbini demokratije <i>Considering the Destiny of Democracy</i>	19
Akademik dr AVDUL KURPEJOVIĆ (Crna Gora): Crnogorska javna scena (analitičkička obrada) <i>Montenegrin Public Scene (Analytical Process)</i>	41
dr SLOBODAN VULETIĆ i dr VOJISLAV TODOROVIĆ (Srbija): Interdisciplinarnost savremene komunikologije <i>Interdisciplinarity of Modern Communicology</i>	69
dr MILJOJKO BAZIĆ i dr ALEKSANDAR BAZIĆ (Srbija): Modeli odnosa s medijima i njihov uticaj na izgradnju imidža kompanije (metodološki pristup) <i>Models of Media Relations and Their Impact on the Building Image of the Company (Methodological Approach)</i>	83
JANKO NIKOLOVSKI (BJR Makedonija): Personalizacija medija: jača ili slabi demokratiju? - Fenomen „dnevni ja” <i>Media Personalization: Democracy Strengthens or Weakens? – "Daily Me" Phenomenon</i>	99
dr SRDJAN VUKADINOVIĆ (Crna Gora): Društvene mreže, kultura i obrazovanje <i>Society Networks, Culture and Education</i>	105
dr RADENKO ŠČEKIĆ (Crna Gora): Uticaj politike na kulturu i medije <i>The Politics Impact on Culture and Media</i>	115

dr MIROSLAV VASILJ (BiH) Primjena novinarskih žanrova u hrvatskim i bh. dnevnim novinama u eri postmodernih medija <i>Application of Journalism Genres in Croatian and BIH Daily Newspapers in the Era of Postmodern Media</i>	127
ANA LETUNIĆ (Hrvatska): Populizam kao politički komunikacijski stil u medijskoj reprezentaciji kulturalne izvedbe <i>Populism as a Political Communication Style in the Media Representation of Cultural Performance</i>	145
DANIRA MATIJAČA (Hrvatska): Virtualne agore - otoci političke komunikacije? <i>The Virtual Agoras – Islands of Political Communication?</i>	163
dr MAJA RISTIĆ (Srbija): Sadržaji kulture i novi mediji vs izazovi prezentacije i predstavljanja <i>Facillities of Culture and New Media Vs Presentation and Representation</i>	181
dr DRAGO MARTINOVIĆ i IVANA HUDI (BiH): Odnos religije i masovnih medija – analiza religijskih sadržaja na Web-portalima <i>The Relationship Between Religion and Mass Media – an Analysis o Religious Content on Web Portals</i>	195
dr BORIS MIJOVIĆ i dr FILIP TURČINOVIĆ (Crna Gora i Srbija): Pojedini elementi strategije pristupa nastavi međunarodnog javnog prava <i>Some Elements of the Strategy of Approach to the Lecture on International Public Law</i>	209
Prikazi	
RADENKO ŠČEKIĆ: <i>Klokotrizacija tranzicije</i>	221
ČEDOMIR BOGIĆEVIĆ: <i>Tuđemilski svici</i>	225
MARIJAN MAŠO MILJIĆ: <i>Uskoci između Morače i Drobnjaka</i>	229
MIRKO JAKOVLJEVIĆ: <i>Metodologija znanstvenog istraživanja</i>	237
Uputstvo autorima (<i>Notes for the contributors</i>)	241

UDK: 316.77:77

VISUAL PERCEPTION AND ATTITUDES OF STUDENTS TOWARD
THE ROLE AND IMPORTANCE OF PHOTOGRAPHY –
STUDENTS' CREATIVE AND ARTISTIC PHOTOGRAPHIC
WORKS THROUGH PROJECT-BASED LEARNING

VIZUALNA PERCEPCIJA I STAVOVI UČENIKA O ULOZI I VAŽNOSTI
FOTOGRAFIJE – KREATIVNA I UMJETNIČKA FOTOGRAFIJA
U PROJEKTNO ORIJENTIRANOJ NASTAVI

KRUNOSLAV BEDI

School of Civil Engineering, Art and Craft, Cakovec

MATIJA VARGA

University of Zagreb, Faculty of Teacher Education, Zagreb

Abstract: *The objective of the paper-and the investigation behind it – was to recognize the importance of photography in the visual perception in the project-based learning process in the third-grade students of a secondary school course. We live in the photography visual domination epoch and photography itself is an inevitable element of the visual distinction or even identification. In line with that, the paper presented the (best) photographs taken by students (Media Technician course) to have been awarded at various public contests. The second part of the paper presents the investigation into the perception and attitudes of the students as to the role and importance of photography i.e. into the level of the visual and CS literacy of students when the use of photography is implied.*

Key words: *Photography, Visual Communication, Visual Identification, Visual Sense, Visual Perception, Virtual Identity, Project-Based Learning (PBL)*

Apstrakt: *Cilj rada odnosno istraživanja je prepoznati važnost fotografije u vizualnoj percepciji kod srednjoškolskih učenika u projektnoj*

nastavi. Živimo u eri vizualne dominacije fotografija i ona predstavlja nezaobilazan element vizualne prepoznatljivosti, pa čak i identifikacije. U skladu s time u radu su prikazane (najbolje) fotografije učenika (medijski tehničari) koje su izradili učenici s nastavnicima tijekom nastavne godine te koje su nagrađene na različitim javnim natjecajima. U drugom dijelu rada prikazano je istraživanje kojim se ispituje percepcija i stav učenika o ulozi i važnosti fotografije odnosno razina vizualne i/ili informacijske pismenosti učenika u korištenju fotografije.

Ključne riječi: *Fotografija, vizualna komunikacija, vizualna identifikacija, vizualni osjet, vizualna percepcija, virtualni identitet, projektno orijentirana nastava (PBL)*

1. Introduction

Although it seems to be quite a contemporary invention, an image of an object on a light-sensitive emulsion layered background dates as far back as in the year of 1822. In the course of the whole 19th century, this technology had been going through a series of improvements and innovations. The very development of photography went hand in hand with the change in the perception of the human reality and it was because the photography primarily influenced the existing painting art/perception as it offered a more real image of reality. Besides that, the future was yet to show that photography influenced (and has influenced) the contemporary means of visual communication, for example, the film, the TV, electronic media, the Internet etc.

There are millions of new photographs published on Facebook and Instagram daily. In terms of the contemporary education of designers and media technicians in the fields of either graphic design or electronic media design, it is of a crucial importance for a student to be acquainted with the photography media. The photographic image is one of the basic materials for a contemporary graphic designer to work with, regardless of the image being an original or a replica/reproduction. The designers and media technicians of today usually work with ready-made photographic products or order them from professional photographers but yet have to be acquainted with both the technical aspects (the types and features of various cameras and photo materials) and the technological ones, namely the process of making photographs. This is why the education process has to provide the students the access to all

the respective knowledge so that they could learn the principles of composing photographs and how to use lenses and to develop watching skills. Besides that, it is as well important to learn and get acquainted to the light/shade relations and to understand the importance of “the critical moment” while shooting particular motifs.

Finally, along with all the creative possibilities at disposal, it is important to get to know the genres of the photographic records – the studio photography, portraits, landscapes, acts and still life etc. What is as well inevitable in the educational process is the unconceivable array possibilities offered by the computer manipulation of photographs. It is due to the new digital technology used as well at shooting and at the post-processing of the record. A subsequent change and intervention into the recorded material can change both one’s experience of a photograph and the expression of the world that the photograph reflects.

2. Visual Communication

Visual methods, such as photography, offer children ways to address issues relevant to them [3]. Photographers use cameras as a means with which they influence the awareness and consciousness of other people and this makes photography being more important today than ever before. A fragment of the world, once extracted from space and time and frozen by photographing may express a general feature of the whole world in the way that makes us impossible to watch the world with the same perception we used to have. Each and every minute, millions of photographs are being uploaded to social networks and web sites. They inform us on the most hidden corners of the world and they are more powerful than words. Despite the processes of homogenization, these photographs do not reveal a world of single meaning but a world of a miraculous diversity instead. The visual design is therefore an essential predictor of the learners’ cumulative impressions of, and preferences for, an e-learning tool [2].

Every photographer hopes for some coincidental life circumstances and skills that would lead them to the pedestal of a distinguished photographer. The photographs that have marked history or a moment in history either tell more than a thousand speeches made by a thousand of politicians or can initiate more action than thousands of humanitarians. The most famous photographs are not recorded in our minds as the photographs of politicians. It would rather be Sharbat Gula (“Afghan Girl”) is a photograph by journal-

ist Steve Mc Curry) or the photograph of raising the flag on Iwo Jima taken by Joe Rosenthal.

Picture 1. Afghan Girl

Picture 2. Raising the Flag on Iwo Jima

Visual communication is a powerful means of transferring thoughts and ideas and, moreover, the power of critical and visual evaluation of the presented information has become a key skill in the electronic environment.

3. Students' Design and Visual Communication in the Realm of Photography

Visual communication is an interdisciplinary field. What the visual communication design education aims to develop in students is the competence in design towards creating an effective visual language and communicating with it. Students are exposed to inter-disciplinary visual communication platforms adapting to the current developments in information technology and changing aesthetic values [4].

In visual communication, individuals perceive and interpret the visual images in their surroundings according to their previous experiences and repertoire of visual codes. The perception of visual images requires a reading process that is similar to the reading and interpretation of written texts [1].

In the course of the school year, the group consisting of 16 third grade students of the Media Technician secondary school course were assigned with several photographic tasks and took part in several public contests with the photographs they had taken. Prior to that, in the earlier years of the course,

the students had to learn the basics of digital photography. Their photographic works were made within the curricula of two subjects, "Media Photography" and "Creative Photography". Depending on particular contest propositions, the students had to include the scanning or photograph taking processes, cutting out details and adjustment of elements, designing backgrounds and colour correction. Depending again on particular contest propositions, the elements could be imported into Adobe Photoshop and processed. The project of making photographs was based on project based learning (PBL) and on constructivist paradigm.

Photographs significantly enhance one's experience and knowledge. Photographs mirror life and it is thus an advantage if one is able to watch them. Photographs teach people, informs them, photographs shape, entertain, challenge, shock and encourage communication. An overview follows of the students' works awarded at various public contests in the course of the school year 2015. /2016.

Table 1. Awarded students' works

	
	
The photographs awarded at Kaufland's contest – Christmas Photo Contest	
	
The photograph awarded at Nov@TV contest	The photograph awarded at Click – creative contest "Give an Idea For a Better Atmosphere"

	
<p>The photograph awarded at "Paint the World" contest</p>	<p>"A Fairy Tale", photograph from the "The Nature of my Homeland Medimurje" contest</p>
	
<p>The photograph awarded at "Young People and Firefighting" contest</p>	<p>The photograph awarded at "Young People for Human Rights" contest</p>

In which way the students experience the work on photographs is most properly told through one of descriptions of the process of making a photograph within the theme of "Tolerance, Lack of Violence and Peaceful Dispute Resolving".

A student (D.S.) says: "By means of the photograph, I wanted to express trust, peace of mind and tranquility. I used the colour of blue to convey my thoughts, the colour that as well dissolves into its lighter shades and symbolizes understanding. Only one blue drop suffices for tolerance, lack of violence and peaceful problem resolving. The photograph was taken in the following way: I put some water into a container and then let a drop of blue paint from an eyedropper into the water and the paint dissolved into various shades and lines. To give the photograph even more magic, I pressed the release button while the drop was falling into the water. It took me at least 3 hours to make the photograph. Although the blue colour was my first preoccupation, I as well tried to cope with the theme by means of polychrome paints, but the process was too demanding. The effort invested in the photograph has well paid off."

4. Research methods

The perception of photography as an important factor in the multimedia technologies of today is important for the approach to learning. The

awarded students' works were made in the course of one school year and within the curricula of two subjects - Media Photography and Creative Photography; this work and the research were, in turn, aimed at the mutual detection and the importance of the role of photography in the contemporary media. The objective of the research is to present the obtained data on the perception and attitudes of the students as to the role and importance of photography i.e. on the level of the visual and CS literacy of students when the use of photography is implied.

The research was conducted by the survey method whereas the results are shown in pie charts. The research was done in the May of 2016 via the Internet, i.e. online. Likert scale was used for the surveyed to express the level of their subjective agreement with the given statements. The scale comprised four levels, (1-strongly disagree; 2- disagree; 3- agree; 4- strongly agree).

The survey was taken among the students of School of Building and Crafts Čakovec. There was the total of 104 students, out of which 62 females and 42 males. The life age span of the surveyed ranged from 15 to 20.

5. Research results

The aim of the survey was to get feedback on:

- Your gender is...?
- Photography is the technique of digital or chemical recording of everyday life scenes on a layer of material sensitive to the light it is exposed to.
- Photography plays important role in the contemporary media.
- Photography helps and/or may help with e-learning?
- Do you consider the interest in photography to be in an increase lately?
- Do you think that photography teamed with a text helps with learning/e-learning?
  - In my case, the use of photographs when doing homework, writing papers and seminars, making presentations etc. is frequent one.
- Do you think that photography draws more attention than other content that is presented on a screen (text, animation, video...)?
  - Do you think that photography in the teaching process has a good perspective in a long run?
    - Do you consider photography to be inevitable in the media space of today?
  - Do you agree with the statement that a photograph is worth a thousand words?

- The virtual surroundings photography (digital photography) is of the same value as the classic photography made on the light-sensitive paper?
- Attractive photographs should be used in presentations because it makes the presentations better.
- The audience will be more interested if they are offered/presented nice photographs
- A quality photograph is determined by the number of pixels.
- The colour photography is more attractive and more interesting than the black and white photography
- Do you agree with the statement that a quality photograph can be taken by a professional photographer only?
- Amateur photographs are less valuable than those taken by an educated professional photographer.
- Do you agree with the statement that a quality photograph requires a quality camera with larger resolution?
- Newspaper photographs are less valuable than photographs printed on a top quality paper and in a high quality magazine.
- Do you think that a top quality photograph always needs to be post-processed by some of the professional software for picture processing?

The most interesting answers to the most interesting answers are as follows:

The students acknowledge a great importance of photography in the contemporary media (Figure 1); more than a half of the surveyed consider photography to be important for learning (Figure 2) and that it is inevitable in the media space of today (Figure 3).

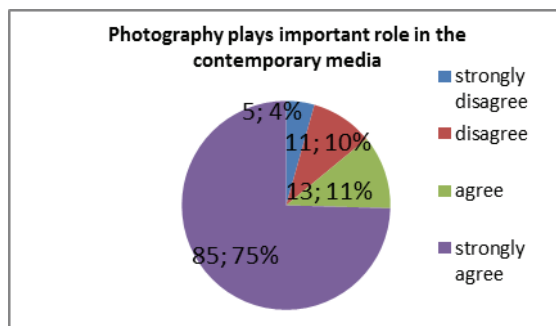

Figure 1. Photography plays important role in the contemporary media

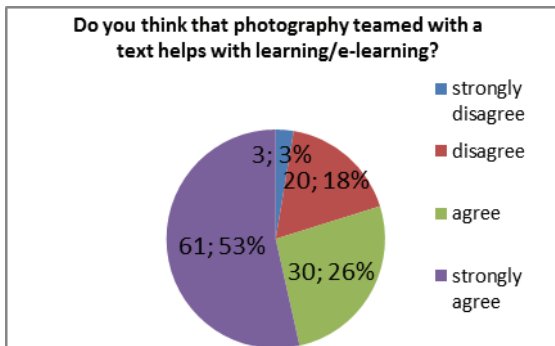

Figure 2. Do you think that photography teamed with a text helps with learning/e-learning?

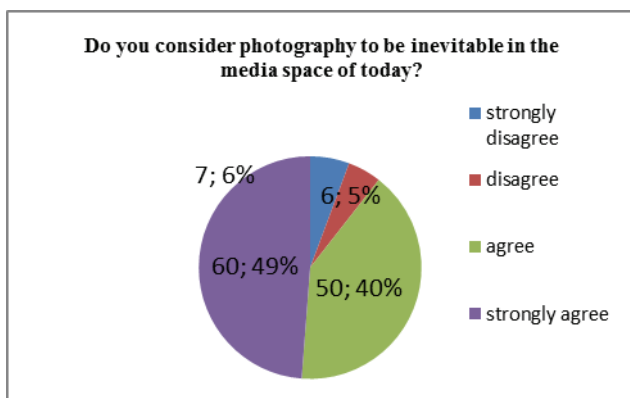

Figure 3. Do you consider photography to be inevitable in the media space of today?

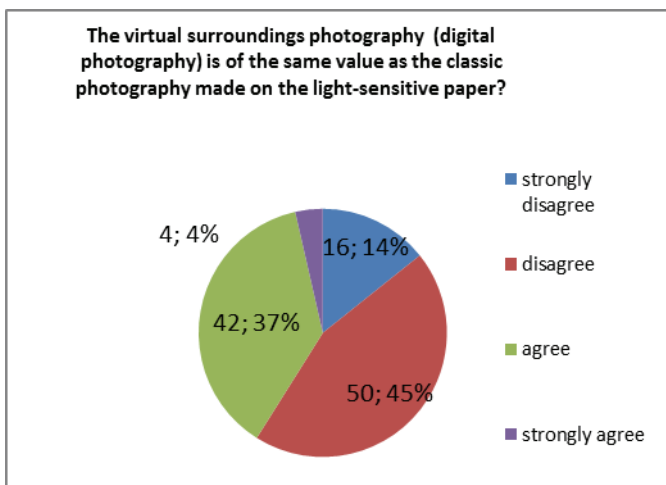

Figure 4. The virtual surroundings photography (digital photography) is of the same value as the classic photography made on the light-sensitive paper?

Despite the media space digital photography revolution (Figure 4), the photography on paper is still highly rated (Figure 5).

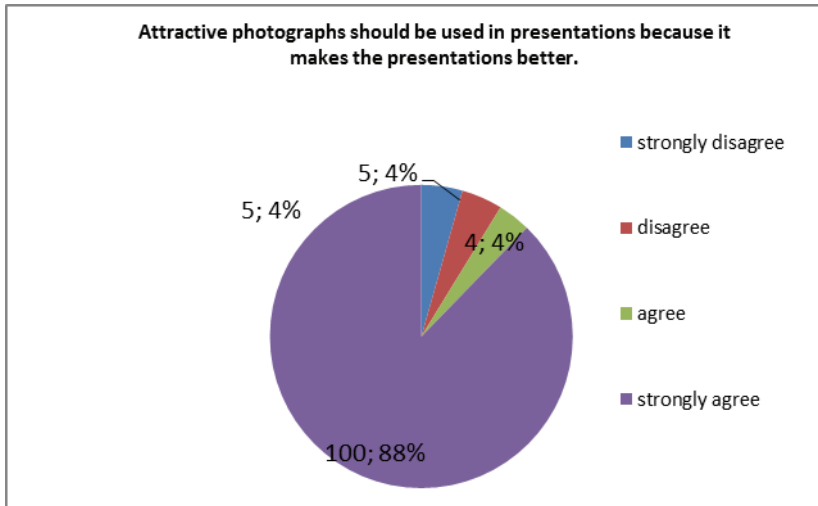

Figure 5. Attractive photographs should be used in presentations because it makes the presentations better.

In terms of importance, the perception of the attractiveness (the artistic impression) of photographs in presentations turns to be twice as favourable as the influence of the technical features of photographs the resolution, the number of pixels (Figure 6).

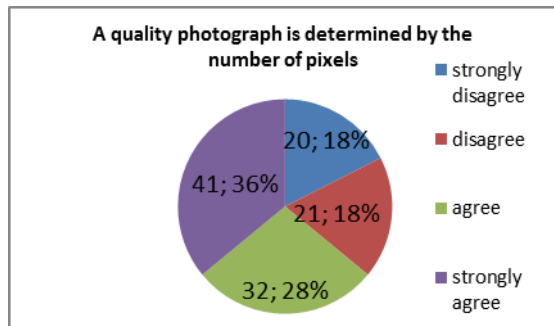

Figure 6. A quality photograph is determined by the number of pixels

The students rated the colour photography and the black and white one equally (Figure 7).

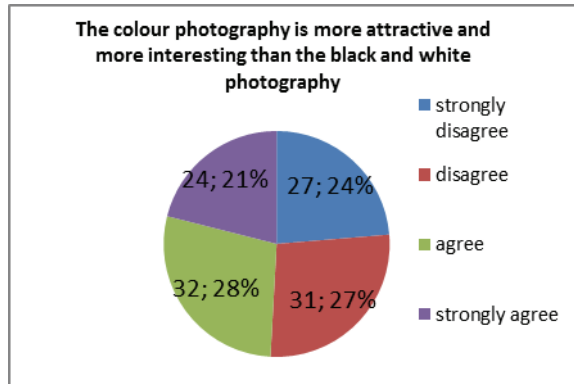

Figure 7. The colour photography is more attractive and more interesting than the black and white photography

The students' perception that quality photographs require both knowledge and skill can be seen from the data in Figure 8 where more than two-thirds of the surveyed consider the quality to be the product of professional work.

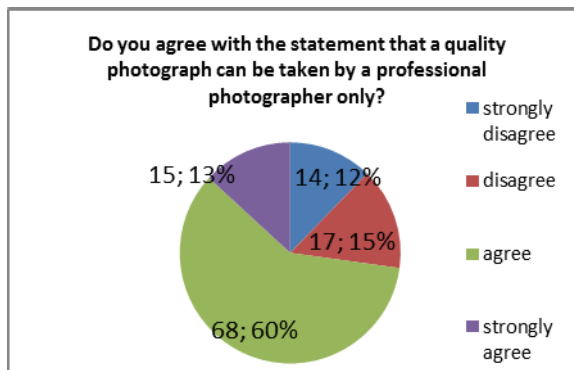

Figure 8. Do you agree with the statement that a quality photograph can be taken by a professional photographer only?

Students as well think that quality equipment is needed for taking quality photographs (Figure 9), but the post-processing by a professional software is a necessity though it is not an imperative and it is not always needed (Figure 10).

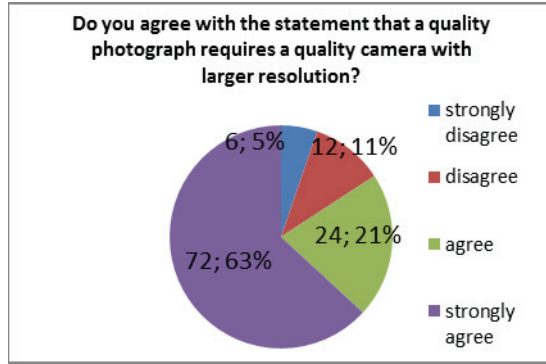

Figure 9. Do you agree with the statement that a quality photograph requires a quality camera with larger resolution?

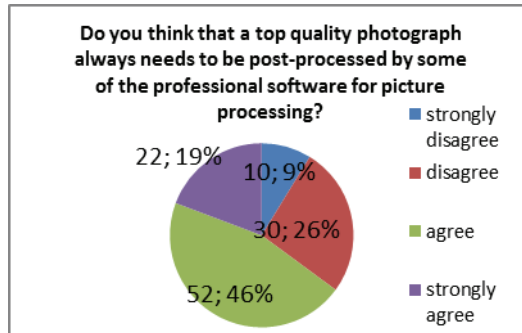

Figure 10. Do you think that a top quality photograph always needs to be post-processed by some of the professional software for picture processing?

6. Conclusion

Humans have always felt a need for recording some life events, some movements and shapes wanting simultaneously to permanently keep their images. Various things have been used for this purpose in the course of history. The digital and computing technologies that developed late in the 20th century have since provided for a revolutionary change of the character of photography thus completely shifting it from the real world of things into the world of digital bytes. So, it is possible today already to store photographs on CDs, high capacity DVDs, memory cards, computer hard disks and other media using digital recording technology. Nowadays, when the market has been flooded by digital cameras, the digital photography has been replacing or, in most of cases, has already replaced the analogue one. The research done on a

population of children showed that students follow the contemporary trends as to the visual perception of photography and that they see the importance of photography in the media culture of today.

The understanding of the effective visual communication increases the level of CS literacy and therefore indirectly influences the communication process and its effects.

References

[1]. Uyan Dur, B.I. (2014). Reflection of Anatolian Culture in Poster Design, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 122, 19 March 2014, Pages 230-235

[2]. Sánchez-Franco, M. J. & Villarejo-Ramos, A. F. & Peral-Peral, B. & Buitrago-Esquinas, E. M. & Roldán, J. L. (2013). Users' Perception of Visual Design and the Usefulness of A Web-based Educational Tool, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 93, 21 October 2013, Pages 1916-1921

[3]. Eskelinen, K. (2012). Children's Visual Art and Creating Through Photographs, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 45, Pages 168-177.

[4]. Adiloglu, F. (2011). Visual communication: design studio education through working the process, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 28, Pages 982-991

http://en.wikipedia.org/wiki/Afghan_Girl

http://en.wikipedia.org/wiki/Raising_the_Flag_on_Iwo_Jima#/media/File:WW2_Iwo_Jima_flag_raising.jpg

RAZMIŠLJANJA O SUDBINI DEMOKRATIJE

CONSIDERING THE DESTINY OF DEMOCRACY

dr RADOVAN PEJANOVIĆ, redovni profesor
Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Apstrakt: *Demokratija je važan fenomen modernog društva. Demokratija je oblik vladavine u društvu, do koga se došlo tokom duge i burne istorije u razvoju ljudskog društva. Demokratija podrazumeva jednakost i ravnopravnost građana, koja je propisana zakonima, po čemu se razlikuje od diktature. Reč je o političkom poretku u kome vlast pripada većini naroda (građana). Demokratija sadrži dva elementa: suštinski – političku volju građana, i formalni – ostvarenje vlasti posredno, preko državne organizacije. Demokratska uređenja imaju odvojene funkcije vlasti: zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Demokratske države u kojima vlada većina, dužne su da osiguraju politička prava manjine svakog građanina. Demokratija je društveni odnos tolerancije za koju su presudna načela slobode, pravde, jednakosti i zajedništva. Demokratija je suprotna onim načelima vladanja gde državom upravlja pojedinac ili grupa (monarhija, tiranije, despotija, oligarhija, plutokratija). Po tome se demokratija razlikuje od totalitarizma i diktature. Savremena demokratija je reprezentativna (posredna) i participativna. Posredna uvodi parlament kao predstavničko telo koje biraju građani (na slobodnim i fer izborima), koje ih zastupa. U participativnoj demokratiji građani, gde god je to dostupno i moguće, sudeluju u odlučivanju. Demokratija podrazumeva različite oblike u pojedinim područjima rada i života, te govorimo o političkoj, ekonomskoj, industrijskoj, tržišnoj demokratiji, itd. Svuda je pretpostavka sloboda delovanja i mogućnost sudelovanja u odlučivanju. Demokratizacija označava proces(e) kojim jedan politički režim postaje demokratski nakon nekog vida autokratije ili postaje demokratskiji zahvaljujući unutrašnjim reformama.*

Bez obzira na različite teorijske modele demokratije kao i na različitu praksu demokratskih sistema, u XXI veku je došlo do ozbiljnih deformacija i zloupotreba demokratije, zbog čega je nužno promišljanje.

Ključne reči: *Demokratija, teorija, praksa, problemi, koarenje demokratije, sudbina demokratije*

Abstract: *Democracy is an important phenomenon of modern society. Democracy is a form of polity of society, which has come about during a long and tumultuous history of the development of human society. Democracy implies equality of citizens, which is prescribed by law, which distinguishes it from dictatorship. It is a political order in which the power belongs to the majority of people (citizens). Democracy contains two elements: the essential - the political will of the citizens, and the formal - the realization of the authorities indirectly, through the state organization. Democratic arrangements have separate functions of power: legislative, executive and judicial. Democratic states in which the majority rules are obliged to secure the political rights of a minority of every citizen. Democracy is the social relation of tolerance for which the principles of freedom, justice, equality and communion are crucial. Democracy is contrary to those principles of government where the state is run by an individual or group (monarchy, tyranny, despotism, oligarchy, plutocracy). Thus, democracy differs from totalitarianism and dictatorship. Contemporary democracy is representative (indirect) and participatory. Indirect introduces parliament as a representative body elected by citizens (in free and fair elections), which it represents. In participatory democracy, citizens, whenever available and possible, participate in decision-making. Democracy implies different forms in certain areas of work and life, and we are talking about political, economic, industrial, market democracy, etc. The assumption of freedom of action and the possibility of participating in decision-making is present. Democratization denotes the process(es) by which one political regime becomes democratic after some kind of autocracy or becomes more democratic due to internal reforms.*

Regardless of the different theoretical models of democracy as well as the different practices of democratic systems, serious defects and abuse of democracy occurred in the 21st century.

Key words: *Democracy, Theory, Practice, Problem, Corruption of Democracy, the Fate of Democracy*

1. Uvod

Demokratija (gr. *demos* – narod i *kratein* – vladati) je uređenje u kome postoji vladavina naroda. Prvi oblici demokratije javljaju se u antičkoj Grčkoj u vreme procvata gradova – država i trgovine, kada na osnovu tadašnjeg uređenja nastaje specifičan oblik neposredne demokratije sa najširim učešćem slobodnih građana (*polites*) i pravom, običajima i uređenim odnosima unutar polisa, odnosno države. U to vreme najrazvijeniji i najpoznatiji oblik demokratije razvio se u Atini od V – III v.p.n.e. U antičkoj Grčkoj demokratija je, naime, negovana u gradovima – državama, a ne u nacijama i carstvima.¹

Neki vidovi demokratske prakse su bili uočljivi i u antičkom Rimu, u renesansnim italijanskim gradovima – državama, ali nacionalna i predstavnička demokratija kakvu poznajemo danas, čekala je ono što Robert Dal naziva „drugim preobražajem“ demokratije u Evropi oko sredine XVIII veka. Taj drugi preobražaj je podrazumevao širenje demokratije od građana na celu državu. Francuska i američka revolucija su svojom uzastopnom pojavom uslovile krupne promene koje su dovele do nastanka savremene predstavničke demokratije.

Početak XXI veka, skoro dve trećine zemalja u svetu smatraju se demokratskim. Do ovog širenja narodne vladavine, bez presedana u istoriji, došlo je usled brzog (iako često mučnog i sporog) širenja demokratije u celoj istočnoj Evropi, Latinskoj Americi i Africi krajem XX i početkom XXI veka.² Trijumf demokratije u poslednjih deset godina XX veka, dobrim delom je u XXI veku dovela do ponovne kritike i preispitivanja demokratije.

U vreme Aristotela demokratija nije bila isticana kao najbolji već kao jedan od mogućih oblika državnog uređenja i smatrala se državom u kojoj vladaju jednaki i slobodni ljudi, dakle oni koji raspolažu pravima i odgovor-

---

¹ Stari Rim nije poznavao demokratiju kao oblik državnog uređenja, jer je vladanje na protransvima svetske imperije zahtevalo centralizaciju i upotrebu ogromnog birokratskog aparata sa svim sredstvima državne prinude.

² Sredinom 70-ih godina XX veka, počev od „Revolucije karanfila“ u Portugalu, izvestan broj južnoevropskih i južnoameričkih zemalja započeo je prelaz od ranije autokratskih režima ka onome što je trebalo da predstavlja demokratiju. Nijedna od njih, međutim, nije imala preduslove za to.

nostima u upravljanju poslovima države. Atinska demokratija je, u osnovi, bila zasnovana na slobodi govora, neposrednom učešću građana u svim institucijama, slobodnim izborima na javne dužnosti i na građanskim vrlinama. Aristotel je isticao da je demokratija politički oblik koji podleže kvarenju, i da je pod uticajem različitih demagoga, kada prelazi u svoj izopačeni oblik – demagogiju.

U problematičnost primene demokratije znalo se, dakle, i u vreme njenog nastanka, kao i mogućnost njene deformacije, izopačenja, pa i zloupotrebe. U savremeno doba demokratija doživljava nova iskušenja i nove izazove. U eri globalizacije, masovnih kretanja ljudi širom kontinenta, postalo je očigledno da ne postoji ni jedno demokratsko objašnjenje na osnovu kojeg bi se utvrdilo ko to sačinjava „narod“. Sem toga, postavlja se i pitanje u kom smislu narod može da vlada? I niz drugih pitanja.

Teoretičari društvenih nauka raspravljaju, stoga, o tome da li, na primer, predstavnički ili parlamentarni sistemi obezbeđuju veću stabilnost i kontrolu javnosti. Različiti stručnjaci nude svoje modele ili teorije demokratije za koje su se opredelili. Liberalni modeli naglašavaju individualnu slobodu, ograničenu ulogu države i vladavinu prava. Socijalistički i socijaldemokratski modeli naglašavaju jednakost i solidarnost kao osnove zdrave demokratije, i mnogo veću ulogu predviđaju za državu. Razvojni i participativni modeli ističu važnost demokratskih sistema koji podstiču sposobnost i delotvornost građana, dok protektivni modeli ističu ulogu demokratske države u zaštitu od tiranije ili povreda prava građana. U nekim modelima se ističe demokratska praksa kao kriterijum ocene demokratije, dok se u drugim demokratija shvata kao ideal, u vidu težnje. Neke teorije su postale preovlađujuće, poput različitih teorija liberalne demokratije, dok su opet, druge radikalne i kritički nastrojene, poput marksističke ili radikalno – ekološke teorije.

U ortodoksnoj liberalno – demokratskoj teoriji zagovaraju se ili prihvataju prvenstveno predstavničke ustanove. U skladu sa ovakvim gledištem smatra se da se demokratski procesi odvijaju uglavnom u formalnim strukturama države. U XX veku pojavile su se značajne teorije koje, nasuprot ortodoksnoj teoriji, nude drugačiji pristup ovom pitanju. U deliberativnom modelu se zagovara diskurs pre glasanje, debata pre nego biranje. Deliberativne koncepcije se suprotstavljaju konvencionalnim pogledima na odgovornost, ističući da se stalno moraju polagati računi, davati objašnjenja ili razlozi onima na koje se odnose donete odluke, a ne činiti to formalno na periodičnim izborima.

Pobornici kosmopolitskog modela su reagovali na proces globalizacije – činjenicu (spornu) da su mnoge ekonomske, ekološke, tehnološke odluke isuviše bitne da bi ih donosile pojedine nacije – države – tvrdeći da demokratija mora biti organizovana kako na regionalnom i nacionalnom nivou, tako i na globalnom, ako se želi ići u korak sa transnacionalnom političkom vlašću.

U ekološkim modelima se predlaže da se u pogledu vitalnih interesa trebao da čuje i „glas“ budućih generacija i ne - ljudske populacije. Pobornici teorije politike prisustva i s njom povezane različitosti, uključujući tu mnoge feminističke i multikulturne predstavnike, osporavaju ortodoksna shvatanja demokratskog građanstva i tvrde da demokrate moraju da se pozabave pitanjima društvene i kulturne isključivosti i nejednakosti. Zagovornici asocijativne demokratije tragaju za „širokom, decentralizovanom demokratijom“ u kojoj bi postojeće ustanove liberalne demokratije zamenio čitav niz udruženja kao što su verske ili kulturne organizacije, interesne grupe i sindikati.

Bez obzira na različite teorijske modele demokratije, kao i na različitu praksu demokratskih sistema, u XXI veku je došlo do ozbiljnih deformacija i zloupotreba demokratije. Cilj ovog rada je da ukažemo na taj ozbiljan problem koji ugrožava ovu važnu tvorevinu društva.

2. Kvarenje demokratije u modernom društvu

Moderno društvo je u višestrukoj i dubokoj krizi: ekonomskoj, političkoj, ekološkoj, socijalnoj, moralnoj i drugim nedaćama koje potresaju svet. Demokratija, kao bitna odrednica tog i takvog društva, deli njegovu sudbinu. Daleko je vreme kada se verovalo da je „liberalna demokratija nepovratno pobedila totalitarizam“ (filozof Isaija Berlin).

Stara, dobra demokratija je u tolikoj meri degradirana da je danas neki filozofi nazivaju „demokratura“. Danas, u nekim zemljama, moćne autokrate služe se „demokratsko izraženom voljom naroda“, da bi tom istom narodu uskratile pravo na demokratsko izražavanje volje. Referendum se koristi za javno „pogubljenje“ demokratije. Slabe institucije su pod jakim uticajem politike i vladavine jednog čoveka. Ugroženi su sloboda govora, pisane reči i mišljenja. Mnogi skupo plaćaju borbu za demokratiju (npr. Snouden u SAD). Na delu je kriza javne reči i kriza javnog uma. Demokratija se svela na pravo glasanja, pri čemu se ono često odvija u neregularnim uslovima. Sve se to radi „u ime naroda i države“, i pozivajući se na „volju naroda“ na izborima. Reč je o „despotskoj demokratiji“, koju je još Aleksis de Tokvil, u istoimenom delu

opisao: „Naše savremenike neprestano vode dve strasti, neprijateljske jedna prema drugoj – osećaju potrebu da ih neko vodi i želju da ostanu slobodni“.

Još je u 19. veku poznati filozof A. Šopenhauer predvideo da je „demokratija kad mnoštvo nesposobnih izabere nekoliko potkupljivih.“ I zbilja, danas je velika opasnost da se demokratija pretvori u diktaturu mediokriteta. „Demokratije nemamo, uzmite nešto sa roštilja“ – navodi Srećko Horvat (hrvatski filozof) jedan grafit iz beogradske Balkanske ulice. To je tačan opis stanja u svim balkanskim zemljama, ali i u Evropi i svetu. Onaj ko ima para bira šta će da jede i to je sve što nam je ostalo u svetu od demokratije. Surovo socijalno raslojavanje društva i „topljenje“ srednjeg sloja, koji je „čuvar“ demokratije, doveli su do zabrinutosti za stanje u kojem se nalazi demokratija. To potvrđuje i Noam Čomski u svojoj novoj knjizi „*Rekvijem za američki san*“ (Akademska knjiga) koji kaže: „Stavljanje interesa kapitala, a posebno transnacionalnih korporacija i finansijskih institucija iznad naroda, stvorilo je smanjenje demokratije...“

Branko Milanović („*Globalne nejednakosti*“) u svom novom tekstu „*Demokratija i siromaštvo*“ govori o „oligarhijskoj demokratiji“, koja po njemu (polazeći od Adama Smita) „može biti gora od samovolje autoritarnog vladara“. Po njemu, država relativno nezavisna od elite može više brinuti o „opštem interesu“ od demokratske vlasti koja je u realnosti vlast bogatih.³ U demokratskim (ali ekskluzivističkim) uslovima država može biti manje autonomna i direktnije vezana za interese vladajuće klase. U autokratiji, država može biti manje potčinjena interesima bogatih i zainteresovanja za poziciju siromašnih, smatra Milanović.⁴

Čomski u novoj knjizi „*Rekvijem za američki san*“ (Akademska knjiga, 2017) daje anatomiju savremenog američkog društva. Čomski ističe deset principa koncentracije bogatstva i moći koje danas nalazimo u Americi. Ti principi su: suzbijanje (redukovanje) demokratije, oblikovanje ideologije, redizajniranje ekonomije, prebacivanje tereta na siromašne i srednju klasu, udar na uzajamnu ljudsku solidarnost, dopuštanje regulatorima da ih vode vlastiti interesi, iz-

---

³ Glavni tvorac ustava SAD Džejms Medison, koji je istinski verovao u demokratiju, smatrao je da bi državu trebalo ustrojiti tako da moć ostane u rukama bogatih, jer bogati su, po njemu, odgovornija vrsta ljudi, njima je javni interes na prvom mestu (Prema: Čomski, N.: *Rekvijem za američki san*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017, str.16). Bilo je to, očito, neko drugo vreme (18. vek).

⁴ Milanović, B.: *Demokratija i siromaštvo*, *Peščanik*, Udruženje građana, Beograd, br. 08/12/2017.

borni inženjering, upotreba straha kao i snage države da masu drže pod nadzorom, proizvodnja pristanka i marginalizovanje naroda. Svakom od tih principa Čomski posvećuje poglavlje, gde se poziva na važne tekstove koji potkrepljuju njegove tvrdnje i dokazuju iznesene zaključke. Navedeni principi su ustvari politička načela koja se sve više sprovode u Americi, a „kako izostaje ikakva reakcija širih slojeva, drugo ne možemo ni očekivati“ – smatra Čomski.

Profesorka na Tehnološkom institutu Džordžija SAD, Dina Kapaeva postavlja pitanje, Zašto Rusija vaskrsava Ivana Groznog? Dok je veliki deo sveta zauzet uklanjanjem spomenika ličnostima koje su sprovodile represiju, Rusija se kreće u suprotnom smeru, primećuje Kapaeva, podižući statue srednjovekovnim vojskovođama koje su bile poznate po svom despotizmu (kakvi su Ivan Grozni i Staljin iz novije istorije). Kapaeva upozorava na Rusku evroazijsku partiju – politički pokret (osnovan prvih decenija 21. veka) predvođen profašističkim Aleksandrom Duginom. Njegovo gledište da je Ivan Grozni najbolje oličenje „autentične“ ruske tradicije: autoritarne monarhije, govori o tome kuda stremi Rusija. Duginov brend „evroazijstva“ predstavlja, po Kapaevoj, zalaganje za „novi Srednji vek“, gde bi se ono malo što je preostalo od ruske demokratije zamenilo apsolutnom autokratijom. Kapaeva podseća da se Putin u više navrata osvrnuo na evroazijstvo kao važan deo ruske ideologije (govoreći o „Evroazijskoj ekonomskoj uniji“). Evroazijstvo pruža ultranacionalističkim grupama zajedničko tlo oko kojeg se oni ujedinjuju. Ono je, takođe, simbol totalitarizma, smatra Kapaeva. Pripadnici Evroazijske partije smatraju, naime, da je politički terorizam najefikasnije oruđe za vladanje i pozivaju na „novu opričinu“ – čvrstu antizapadnu evroazijsku konzervativnu revoluciju.⁵

Kancer moderne demokratije je populizam. Populisti koriste neobrazovanost, socijalno nezadovoljstvo i nezaposlenost, neinformisanost širokih slojeva stanovništva, da bi osvojili i sačuvali vlast. Pri tom, koriste „brza i laka rešenja“, nerealna obećanja, demagoške parole, žutu štampu, lažne vesti. To je praćeno kontrolom informacija i proizvodnjom skandala.⁶ U potpunosti se potvrđuje Volterova misao iz 18. veka: „Nije li politika samo veština laganja u pravom trenutku“. Tu misao je u 20. veku razradio Orvel.

---

⁵ Prema: „*Danas*“, Beograd, 30. XII 2017, str. 27.

⁶ Protiv populizma se mora boriti, a ne da se prezire ili nadmeno zanemaruje, kao što to često čini liberalna i demokratska misao, upozorava Klaudio Magris, poznati italijanski pisac („*Danas*“, Beograd, 29. XII 2017, str. 16).

Moderno društvo postaje sve više društvo sa „fasadnim“ institucijama, konformističkom elitom i nekritičkim medijima („simuliranje demokratije“). Demokratija se, pored toga, suzbija pod plaštom religije. Jačanje uticaja fundamentalizma nije samo regionalni problem, već i globalni fenomen, koji deluje kroz desničarske pokrete i crkve, a pod plaštom religije, kulture, nacije, tradicije. Ove tendencije idu u pravcu suzbijanja ljudskih prava. Fundamentalizam zloupotrebljava religiju, tradiciju i kulturno nasleđe, i to isključivo radi opstanka na vlasti i kontrolisanja svakog ko je drugačiji.

Sociolog iz Beograda Boris Jašović analizirajući stanje demokratije na našim prostorima govori o „plesnivoj demokratiji“ opisujući je sledećim rečima: „Jer, kao što plesan stvara mikrotoksine u organizmu, tako i autoritarni režimi ispuštaju oblike mikrodiktature unutar kvazidemokratskih društava“.⁷ Ne čudi stoga, što je *Fridom haus* zemlje iz našeg okruženja (Srbija, Mađarska, Rumunija, Hrvatska, Crna Gora) označio kao „polukonsolidovane demokratije“.

O globalnoj eroziji demokratije govori i ocena *Fridom hausa*, američke nevladine organizacije, koja više od decenije istražuje trendove političkih sloboda i ljudskih prava. Amerika je na listi zemalja sa negativnim demokratskim trendom, zbog sve očiglednijih slabosti njenog izbornog sistema, „uznemiravajućeg porasta uloge novca u izornoj kampanji i zakonodavnom procesu“, kao i „zbog novih dokaza o rasnoj diskriminaciji i ostalim nefunkcionalnostima sistema krivičnog procesuiranja“.⁸ Poseban deo svog izveštaja posvećen je centralnoj i jugoistočnoj Evropi, uz sumornu konstataciju da je demokratski rejting u silaznom trendu u čak 18 od 27 zemalja. U ovom regionu nastaje jedna nova vrsta političkog režima to je hibrid „demokratija koja pluta kao autoritarizmu“.

Brajan Kas, kompetentni istraživač sa Oksforda, u svojoj nedavno objavljanoj knjizi „*Despotov saučesnik*“, ocenjuje da je, prvi put od završetka hladnog rata, svet manje demokratski nego što je bio. Na delu je, naime, proces širenja i održavanja autoritarnih (pa i despotskih) režima. Kas smatra da politički Zapad, svojom kratkovidom spoljnom politikom svet čini nestabilnim, nedemokratskim i manje prosperitetnim. Zapad je, ističe Kas, zbog pragmatizma i sopstvenih geopolitičkih računica, drastično smanjio kriterijume po kojima nekom sistemu daje legitimitet demokratskog. Pruža se podrška tzv. „reformatorima“, u ime stabilnosti koji u stvari fingiraju reforme i u tom pro-

---

⁷ Prema: „*Danas*“, Beograd, 5. XII 2017, str. 9.

⁸ Prema: „*Politika*“, Beograd, 27. IV 2017, str. 10.

cesu jačaju ličnu vlast. Zanimljiva je s tim u vezi i Kasova teza o „falsifikatorima demokratije“. To su režimi koji tvrde da su jedno, dok su u suštini nešto sasvim drugo. „Na svakog autentičnog lidera, dolazi nekoliko demokratskih foliranata“, zaključuje ovaj autor.⁹

Demokratija, dakle, gubi svoj globalni zamah. Reč je o „demokratskoj dekonsolidaciji“ u zapadnim društvima, koja je rezultat labavljenja ključnih demokratskih vrednosti, pod naletom populizma. U eseju objavljenom u prestižnom „*Forin afersu*“, Tomas Karoteras i Ričard Jang iz Karnegijeve zadužbine ukazuju na nedemokratsku prirodu „apsolutizacije većine“. Radi se o stavu pojedinih lidera da im pobjeda na izborima daje pravo na ignorisanje prava manjine.¹⁰ Na taj način stvaraju se uslovi da politika sve više postaje „umetnost zavaravanja“ (Mahatma Gandi).

To posebno dolazi do izražaja u zemljama tranzicije (od Poljske do Mađarske, od Slovačke do Bugarske, u zemljama bivše Jugoslavije). Ovde se sve više „useljavaju“ nacionalizam i desni populizam, uz narušavanje socijalne pravde i neravnomernu raspodelu bogatstva¹¹, pri čemu se institucije parlamentarne demokratije sistematski ignorišu. Sadašnje „nazadovanje“ istočnoevropskih zemalja ka otvorenom ili prikrivenom autoritarizmu Branko Milanović objašnjava njihovom istorijom, koje su ništa drugo do „beskrajne borbe za nacionalnu i versku emancipaciju“¹². Otuda njihovi stavovi prema tzv. evropskim vrednostima i migraciji postaju potpuno razumljivi, smatra Milanović. Nacionalna homogenizacija je, međutim, ozbiljna prepreka razvoju demokratskog društva, koje treba da se temelji na građanskim pravima i jednakosti.

Kada su u pitanju deformacije demokratije interesantan je fenomen balkanskog populizma. S tim u vezi Dubravka Stojanović, poznata srpska istoričarka kaže da je „populizam u stvari način na koji mislimo o politici“. Na prvom mestu je razumevanje naroda kao biološke celine na čijem čelu je vođa. To je „antipluralizam koji je kolektivizirajući, on guta svakog pojedinca i ne dozvoljava da bilo koja grupa ili bilo koji čovek budu izvan kolektiva“. To ima

---

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Rizik od siromaštva u Srbiji je gotovo dvostruko veći od proseka članica EU. Deset odsto stanovništva živi ispod elementarnog ljudskog dostojanstva, trećina mladih izložena je riziku socijalne bede, ekstremno siromašnih (2016) je 3,6 odsto (Prema: „*Politika*“, Beograd, 15. XII 2017, str. 18).

¹² Prema: „*Danas*“, Beograd, 29. XII 2017, str. 15.

za posledicu silne neslobode, pre svega gušenje slobode štampe, što danas imamo u Srbiji i u drugim zemljama ovog područja, ističe profesorka Stojanović. Po njoj je populizam suprotnost demokratiji, tj. on je „autoimuna bolest demokratije“. Populizam jeste rezultat demokratije, ali rezultat koji demokratiju ubija iznutra, ističe ona¹³.

Kako je nastao populizam na Balkanu? To je počelo s padom Berlinskog zida kada je tadašnja Evropska zajednica podržavala sve što nije komunizam. To je bilo praćeno njihovim uverenjem da na Balkanu samo autokrata obezbeđuje stabilnost, što je jedan krajnje ciničan stav, smatra D. Stojanović. „Pogrešno je misliti da autoritarne vođe obezbeđuju stabilnost, jer kad oni više ne budu imali čime da nahrane ljude ponovo će ponuditi nacionalizam i rat kao izlaz, kao što je to već urađeno početkom devedesetih“ („balkanska krčma u kojoj su svetla pogašena“).

Hrvatski istoričar Tvrtko Jakovina smatra da Evropska unija podržava populiste i autokrate na Balkanu zato što je evropska ideja u eri populizma došla u krizu. Tu krizu su produbili odlazak V. Britanije iz EU, izbeglice sa Bliskog istoka i Afrike, neredi na Bliskom istoku (Siriji). Tu je i strah od Rusije i od njenog, navodno, agresivnog ponašanja. U takvoj situaciji oni će podržati osobe koje nisu uzorni demokrati, ali koji mogu, navodno, osigurati stabilnost. Takvim liderima oni su spremni progledati kroz prste. To je razorno za sva balkanska društva, posebno za demokratiju, ističe T. Jakovina¹⁴. U društvima u kojima je stabilnost važnija od demokratije, a bezbednost važnija od slobode, dolazi do rušenja demokratije, što se upravo dešava u nekim zemljama.

3. Šta će biti sa demokratijom?

Navedeno i mnogo drugog nas navode na pitanje: Šta će biti sa demokratijom? Upravo na to pitanje daje odgovor profesor Otfried Hefe, jedan od istaknutijih evropskih i svetskih političkih filozofa i etičara, specijaliste za širok spektar pitanja iz ove oblasti. U knjizi „*Da li je demokratija spremna za budućnost*“, koju je prevela Akademska knjiga iz Novog Sada, čijim povodom je i gostovao Hefe u Novom Sadu.¹⁵ Autor polazi od dileme: da li demokratija ustupa pred autokratijom, ili je barem sposobna za konkurenciju?

---

¹³ Prema: „*Danas*“, Beograd, 16 – 17. XII 2017, str. X.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Videti naš prikaz knjige: Pejanović, R.: Šta će biti sa demokratijom?, „*Politika*“, kulturni dodatak, Beograd, 13. I 2017, str.0 4.

U prvom delu knjige („*Okvirni uslovi*“) Hefe analizira mnogobrojne pojmove i kategorije iz oblasti političke filozofije, a posebno raspravlja o značaju budućnosti za politiku, kao i o odgovornosti za budućnost.

Pošto je budućnost nesigurna, bogata rizicima i nadama, a povrh toga i mnogoznačna, Hefe smatra da se o sposobnosti za budućnost odlučuje u sadašnjosti. Ovde i sada mora se razmisliti šta bi budućnost mogla da donese demokratiji. U sadašnjosti se moraju projektovati različiti scenariji i alternativne reakcije. Međutim, budućnost se ne može predskazati, tj. nemoguće je u potpunosti oblikovati prema vlastitim planovima. A ono što čovek generalno ne može da postigne - ne može ni politika, smatra Hefe. I pored teškoća predvidivosti budućnosti Hefe prihvata Aristotelov stav da je ono buduće već sada prisutno, samo što je za čovekovo oko zastrto. On polazi od Makijavelijeve maksime: „Ko preteće zlo prepoznaje tek onda kada se ono jasno pokaže, loš je državnik“. Time Hefe dolazi do političke razboritosti, koja se pita: koje buduće prilike u svetu mogu objektivno da se očekuju, i na koje prilike politika može da utiče? Generalno posmatrano politika je nadležna samo tamo gde ljudi igraju neku ulogu i to: kao akteri („delatnici“), kao oni koji su pogođeni („žrtve“), i kao subjekti sa pozitivnim ili negativnim očekivanjima. Onome ko hoće da oblikuje budućnost, potrebna je, ističe Hefe, volja da utiče na tok stvari, po pravilu u vlastitu korist. Pri svemu tome javlja se očekivanje da se sve više može ovladati budućnošću. Za to su potrebni razum i intelekt.

Govoreći o modernoj demokratiji Hefe podseća na osnovne uslove demokratije: institucije, fer izbore, javne debate, vladavinu prava i ljudska prava, građansku državu, tržišnu privredu integrisanu u izgrađenu socijalnu državu. Hefe ističe dve krajnosti moderne demokratije: politizacija (prevlast politike) i ekonomizacija (hegemonija ekonomije).¹⁶ Ako i politika i ekonomija dobiju suviše na značaju, to će ići na račun nečeg trećeg – građana. Uticaj politike je enorman u evropskoj socijalnoj demokratiji. Hefe to naziva „imperijalizam politike“. Uticaj ekonomije, takođe, i on se odvija kroz novac, velike korporacije, lobing. Hefe, međutim, ističe dve predpolitičke i preddemokratske moći: porodicu i religiju, i podseća na njihove potencijale za budućnost. Hefe smatra da razborita zajednica neguje politiku koja stimuliše porodicu, kao stub druš-

---

¹⁶ Ekonomisti Toma Piketi, Džozef Stiglic, Branko Milanović i drugi upozoravaju na rast društvenih nejednakosti – bogati su sve bogatiji, siromašni sve siromašniji. Rezultanta tog trenda jeste razorna decentralizacija društva, koja se manifestuje i kroz dominaciju izvršene vlasti u sistemu vlasti, što deformiše demokratiju.

tva. Porodica nudi kako „socijalnu toplinu“, tako i ljubav u uzajamnosti. Zajednica dokazuje sposobnost za budućnost, smatra Hefe, kada priznaje slobodu religije i njenu toleranciju na razlike. Danas religijama, smatra Hefe, pretila opasnost da se degenerišu u uslužna preduzeća koja poseduju sposobnost prilagođavanja, umesto da budu biotopi živog verovanja.

U drugom delu knjige Hefe razmatra „Strategije budućnosti“. Strategije su važne za oblikovanje budućnosti i kao mere opreza, te stoga Hefe pod strategijom podrazumeva plansko i metodičko postupanje u službi jedne što je moguće bolje budućnosti (savladati teškoće). Reč je, po Hefeu, o razboritom postupanju, koje podrazumeva preuzimanje odgovornosti za budućnost. S tim u vezi Hefe nudi nekoliko strategija, koje ne iskrivljuju već dopunjuju jedna drugu: Genезis strategija (dužnost postupanja koje gleda unapred); Nojeva strategija (zabrinutost za hitne slučajeve - nevolje zbog „sedenja u istom čamcu“). U vezi sa ovim Hefe ističe: „uzor solidarnosti“, „vrlinu dužnosti“, „dužnost dobročinstva“, „dužnost pravednosti“; Strategija prirodnih katastrofa; Strategija proroka (spasavanje preobraćanjem); Zaštita klime; Vizija umesto utopije; Svetski pravni poredak.

U vezi sa svetskim pravom Hefe smatra da ga treba usmeriti u tri ravni koje pospešuju demokratiju sposobnu za budućnost: kao „nacionalno svetsko pravo“; kao „internacionalno svetsko pravo“, i kao supsidijaran, komplementaran i federalan svetski pravni poredak. Svetsko građansko pravo, smatra Hefe, ne zamenjuje „nacionalno“ građansko pravo, već ga dopunjuje. Svi ljudi su građani sveta, ali shvaćeni u komplementarnom a ne ekskluzivnom smislu, ističe Hefe. Pri tom se treba čuvati postojećeg sindroma međunarodnog prava kao „instrumenta kojim svetski moćnici brane svoju vlast“ (Noam Čomski).

U trećem delu knjige („Sposobnost za budućnost“) Hefe razmatra sledeća pitanja: budućnost u konfliktu (konflikti ciljeva, veliki rizici); sile podsticaja (interesi, pravednost, solidarnost i dobročinstvo, razboritost i promišljenost, funkcionalni imperativi); buduća moć – tržište (postignuća, zakazivanja tržišta); demokratija i stručnost (mediji, eksperti); da li je demokratija nadmoćna?

U poslednjem pitanju ovog dela knjige, kao i u naslovu na početku, Hefe se pita: da li je demokratija sposobna za budućnost? Da li je ona pri tom nadmoćna nad alternativama kao što su autoritarni režimi, ili je vrednosno treba njima podrediti? Hefe u odgovoru na ova pitanja smatra da demokratije ne raspolazu nekom zavidnom sposobnošću za budućnost. Ali one poseduju resurse kao što su: angažovano građanstvo, kvalitetan nivo obrazovanja i obuke, socijalne, zdravstvene i kulturne fundamente, demokratska kultura, i na

kraju ali ne i po značaju – politički poredak koji može fleksibilno da reaguje na nove izazove. Ovome treba dodati razvoj moralnih vrednosti, kvalitetan sistem informisanja i autoritarne institucije. Na taj način, demokratije, po Hefeu, u globalnom nadmetanju političkih sistema imaju takmičarsku prednost u mnoštvu aspekata.

Interesantno je, s tim u vezi, mišljenje Žan Verner Milera, profesora političkih nauka sa Prinstona, koji se pita: *Mogu li pokreti da inoviraju demokratiju?* Pokreti su, naime, sve više zamenili tradicionalne političke stranke. Miler navodi primere pokreta Emanuela Makrona (Republika u pokretu) i Sebastijana Kurca koji je konzervativnu Narodnu partiju preoblikovao u pokret. Miler smatra da širom evropskog kontinenta glasači smatraju da su tradicionalne političke stranke okrenute svojim interesima, gladne su moći i sve više korumpirane. Tradicionalne stranke su sve više postale „kartelima“: one koriste državne resurse da bi ostale na vlasti. Uz to su previše birokratske. Kao posledica toga, iz masovnih okupljanja i uličnih protesta, nastajali su pokreti (Podemos u Španiji, Pokret pet zvezda u Italiji). Kao što su pokazali zeleni i feministički pokreti, Miler smatra da pokret može da se takmiči sa tradicionalnim političkim formama. Međutim, pokreti koji su se pojavili u Evropi poslednjih godina, kako levičarski tako i desničarski, više su se fokusirali na to da osnaže svoje lidere, nego da povećaju moć svojih običnih članova. To potvrđuju primeri Makrona i Kurca. Miler smatra da su pokreti ipak značajni, jer pružaju veći politički izbor građanima, naročito onima koji su „isfrustrirani zbog prevladavajućih političkih sistema u kojima dominiraju dve dugo postojeće stranke koje nude gotovo identična politička rešenja“.¹⁷ Bilo bi, međutim, naivno pomisliti da će sami pokreti učiniti evropsku politiku demokratskijom, upozorava Miler. One mogu da postupaju na čak manje demokratskiji način nego tradicionalne stranke, zahvaljujući svojim snažnim plebiscitarnim formama liderstva.

Vratimo se ponovo Hefeu. U navedenoj opsežnoj i aktuelnoj raspravi Hefe razmatra okvirne uslove kojima je podvrgnuta današnja politika, kao i probleme moderne demokratije. Hefe u ovoj studiji projektuje one strategije koje osposobljavaju demokratiju da i pod nepovoljnim okolnostima preuzme odgovornost za budućnost. On razmatra nove koncepte za odbranu demokratije. U osmišljavanju i realizaciji tih strategija posebno su značajna uloga i odgovornost intelektualaca, koji se moraju osloboditi dominacije političkih auto-

---

¹⁷ Prema: „Danas“, Beograd, 8.I 2018, str. 11.

riteta i izboriti se za istinsku autonomiju. Njegov esej je pledoaje za participativnu demokratiju koja udovoljava zahtevima budućnosti. Knjiga je pisana jasnim stilom, potkrepljena čvrstim argumentima i izoštranim pogledom na stvarnost. Ovom knjigom Hefe nas podseća na demokratiju važan kao fenomen modernog društva.

Demokratski principi su, kao što smo videli, ozbiljno narušeni, sve je manje povrenja građana u samu demokratiju, u institucije i političke partije, te Hefe s pravom postavlja pitanje: Šta će biti sa demokratijom? Pri tom njegovo pitanje nije retoričko, već praktičko, jer za odbranu demokratije se valja i treba boriti.

U odgovoru na ovo pitanje Slaviša Orlović, profesor Fakulteta političkih nauka iz Beograda, u autorskom tekstu „*Mogućnosti deliberativne demokratije*“ smatra da je deliberacija „krvotok demokratskog vođenja politike“.¹⁸ On se, naime, zalaže za deliberativnu (diskurzivnu) demokratiju. Deliberacija u sebi sadrži dijalog, raspravu, razložno sagledavanje važnih pitanja u cilju donošenja optimalnih odluka. Tokom deliberacije dolazi se do rešenja na osnovu razmene ideja, informacija, argumenata, a ne na osnovu poretka moći i mehanizma prinude. U procesu komunikacije akteri treba da uvažavaju i slušaju jedni druge. Deliberacijom mogu da se rešavaju nesporazumi i sporovi, približavaju stavovi i postigne saglasnost oko ključnih pitanja. Deliberacija povećava političku participaciju ali i legitimnost, smatra Orlović. Njena prednost je u racionalnosti, transparentnosti, traganju za merom između privatnog i javnog, ličnog i opšteg dobra. Pretpostavka za to je, ističe Orlović, otvorenost za druge, međusobno razumevanje, sposobnost da se sluša i sasluša, odnosno uvaži bolji argument. Ona je, po Orloviću, važna i za region – kao put ka rekoncilijaciji, tj. pomirenju nakon perioda konflikta.

Ukazujući na značajnu ulogu deliberativne demokratije kod kreiranja institucija, Džems Fiškin koristi poznate reči iz Federalističkih spisa, tvoraca američkog ustava („očeva osnovača“): „američka demokratija rođena je u raspravi oko utemeljenja u kojoj su Medison i Hamilton zagovarali proces uzastopnih filtracija 'u kojima su stavovi javnosti pročišćeni i prošireni' putem 'prolaska kroz izabrano telo građana'“ Poznato je, naime, da je američki ustav iz

---

¹⁸ Orlović, S.: *Mogućnosti deliberativne demokratije*, „Danas“, dijalog, Beograd, 11.I 2018, str. 8.

1787. sastavljen od sedam članova, da je za preko 230 godina imao samo 27 amandmana, od kojih prvih deset u prve četiri godine.¹⁹

Deliberativne konsultacije neophodne su i u fazi oblikovanja i u fazi realizacije politike. Važan mehanizam za deliberaciju, smatra Orlović, jeste decentralizovanje procesa donošenja političkih odluka i podela odgovornosti različitih nivoa vlasti, što nije lako postići zbog nesklada u interesima i vrednostima. Međutim, što je više deliberacije to su veće šanse da se usvojena rešenja i političke odluke približavaju normativnim vrednostima i idealima. Čak i kada je teško postići da se različita argumentacija uzme u razmatranje, vredi pokušati, savetuje Orlović. Rezultat deliberacije je stvaranje ambijenta kako bi javnost razmotrila valjanost i sadržaj argumenata, kako bi se uzele u obzir nove informacije i imao na umu javni interes. Deliberativnost omogućava široj javnosti da u javnom interesu razmišlja, da postane angažovanija, informisanija, da odlučuje na temelju sadržaja, a ne po načelima grupne psihologije i da dođe do „nearbitrarnog izražavanja kolektivne političke volje“.²⁰

Inspirativno je, takođe, i mišljenje francuskog filozofa i profesora političke teorije Frederika Grosa u svojoj novoj knjizi „*Odbaciti poslušnost*“.²¹ Gro smatra da je građanska neposlušnost instrument demokratije kojim se može stati na put autokratiji i sistemima moći koji vladaju u sadašnjim društvima. Sistem građanske neposlušnosti koji je prisutan u savremenim demokratijama služi, ustvari, da se pokornost prema političkim autoritetima prikazuje kroz koncept građanske odgovornosti. Odnos moći koji se zove autoritet vlasti pretpostavlja hijerarhijski odnos koji se ne dovodi u pitanje. Kada na njega pristanemo, onda se društveno – politička nejednakost posmatra kao prirodni poredak, smatra Gro. Građanin je dete spram vlasti koja je u ulozi roditelja – zastupnika. Tako se vladalac, politički vođa, doživljava kao zaštitnik koji ima znanje, umeće, brigu za zajednicu i moralni integritet. Biti poslušan znači voljno prihvatati vertikalnu na kojoj je svako na svom mestu. Zato je neposlušnost viđena kao čin koji ruši prirodni poredak. Politika u sadejstvu sa religijom učvršćuje poslušnost autoritetu. Gradi se, svesno, crkveno – hrišćanska kultu-

---

¹⁹ Poređenja radi, za isto vreme Francuska je promenila 17 ustava. Srbija je od 1835. do 2006. promenila 11 ustava. Da je bilo deliberacije, ishod ne bi bio takav, smatra Orlović (Prema: „*Danas*“, Beograd, 11. I 2018, str. 8).

²⁰ Isto.

²¹ Gro, F.: Neposlušnost je ono što nas humanizuje, „*Danas*“, Beograd, 13 – 14. I 2018, str. V – VI.

ra poslušnosti. Tako odnos potčinjenosti postaje saglasan sa prirodnim poretkom, a neposlušnost se onda vidi kao pervertirani čin, ističe Gro.

Kroz građansku poslušnost svi smo integrisani u opšti tok, smatra Gro, a cena toga je danas neprestani hronični umor i beskrajna teskoba koju osećamo. Postajemo robovi, robotizovana bića, sve manje individue, upozorava Gro. Zašto onda ljudi ne postanu građanski neposlušni, pita se on. Prema Grou, poslušni smo jedino stoga što je cena neposlušnosti previsoka da bismo je platili. A narod može da se pobuni onda kada nema više šta da izgubi. Zbog toga on zagovara preokret koji treba da se desi u nama samima. Čak nije problem ni sama poslušnost, ako je na nivou spoljne poslušnosti, smatra Gro. Problem je natposlušnost, ona koja podrazumeva našu potpunu predanost. Na tu predanost utiče i sistem obrazovanja, koga je unazadio bolonjski sistem u smislu da ga je lišio opšteobrazovne širine i kritičkog promišljanja, svodeći se na obuku za profesiju u najužem smislu reči, smatra Gro. Kako nas školuju, tako onda i razmišljamo, i glasamo na izborima. Na delu je, smatra Gro, u poslednje tri decenije, sveopšte unazađivanje svesti i savesti građanina, kako bi se lakše sa njima upravljalo. Stoga je teže preći u građansku neposlušnost, smatra Gro, kada smo već jednom pristali na poredak, te da prvobitno pristajanje na tzv. demokratsku igru postaje čvrsta brana protiv neposlušnosti. Stoga, preporučuje Gro, potrebna nam je kritička demokratija, a ona podrazumeva neposlušnost u ime slobode, jednakosti i solidarnosti.

U svojoj analizi Gro se zadržava na antici kako bi nam ukazao na razlike između atinske demokratije i današnje manipulativne demokratije. Atinska demokratija je podrazumevala jednakost: onaj koji komanduje i onaj koji služi mogu da zamene mesta, i sistem nasumičnog odabira magistrata u atinskoj demokratiji to i dokazuje. Sebi nalažem da slušam drugog koji mi je ravan – otkriva nam i Aristotelova politička teorija. U tzv. modernoj demokratiji, oni koji upravljaju prikazuju se kao bolji od nas ostalih, zato i jesu na političkim funkcijama. I sami politički položaji se mistifikuju, kao da ne bi mogao da ih obavlja bilo ko, nego su potrebne posebne veštine kojima većina od nas nije dorasla. I kad se takva nejednakost postavi, onda je i demokratija izokrenuta.

Modernu („manipulativnu“) demokratiju karakteriše težnja ka demonstraciji moći. S tim u vezi Džozef Naj, profesor na Harvardu i pisac knjige „*Budućnost moći*“, ističe „oštru i meku moć“ koju demonstriraju velike sile (SAD, Rusija, Kina), kao i druge zemlje koje se bore za neoimperijalističke ciljeve. „Oštra moć“ pomaže autoritarnim režimima da iznude način ponašanja kod kuće i manipulišu javnošću u inostranstvu. „Oštra moć“ se definiše njenom

„zavisnošću od subverzije, maltretiranja, informativnog rata i pritisaka koji se kombinuju da bi se promovisala autocenzura“. „Meka moć“ se koristi privlačnošću kulture da bi se povećala snaga neke zemlje. Reč je o sposobnosti da se utiče na druge šarmom i ubeđivanjem umesto tvrdom moći prisile. Moć neka da zavisi, smatra Naj, od toga čija vojska ili ekonomija pobeđuje, ali može i da zavisi i od toga čija priča pobeđuje. Snažna priča je izraz moći. Ako izraz „oštra moć“ koristimo kao skraćenicu za informativni rat, nastavlja Naj, postaje jasna suprotnost u odnosu na „meku moć“. „Oštra moć“ je vrsta „tvrde moći“. Njome se, naime, manipuliše informacijama, koje su neopipljive, smatra Naj. „Tvrda moć“ počiva na pretnjama i navođenjima.²² Pretnje stižu iz SAD-a gde Tramp propagira rasističku imigracionu politiku, čime ozbiljno ugrožava demokratske vrednosti ove zemlje.²³

Profesor Gro rešenje problema vidi u prosvetivanju kao osveščivanju u smislu prosvetiteljskog ideala koji je postojao u Evropi XVIII veka. Prosvetćenost, ili prosvetiteljstvo nije epoha ni ideološki pravac, već etički zahev, ističe Gro. On smatra da u XXI veku „moramo iznova da se pozivamo na zdrav razum i borimo za njega kako bi naša civilizacija povratila čovečiji lik i tako opstala.“²⁴

Grupa francuskih autora (Stefani Enet, profesorka građanskog prava, Toma Piketi, profesor ekonomije i saradnici) u knjizi „*Za sporazum o demokratizaciji Evrope*“ (Akademska knjiga) govore o sindromu „postdemokratske autoritacije“ od koje je obolela evrozona Evropske unije, što je praćeno usponom populizma ekstremne desnice. Oni istražuju kako zaustaviti zapljuskivanje populističkog talasa koji pokušava da poremeti naše demokratije. To je problem, smatraju autori, koji može da dovede do raspada Evropske unije. Stoga oni ističu da je nužno što pre demokratizovati upravljanje evrozonom. Za to je potrebno raskinuti sa nepodobnim politikama i izboriti se sa nejednakostima.

---

²² Noam Čomski smatra da SAD demonstriraju „tvrdi moć“. Mnogi autori ističu i Rusiju i Kinu kao primere „tvrde moći“. Nikola Samardžić, profesor i kolumnista lista „Danas“ (Beograd) smatra da su Rusija i Kina činioci svetskog nereda: politički teror, hapšenje i zlostavljanje opozicije, cenzura interneta, suspenzije sloboda, ubijanje novinara, likvidacija političkih protivnika, ruska intervencija u Ukrajini, podrška režima u Siriji i Severnoj Koreji, mešanje u izbore itd. („Danas“, Beograd, 12. V 2017, str. 7).

²³ Trampovo ruženje Haitija, Salvadora i nekih drugih afričkih država, koje je nazvao „septičkim jamama“, Džejms Vitman, profesor na Jejlu, uporedio je sa politikom nacističke Nemačke („Danas“, Beograd, 26. I 2018, str. 19).

²⁴ Gro, F., isto str. VI.

To podrazumeva adekvatnu politiku zapošljavanja, politiku rasta, fiskalne usklađenosti, socijalne povezanosti i solidarnosti itd. Treba ojačati demokratski nadzor i postaviti predstavničku demokratiju u središte ekonomskih politika. „Vreme je da se izađe iz političkog mraka i neodgovornosti u kojima se razvija ta nova evropska moć, tako što će se u njeno središte uvesti demokratski izabrana institucija“, smatraju autori. S tim u vezi autori predlažu Projekat sporazuma o demokratizaciji upravljanja evrozonom (T – Dem). Reč je o međunarodnom sporazumu o „demokratizaciji upravljanja evrozonom“, koji bi potpisale države članice EU čija je valuta evro, i koji u svom sedištu ima „demokratsko uslovljavanje“.²⁵

Cilj projekta ovog sporazuma je dvostruk. Pre svega, reč je o osiguravanju politika usklađenosti i uslovljavanja koji su danas u središtu „upravljanja evrozonom“ i koje vode demokratski odgovorne institucije, kako na evropskom tako i na nacionalnom nivou. Zatim, radi se o tome da se omogući da se nove etape, neophodne da bi se u evrozoni produbila fiskalna i socijalna usklađenost, kao i ekonomsko i budžetsko usklađivanje, ne zaključe a da predstavnici evropskih parlamenata nisu direktno povezani sa tim. Opšti cilj je, naime, da se svaki građanin uključi u evropsku raspravu, i da različite socijalne i političke snage doprinesu poboljšanju ovog projekta, kako bismo „izašli iz zle kobi koja nas okružuje“, zaključuju autori. Iz toga se može izaci jačanjem demokratske odgovornosti i efikasnosti institucija, što je upravo poenta navedenog predloga. Problem je, međutim, što „Trampova administracija odbacuje međunarodne institucije“, što se može smatrati, ističe nobelovac Stiglic, za „napad na sistem“.²⁶

Interesantno je, s tim u vezi, upozorenje nemačkog ministra finansija Volkfanga Šojblea: „Evropa mora da preuzme veću odgovornost u odbrani libralnog i demokratskog svetskog poretka, s obzirom na to da se čini da su SAD sve manje voljne da to čine“.²⁷ Ili kako kaže nemačka kancelarska Angela Merkel: „Evropa treba da preuzme svoju sudbinu u svoje ruke“.²⁸

Problem je, s tim u vezi, što zbog nesigurne budućnosti mladi ljudi „ubrzano gube interes za demokratiju, za biračko izjašnjavanje“, otkriva zaje-

---

²⁵ Enet, S., Piketi, T., i sar.: *Za sporazum o demokratizaciji Evrope*, str. 10.

²⁶ Prema: „*Danas*“, Beograd, 3-4. I 2018, str.15.

²⁷ Prema: „*Politika*“, Beograd, 22. VI 2017, str.02.

²⁸ Ovo je izjava kancelarke na Svetskom ekonomskom forumu 2018. u Davosu („*Politika*“, Beograd, 25. I 2018, str. 05).

dničko istraživanje eksperata univerziteta u Melburnu i Harvardu. „U poslednje tri decenije poverenje u političke institucije, kao što su parlamenti i sudovi, osetno opada unutar etabliranih demokratija u Severnoj Americi i zapadnoj Evropi. Sve više je onih koji podržavaju jake vođe, koji ne haju za parlamente ili izbore“, tvrde Robert Stefan Foa sa univerziteta u Melburnu i Jaška Munk sa Harvarda.²⁹

Na kraju, kada je reč o demokratiji, interesantno je osvrnuti se na stav Milana Podunavca, profesora na Fakultetu političkih nauka u Beogradu i predsednika Balkanskog udruženja za političke nauke, koje je izneo u autorском tekstu „*Populizam upozorava demokratiju*“³⁰ Populizam je, po njemu, politički pokret i ideologija protiv postojećih političkih institucija. Populizam deli političko društvo na narod i na one druge, mobilise marginalizovane političke grupe sa političke periferije, i vodi društvo u autokratiju. Danas imamo u svestu oligarhijski kartel autokratskih vladara (Erdogan, Orban, Lukašenko, Kačinski, Putin).³¹ Na valu populizma Tramp je pobedio establišment u Vašingtonu, gde se pokazala slabost ključnih ustanova reprezentativne demokratije (velike političke partije, izborni sistem itd.), gde je pala jedna arhitektura demokratskog političkog sistema pred jednom figurom, koja je dobila izbore zato što je dovela u političko polje ljude sa političke periferije. Na taj način, smatra Podunavac, populizam je odgovor na jednu snažnu iluziju, koja je do skoro dominirala u političkoj teoriji, a to je da je demokratija pobedila svoje protivnike, da je univerzalni legitimacijski obrazac. Stoga populizam, makar na destruktivan način, podseća da je politika demokratska borba oko političke moći. Populizam podseća, smatra Podunavac, da politika nije samo jedno polje saglasnosti između političkih aktera, nego da u sebi ima konfliktni potencijal, te na taj način populizam u pozitivnom smislu upozorava demokratiju.

Kada je reč o nama, prof. Podunavac smatra da mi (svi u regionu) imamo jednu vrstu autoritarne političke kulture. U tranzicijom razorenom i korumpiranom društvu razvio se podanički mentalitet i partokratski sistem.³²

---

²⁹ Prema: „*Politika*“, Beograd, 31. I 2018, str. 03.

³⁰ Prema: „*Bačka - pres*“, regionalni list, Vrbas, 25. I 2018, str. 2.

³¹ Džozef Naj, profesor na Harvardu, podseća na novi izveštaj Nacionalne zadužbine za demokratiju, u kome se detaljno opisuje kako se novi autoritarni uticaji širom sveta doživljavaju kao „oštra moć“ (Prema: „*Danas*“, Beograd, 19. I 2018, str. 17).

³² „Despotizam, ubijajući narodni duh, čini ljude nesposobnim, ne samo za bunu, nego i za rad“, upozoravao je Slobodan Jovanović, poznati međuratni srpski intelektualac.

Umesto demokratije razvija se stabilokratija, koja je postala imenilac za region.³³ U tom i takvom, razorenom društvu, regionalne autokrate interesuje duga vladavina oslonjena na izbornu proceduru i podršku briselske administracije, kojoj je važnija stabilnost od demokratije.³⁴ Nadu vraća, međutim, usvojena Strategija za proširenje Evropske unije za Zapadni Balkan, u kojoj su potvrđene navedene konstatacije i u kojoj se zahtevaju duboke reforme društva kao uslov prijema u EU.

4. Umesto zaključka: Poruka

I pored mnogobrojnih problema, dilema, izazova i kriza koji prate demokratiju, ona nema, po našem mišljenju, ozbiljnu alternativu, kada se govori o organizaciji društveno – ekonomskog života.

Nivo demokratije i način demokratskog upravljanja zavisi, međutim, od regiona, kulture i stepena ekonomskog razvoja zemlje. S tim u vezi ozbiljno upozorava Stiglicova maksima o neoliberalnoj vladavini jednog procenta, posredstvom jednog procenta, za jedan procenat najbogatijih i najmoćnijih. Da li nam je demokratija donela, kao što kaže aforističar Milan R. Simić, „truli kapitalizam“, jer drugi nije imala? Taj „truli kapitalizam“ nam je stvorio iluziju slobode i demokratije u digitalnom svetu (kamere koje nadziru sve, prislušivanja, pretnje, lažne vesti isl.).

Od svog nastanka demokratija je kao proces i izraz težnje ljudi, pretrpela, doživela i doživljava značajne promene, probleme i dorade, i moramo očekivati da će i ubuduće biti tako. To povremeno vodi u razočarenje, ali i otrežnjenje kada se shvati da demokratija ima mnogo goru alternativu. Zadatak naučne društveno – ekonomske teorije je da kritički preispita, ukaže, naznači i predloži puteve kretanja i razvoja ove važne kategorije društva i društvenih odnosa. Nužno je, naime, tragati za metodima, modelima, instrumentima i oblicima demokratije, onako kako nas uče Hefe, i mnogi drugi autori. Pri tom se treba setiti i mudrih misli Maksa Vebera, velikog sociologa i politi-

---

³³ U poslednjem izveštaju o stanju na Balkanu Freedom Hausa, američke nevladine organizacije koja prati stanje sloboda i demokratije u svetu, ukazuje se da u državama regiona nedostaje sloboda medija, cveta korupcija, a poseban problem je konstantno slabljenje institucija, što govori o ugroženosti demokratije („Danas“, Beograd, 17. I 2018, str. 6).

³⁴ Sociolog iz Beograda Boris Jašović govori o „državi čije institucije ne vrše svoje funkcije već ih u tom vršenju odmenjuje jedan čovek koji neprestanim petljanjem u stvari koje po ustavu iskaču iz delokruga predsednika države svojevolljno odlučuje ko može a ko ne može nakriviti šajkaču u ovoj zemlji“ („Danas“, Beograd, 6.II 2018, str.9).

čkog ekonomiste, koji je smatrao da su „sloboda i demokratija moguće samo tamo gde postoji uvek živa i odlučna volja naroda da ne dozvoli da njima vladaju kao stadom“. Ta volja se gradi, između ostalog, obrazovanjem, čiji cilj treba da bude razvijanje kritičke misli, odnosno želje za pobunom i očuvanjem radoznalosti, samim tim i očuvanjem autonomije pojedinca, kao što kaže Paulo Freire, poznati brazilski i svetski filozof obrazovanja.³⁵ Kritička misao treba da nam „otvori oči“, da nas nauči da izvlačimo pouke, učimo lekcije, vodimo dijalog, razvijemo građansku kulturu otpora, gradimo evropski sistem vrednosti, sve u cilju odbrane i usavršavanja demokratije.

Literatura

- Čomski, N. (2017), *Rekvijem za američki san*, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Enet, S., Piketi, T., Sakrist, G., Voše, A. (2017), *Za sporazum o demokratizaciji Evrope*, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Freire, P. (2017), *Pedagogija autonomije*, Klio, Beograd.
- Gro, F. (2018), „Neposlušnost je ono što nas humanizuje“, *Danas*, Beograd, 13 – 14. I 2018, str V – VI.
- Hantigton, S. (2004), *Treći talas. Demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*, Politička kultura – Zagreb, CID – Podgorica.
- Hefe, O. (2016), *Da li je demokratija spremna za budućnost?*, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Held, D. (1990), *Modeli demokratije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Lijphart, A. (2003), *Modeli demokratije*, CID – Podgorica, Službeni list SCG – Beograd.
- Milanović, B. (2016), *Globalne nejednakosti*, Akademska knjiga, Novi Sad.
- Milanović, B. (2017), *Demokratija i siromaštvo*, Pešćanik, Beograd, 8/12/2017.
- Miler Jan – Verner (2017), *Šta je populizam?* Fabrika knjiga, Pešćanik, Beograd.
- Nej, Dž. (2018), „Meka i oštra moć Kine“, *Danas*, Beograd, 19. I 2018, str. 17.

---

³⁵ Videti njegovu knjigu: *Pedagogija autonomije* (prikaz u „Danas“, Beograd, 20 – 21. I 2018, str. X).

Orlović, S. (2018), "Mogućnosti deliberativne demokratije", *Danas*, Beograd, 11.I 2018, str. 8.

Pejanović, R. (2015), *Tranzicija i nacionalna kultura*, Akademska knjiga, Novi Sad.

Pejanović, R. (2017), *Razvojni problem priorede i društva*, Akademska knjiga, Novi Sad.

Pejanović, R. (2018), "Šta će biti sa demokratijom?" *Politika*, kulturni dodatak, Beograd, 13.I 2018, str. 04.

Veber, M. (1989), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo.

CRNOGORSKA JAVNA SCENA (ANALITIČKIČKA OBRADA)

MONTENEGRIN PUBLIC SCENE (ANALYTICAL PROCESS)

Akademik dr AVDUL KURPEJOVIĆ
Podgorica

Apstrakt: Dobronamjerno, politički neostrašćeno, otvoreno i argumentovano želim da iskažem svoja saznanja o veoma složenoj, heterogenoj i antagonističkoj vjerskoj, kulturnoj, nacionalnoj, društvenoj političkoj, državnoj, balkanskoj i dijelom komponenti crnogorske stvarne javne scene, u cilju traženja pravih i izvojesnih rješenja za odolijevanje izazovima i iskuenjima na Balkanu i Evropi u 21. vijeku. Obradu zbivanja na crnogorskoj javnoj sceni motivisala su me i zbog toga što imaju direktan uticaj na ostvarivanje Ustavom zajemčenih Posebnih prava manjinskih naroda.

Ključne riječi: Crna Gora, Balkan, analiza, javna scena

Abstract: Abstract: Good-natured, politicaly uninhibited, opened and argued I want to show off my knowledge about very complex, hematogenoj and antagonistic, religious, cultural, national, scially political, state, Blakan, and with part of components montenegrin public scene, for the purpose of seraching for real and certain solutions to resist from challanges and exeprience in Balkan and Europe in 21st century. Processing of events on Montenegrin public scene also motivated me for having direct impact on realization by the Constitution of the Covenant of special minority rights covered.

Key words: Montenegro, Balkan, Analysis, Public Scene

Stanje na javnoj sceni Crne Gore neminovno nameće potrebu osmišljene srednjoročne i dugoročne strategije ekonomskog razvoja, funkcionisanja pravne države i vladavine prava.

1. Uvod - Javna scena Balkana

Balkan je veoma složen, jer sadrži više posebnih i po mnogo čemu specifičnih osobenosti i komponenti, kao što su: geografska, vojno-strategijska, ekonomska, i kao nerazvijen region, konglomerat različitosti, vjerskih, jezičkih, kulturnih, običajnih, tradicionalnih etnoloških, nacionalnih, političkih, vojno-strategijskih i državnih, koje stalno izazivaju raznorazne nestabilnosti sukobe i ratove, jer se vrši uplitanje interesa drugih država i velikih sila.

Nigdje kao na Balkanu mentalitet nije odigrao grotesknu ulogu u određivanju sudbine jednog prostora. U njemu su se manifestovale (djelimično se i u 21. vijeku manifestuju) etnocentrizam, anarhizam, mitomanstvo, maksimalizam, raspamećene strasti, groteskna bahatost i potupljena smjernost, narodnjaštvo, evropejstvo, duhovno podaništvo, idolopoklonstvo, šovinistički kulturni eskluvizam, velikonacionalističke ambicije, asimilatorske aspiracije nekih naroda, neprosvijećenost istočnjačke stihije koja ne poznaje viteštvo, kaljenje strasti i disciplinovanje hrabrosti kao i paganski doživljaj same istorije koja besomučno oscilira između spasa i propasti, raja i apokalipse. To su dominantne osobine koje upravo pokazuju odsustvo kulture i civilizacije, koja bi se, makar uslovno, mogla nazvati balkanskom. Ove, brojne specifičnosti, iako ne preovladavajuće, djelimično, obilježavaju i sadašnju stvarnost Balkana i time ukazuju na dug period vremena za njihovo savlađivanje, osavremenjavanje i eliminisanje.

Krajem XX vijeka na Balkanu je vođen još jedan rat kojim je uništena država Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Osnovni uzrok vođenja rata je povampirenje i restauracija velikosrpskog nacionalističkog i agresorskog programa Načertanija, preko Moljićeve Homogene, Velike Srbije 1941. godine, Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti 1986. godine do Zakona o Srbima u dijaspori i sadašnjeg pisanja Deklaracije o zaštiti Srba.

Bolje reći, SFR Jugoslavija se raspala oružanim sukobom sa brojnim ljudskim žrtvama i razaranjima svega što je stvarano i stvoreno u toj državi, dogovorom Miloševića i Tuđmana kojima je krajni cilj bio stvaranje velike Srbije i Hrvatske podjelom Bosne i Hercegovine i na svojevrsan način prisajedinjenjem Crne Gore Srbiji, analogno onome koje je izvršeno 1918. godine.

Ne može a da ne zabrinjava umne i razumne ljude na ovom prostoru činjenica da nije naučena lekcija niti su izvjesna očekivanja da se više nikada tako nešto neće dogoditi, potvrđuju zbivanja u Hrvatskoj i Srbiji u kojima se u 21. vijeku, vrše naoružavanja najsavremenijim oružjem i avionima, govoreći da to rade radi odbrane a ne agresije. Srbija samoprolašava vojnu neutral-

nost, a Hrvatska je članica NATO saveza i Evropske unije. Uz to, nakon skoro trideset godina od zločina, ratni zločinci među kojima i osuđeni u Haškom tribunalu proglašavaju se u Srbiji i dijelom Hrvatskoj, narodnim herojima, vraćaju u politički život i angažuju za univerzitetske profesore i dr.

Znači, ova i druga dešavanja ne pobuđuju nadu trajnijeg mira i sveukupne stabilnosti na Balkanu. Njegova sudbina je i dalje neizvjesna.

Raspad SFR Jugoslavije za Crnu Goru je tekao tako što je došlo do stvaranja Savezne Republike Jugoslavije, od republika bivše SFRJ Srbije i Crne Gore. Zatim je došlo do njenog prerastanja u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore koja je trajala do 21. maja 2006. godine kada su građani Crne Gore na *referendumu* povratili nezavisnost i samostalnost države Crne Gore, koja je 1918. godine bila prisajedinjena Srbiji.

Zvanično je okončan raspad SFR Jugoslavije Dejtonskim sporazumom 1995. godine, najrazvijenije socijalističke države u kojoj je vladao sistem radničkog samoupravljanja, bila skoro stopostotna zaposlenost, visoki životni standard i slobode i bezbijednost građana. Jugoslavija je bila primjerna socijalistička država sa izuzetnim ugledom u Evropi i Svijetu, koja je bila organizator i predvodnik nesvrstanih država cijelog svijeta.

U 21. vijeku, Balkan je u centru pažnje i interesovanja velikih sila i brojnih drugih grupacija i interesenata. Manifestuju se interesi Rusije, Kine, Amerike, Evrope i Turske.

Evropska unija se ne bavi intenzivno Balkanom niti promoviše svoje prednosti u opredjeljivanju balkanskih država za njeno članstvo. Primjetno je da je Evropska unija već shvatila da se treba detaljnije baviti Balkanom i nago- vještaji su većeg angažovanja u procesu priključenja balkanskih država Evropskoj uniji, ali su uslovi izuzetno zahtjevni za sve balkanske države koje zaostaju u razvoju i demokratiji i time traže vrijeme i veću, finansijsku i drugu pomoć Evrope.

Sindrom balkanskog haosa je podložan svim vrstama društvenih bolesti koje po definicijama haraju periferijom i poluperiferijom novog ekonomskog i svjetskog sistema u doba svjetskih eko trendova Globalizacije, Regionalizacije i Tribalizacije, o kojima se na Balkanu malo govori, a još manje zna.

2. Proces kulturne i nacionalne „reidentifikacije“ (Nacionalnog i jezičkog preimenovanja)

Na zapadnom Balkanu procesi nacionalne ugroženosti i kulturne i nacionalne *reidentifikacije* pojedinih naroda traje vjekovima različitim intenzite-

tom i kontinuitetom, što ga čini trajno kontaminiranim konstantnim vjerskim, kulturnim, nacionalnim i političkim obrascima.

Na Balkanu vjerski primitivizam i islamski retrogradni fanatizam je reaktiviran krajem XIX i početkom XXI vijeka nastankom novih država raspadom SFR Jugoslavije i istovremenim prodorom iz dijela islamskih zemalja, kao i uspostavljanjem novog velikonacionalističkog, islamskog i asimilatorskog bošnjačkog programa.

Vjerska, kulturna, nacionalna i dijelom lična, reidentifikacija je zahvatila Crnu Goru, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, dijelom Hrvatsku i Makedoniju kao i stanovništvo albanske nacionalnosti u ovim i drugim balkanskim državama, gdje je došlo do masovne promjene prezimena brisanjem zadnjih slova „ić“ ili slova „ć“, kako bi se mogli nacionalno identifikovati i po toj oznaci.

U prvim popisima stanovništva nakon raspada Jugoslavije se veliki broj Crnogoraca u Crnoj Gori i Srbiji i drugim državama nacionalno preidentifikovao izjašnjavanjem da su po nacionalnosti Srbi. Istovremeno sa promjenom nacionalnog identiteta došlo je i do promjene dijela kulturnog identiteta promjenom maternjeg jezika, jer su se istovremeno izjasnili da im je maternji jezik srpski.

Tako se učešće Srba u Crnoj Gori u ukupnom stanovništvu povećalo sa 9,34%, 1991. godine na 32%, u 2003. godine, da bi se u 2011. smanjilo na 28,73%.

Maternji srpski jezik po popisu stanovništva 1991. godine je imalo 9% stanovnika Crne Gore, da bi na popisu 2003. godine bilo 63,34%, a na popisu stanovništva 2011. godine na 48,88%.

Ovaj proces se odvijao djelovanjem Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori koja je prerasla u velikosrpsku nacionalističku i asimilatorsku političku partiju.

Uspostavljanjem novog – *velikobošnjačkog nacionalističkog, islamskog i asimilatorskog programa* u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, kao dijelom i u Hrvatskoj i Sloveniji, došlo je do negiranja nacionalnog identiteta autohtonih Muslimana i nametanja im političke i asimilatorske tvorevine bošnjačkog.

Došlo je do pada učešća Muslimana u ukupnom stanovništvu Crne Gore sa 14,57% na popisu stanovništva 1991. godine na 3,97% na popisu stanovništva 2003. godine, a na popisu stanovništva 2011. godine na 3,31%.

Broj Muslimana u Srbiji na popisu stanovništva 2002. godine je opao na nešto preko 19. hiljada, da bi na popisu stanovništva 2010. godine porastao na preko 22. hiljade.

Istovremenom je došlo do smanjenja Muslimana u učešću u ukupnom stanovništvu Hrvatske i Slovenije, kao i dijelom u Makedoniji i na Kosovu.

Uspostavljen je novi bosanski maternjeg jezika, koji na popisu stanovništva 2011. godine učestvuje sa 5% u strukturi maternjih jezika u Crnoj Gori. Znači da je oko polovine novonastalih Bošnjaka Crne Gore prihvatilo bosanski jezik za maternji.

U Crnoj Gori je došlo i do djelimične lične reidentifikacije, jer ne tako mali broj mladih ljudi vrši promenu ličnog imena.

Kod pripadnika albanskog naroda došlo je do lične reidentifikacije masovnim brisanjem slova „ić“ ili slova „ć“, iz prezimena, obrazlažući to potrebom da se i po prezimenu javno identifikuju da su pripadnici albanskog naroda, što nema osnova, jer se sva prezimena drugih naroda u Crnoj Gori i drugim državama Balkana, Evrope i Svijeta ne završavaju sa slovima „ić“ niti slovom „ć“.

U propagiranje, agitovanje, prevare, falsifikate i laži velikobošnjačkog nacionalističkog, islamskog i asimilatorskog programa i nametanja asimilacije Muslimanima uključile su se i Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Srbije i Kosova djelujući preko njihovih reisa, hodža, imama, muftija, posebno za vrijeme vjerskih obreda (Teravija) u toku Ramazana mjeseca, zloupotrebljavajući Kuransko učenje, proizvoljnim komentarima i dersovima. Tako su se islamske zajednice politizovale, po ugledu na Srpsku pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori.

Istovremeno sa nacionalnom reidentifikacijom autohtonih Muslimana dolazi do prodora *Islamskog dogmatskog i retrogradnog fanatizma iz XV vijeka*, ali i do pojave Vehabija.

3. Pojava Vehabija u državama zapadnog Balkana

Iz iskustva dosadašnjeg djelovanja Vehbija uopšte, saznaje se da se jedan, iako relativno broj sa Balkana regrutuje u Alkaidu, Talibane a u najnovije vrijeme u tzv. ISIL, Islamsku državu.

Prodor retrogradnog, dogmatskog, islamskog fanatizma u Crnu Goru dolazi iz Novog Pazara preko Rožaja i dalje se infiltrira u javnu scenu. Umni stariji ljudi u Rožajama su govorili „da iz Novog Pazara u Rožaje nikada ništa dobro nije došlo“.

Crnogorska javna scena je i dio evropske i svjetske javne scene, jer su sada Evropa i cijeli Svijet nerazdvojna cjelina.

Javnu scenu u Crnoj Gori opterećuje djelovanje velikosrpskih, prosrpskih i proruskih, kao i dijelom crnogorsko-srpskih političkih partija koje osporavaju pravo učlanjenja Crne Gore u NATO-to savez, pod izgovorom da je odluku trebalo donijeti na referendumu, a protežiraju savez sa Rusijom za koji ne traže odlučivanje na referendumu, da Crna Gora bude vojno neutralna iako je poznato da neutralnost ima svrhu samo ako to budu priznale druge države, što nije slučaj ni sa Srbijom. Oni zanemaruju iskustvenu narodnu mudrost: *Teško onome koga Rusi brane a Srbi hrane.*

Protagonisti Srbije zagovaraju savez sa bratskom i prijateljskom Rusijom, zanemarujući činjenicu da Rusi nijesu odbranili bratsku Srbiju od NATO-ovog bombardovanja 1992. godine.

Stabilnost javne scene u svim državama Evrope i Svijeta, a time dijelom i Balkana se usložnjava prodorom islamskog radikalizma i stvaranjem Islamske terorističke države koja organizuje terorističke napade.

Analizom ratnih zbivanja i načina vođenja građanskih ratova u mnogim državama, preko četiri hiljade izvedenih terorističkih napada 2016. godine, u velikom broju evropskih i drugih država sa velikim ljudskim žrtvama civilnog stanovništva, uništavanja nepokretne i pokretne imovine i posebno izuzetno vrijedne materijalne i duhovne kulturne baštine, angažovanju vojnih snaga u ratovima iz više od 36 država.

4. Specifični treći svjetski rat

Nedavno je na jednoj beogradskoj televiziji Savjetnik Ujedinjenih nacija Žan Ciglera, kazao „*Treći svjetski rat je već u toku*“.

Veliki broj izbjeglica i raseljenih lica iz država zahvaćenih ratnim sukobima pohrlio je u Evropu radi spasa. Prema podacima prezentiranim u medijima izbjeglica i raseljenih ima preko 75 miliona.

Zabrinjava činjenica da se vodi organizovana saradnja država i međunarodnih institucija u borbi protiv terorizma i Islamske države kao i šverca droge, a da vojni stratezi, naučni radnici svih struka i političari nijesu utvrdili osnovne uzroke njihovog nastanka.

Osnovni i presudni uzrok ekonomskih i finansijskih kriza u nekim državama, posebno onim poslije raspada socijalizma i time bivše SFR Jugoslavije, ekonomskog olakog bogaćenja malog broja ljudi i osiromašenje ogromnog broja stanovništva u bivšim socijalističkim državama i državama nastalim raspadom SFR Jugoslavije, terorizma, državnih udara, građanskih ratova i speci-

fičnog trećeg svetskog rata koji je utoku, je – *međunarodni lutajući, nelegalni i mafijaški kapital*.

Izvori ovog kapitala su šverc oružjem, naoružanjem i opremom, međunarodni šverc droge i pranje novca. Ocjenjuje se da je ovaj kapitala skoro duplo veći od oficijelnog koji se kreće preko međunarodnih i regionalnih banaka i finansijskih institucija.

Ovim kapitalom se ruše državnici, državni sistemi i države organizovanjem i izazivanjem državnih udara, međudržavnih sukoba, građanskih ratova, arapskog proleća, terorizama, likvidiraju mnoga preduzeća u novonastalim državama poslije raspada socijalizma i SFR Jugoslavije i time destabilizuju ekonomski i cjelokupan sistem pojedinih država. Njegov način djelovanja traži detaljniju obradu, što nije moguće ovom prilikom.

Na Balkanu i crnogorskoj javnoj sceni destabilizirajuće djeluje i činjenica što još nije saživjelo saznanje o *Novom međunarodnom ekonomskom poretku*, koji se ostvaruje svjetskim mega procesima *Globalizacijom*, *Regionalizacijom* i *Tribalizacijom*.

Globalizacija je vrlo složen, heterogen i nadasve neujednačen, ali neizbježan, proces širenja univerzalnih pronalazaka, filozofskih, naučnih, informacijskih, kompjuterskih, umjetničkih i drugih revolucionarnih otkrića, dostignuća i ideja. Globalizacija je i udruživanje u Evropsku uniju, njene institucije i u Nato savez.

Regionalizacija je proces saradnje i uzajamnog prožimanja brojnih životnih tokova na granicama, posebno tromeđama država kada se zakonito javljaju integracioni procesi saradnje, trgovine, zajedničkih infrastrukturnih i drugih privrednih projekata, kulturnog i sportskog prožimanja, sve do sklapanja mješovitih brakova.

Tribalizacija, treći megatrend kompletira i oplemenjuje prethodna dva složena i uvijek prisutna procesa u vidu afirmacije lokalnih kultura i etnosa. U pitanju su oni pravi, izvorni, pozitivni autohtoni procesi i kvaliteti pojedinih etničkih grupa, koji sve više dobijaju na značaju, posebno u zemljama koje su orijentisane na razvoj turizma.

Među značajnim pitanjima za stabilnost zapadnog Balkana i jedan od uslova za pristupanje Evropskoj uniji je neriješeno pitanje *međudržavnih granica između novonastalih država raspadom SFR Jugoslavije*.

Crna Gora ima riješeno samo pitanje granica samo sa Bosnom i Hercegovinom. Potpisani sporazum sa Kosovom tek treba da bude ratifikovan u Skupštini Kosova.

Sve države zapadnog Balkana su izložene emigraciji stanovništva u razvijene zemlje Evrope i to pretežno emigriraju mladi i obrazovani ljudi, čime se nanosi trajna šteta za ove zemlje, a razvijene dobijaju jeftino stručne i obrazovane kadrove.

Sadašnja *svjetska društveno-ekonomska, politička, demografska i vojna stvarnost* nema fundamentalnih naučnih istraživanja kojima se nudi izvjesnost nezbjeglih evolutivnih promjena kao da je sadašnjost vječna i trajno održiva.

U iskazanom Balkanskom ambijentu, čiji sastavni dio je i Crna Gora, moguće je analizirati i objektivnije ocijeniti *složenu, heterogenu i antagonističku javnu scenu Crne Gore*.

5. Složena, heterogena i antagonistička javna scena Crne Gore

Crnogorska javna scena je veoma složena, heterogena i antagonistička, jer sadrži više međusobno povezanih i uslovljenih komponenti koje je čine specifičnom i u nekim segmentima svojevrsnim presedanom u odnosu na javne scene u drugim državama, nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Svaka država zapadnog Balkana nastala raspadom bivše SFR Jugoslavije, pored zajedničkih osobenosti javne scene, ima i svoje specifičnosti.

Javna scena jedne države sadrži vjersku, kulturnu, naučnu, obrazovnu, zdravstvenu, medijsku, nacionalnu, državnu, društvenu i političku komponentu. Uz to, na javnu scenu svake države direktno ili indirektno utiču susjedne i druge države, regije, Balkan, Evropa i Velike sile, što je još više uslozjava.

Sadašnja crnogorska javna scena ima korijene u raspadu socijalističkog sistema i nastanku novih država raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. To je objektivna činjenica na koju nije Crna Gora mogla uticati, već je prihvatila ono što su prihvatile i sve druge bivše socijalističke države i države nastale raspadom Jugoslavije.

Evolutivnim procesom pod vidom Antibirokratske revolucije Slobodana Miloševića došlo je do rušenja tadašnje legitimno izabrane vlasti Socijalističke Narodne Republike Crne Gore i time je prestala da postoji. Ponovilo se, djelimično, nešto slično 1918. godini, jer je pod tzv. Birokratskom revolucijom Slobodan Milošević otpočeo proces rušenja države SFR Jugoslavije rušenjem vlasti i ukidanjem statusa Autonomne pokrajine Vojvodini i Kosovu, nastavilo se pokušajem istog scenarija u Sloveniji, koji nije uspio i krenulo se na Crnu Goru.

Svako kome je stalo do istine o tome ko je srušio SFR Jugoslaviju nema dilemu da je to uradio Slobodan Milošević uz početni dogovor i podršku Franja Tuđmana.

Pošto nije oružanim putem srušena vlast u Crnoj Gori, radi ostvarivanja konačnog cilja, stvaranja velikosrpske države, došlo je do osnivanja Savezne Republike Jugoslavije, koju su činile Srbija i Crna Gora.

Vojvodina se pomirila sa sudbinom iz objektivnih razloga, dok je Kosovo pružilo oružani otpor što je dovelo do oružanog sukoba vojske Srbije, odnosno, navodno, nekadašnje JNA i paravojnih srpskih snaga sa oružanim grupama Albanaca što je dovelo do oružane intervencije NATO saveza.

Da bi dokrajčio krajni cilj, stvaranje velikosrpske države, došlo je do prerastanja Savezne Republike Jugoslavije u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, zbog otpora Crne Gore na odnose u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Međutim, Slobo ide dalje. Vršiti, po hitnom postupku, izmjene i dopune Ustava Državne zajednice Srbije i Crne Gore kojima se Crna Gora dovodi u nepovoljan položaj. Njen status je sveden na status regiona u Srbiji. Radi izglasavanja Amandmana na Ustav poslat je avion iz Beograda za jednog poslanika iz Crne Gore, jer je trebao kvorum. Nakon toga slijedi reagovanje u Crnoj Gori koje se završava održavanjem Referenduma 2006. godine o obnovi državnosti Crne Gore i time prestanku Državne zajednice Srbije i Crne Gore.

U tim procesima koji su zbunjivali radničku klasu i njome se manipuliralo, što je školski primjer neznanja i njenog zavođenja, tako da se oni bore protiv socijalizma i vraćanje nekog oblika kapitalističkog sistema u kome je radnička klasa obespravljena i dovodi se u najamni odnos. Tako su radnici u Crnoj Gori podržali tzv. Antibirokratsku revoluciju, a radilo se o evoluciji, jer se svaka revolucija izvodi nasilno, oružanim putem. Oni su time ukinuli svoja prava radničkog samoupravljanja, a da nijesu bili svjesni da slijedi likvidacija skoro svih privrednih i drugih preduzeća i njihovog ostanka bez posla.

Raspadom socijalizma u socijalističkim državama prihvaćeno je opredjeljenje prelaska na neoliberalni kapitalizam sprovođenjem privatizacije društvene, odnosno državne imovine, nazvanu tranzicijom. Sve države, pa time i novonastale raspadom Jugoslavije, su prihvatile ruski model privatizacije, i tranzicije i pogubne vaučerizacije.

U toku političke i formalno naučne rasprave o metodama i kriterijuma uništenja društvene imovine, prema pisanim medijima, pitali su jednog ekonomistu Mađarske, šta misli o vaučerizaciji. On je odgovorio: „Dajem ti ništa,

uzmi šta hoćeš". Ovo njegovo kazivanje se doslovno obistinilo u Crnoj Gori, jer izdati vaučeri su „nestali“, iako ih još neki građani čuvaju, kao uspomenu.

Ovaj koncept konfiskacije društvene imovine u Crnoj Gori je doveo do njenog uništenja i time nestanka proizvodnih industrijskih, poljoprivrednih i drugih preduzeća, kao i trgovinskih i svih drugih. To je uzrokovalo nestanak radničke klase, jer su radnici poslani na tzv. prinudni odmor, da bi ubrzo ostali bez posla i dobili socijalu otpremninu. Sada su oni koji su zaposleni kod privatnih poslodavaca, najamna radna snaga. Otpremnina je u Crnoj Gori, pored socijale, bila i diskriminatorna, jer su bivši radnici na kontinentalnom, sjevernom, regionu Crne Gore dobili fiksne otpremnine u istom iznosu od 1.920,00€, koje su im isplaćivane sa višegodišnjim zakašnjenjem. Otpremnine radnicima iz središnjeg i primorskog regiona Crne Gore su se kretale od 6 do preko 30 hiljada eura.

Jedan broj radnika ni do danas, nakon više od 20 godina, nije riješio pitanje radnog odnosa, jer im nije višeno uplaćivanje doprinosa za penziona i zdravstveno osiguranje godinama, ne primaju plate i stalno su primorani da štrajkuju.

Ovakva dešavanja su dovela do siromaštva pretežnog broja stanovnika i enormo bogatog minornog broja građana. Oni su se obogatili nelegalnim i drugim načinima, a ne na osnovu znanja, nasljedstva i rada. Državni organi godinama odlažu preispitivanje sticanja bogatstva donošenjem zakona o dokazivanju porijekla imovine i konfiskacije nelegalno stečene u investiciono-razvojni fond. To odlaganje moraće jednog dana prestati.

Zabrinjava činjenica da u Crnoj Gori nije u toku nijedna investicija u prerađivačkoj industriji koja bi zapošljavala veći broj radnika. Investiranje samo u turizam i saobraćajnu infrastrukturu, iako korisne i neminovne, ne rješavaju pitanje nezaposlenosti niti ravnomjerniji regionalni razvoj saglasnoj prirodnim resursima i radnom snagom bržim razvoj kontinentalnog regiona, što će neminovno imati dalekosežne negativne posledice na ekonomski razvoj države i po migraciona kretanja i korišćenja prirodnih resursa i radne snage.

Osiromašenju stanovništva je znatno doprinijela i velika ekonomska kriza 1993/94. godine, koja je najviše pogodila siromašne zemlje, pa time i Crnu Goru.

Duboka društveno-ekonomska kriza će trajati još dugo, jer nijedna novonastala država raspadom Jugoslavije nije uspjela da za proteklih 25 godina izađe iz nje, iako je posjedovala ljudske i prirodne resurse. Sve države, osim djelimično Slovenije, se nalaze u siromaštvu nezaposlenosti, emigraciji mladih

i sposobnih ljudi, niskom standardu, niskim stopama ekonomskog rasta, prezađuženosti, korupciji, značajnom odsustvu demokratije, vladavine prava i funkcionisanja pravne države.

Izlazak iz sadašnje društveno-ekonomske i socijalne krize traži neminovno, postojanje dugoročne i kratkoročne cjelovite i osobene sopstvene strategije društveno-ekonomskog razvoja, što neizbježno podrazumijeva i postojanje *sopstvene Investiciono razvojne banke*.

Crna Gora je jedina novonastala država koja nema svoju investiciono razvojnu banku, već bankarski sistem čine filijale inostranih banaka. Inostrane banke nijesu došle u Crnu Goru radi njenog društveno-ekonomskog razvoja, nego radi profita.

U Crnoj Gori više investira u razvoj Investiciono razvojni fond od svih petnaest filijala inostranih banaka. Zar to nije dovoljan dokaz o potrebi osnivanja investiciono razvojne banke ili prerastanja Investiciono razvojnog fonda u banku.

Na ovim osnovama društveno-ekonomske stvarnosti, osobenosti i specifičnosti crnogorske javne scene se manifestuju u nekoliko komponenti koje su međusobno uslovljene i povezane u jednu cjelinu.

6. Vjerska komponenta

Crnogorska vjerska scena je multikonfesionalna i nju čine tri najbrojnije konfesije: pravoslavna, islamska i katolička. Međukonfesionalni odnosi su tolerantni, osim na relaciji Srpske pravoslavne crkve i Crnogorske pravoslavne crkve. Tako je crnogorska vjerska scena specifična, jer Crna Gora nema zvaničnu *Crnogorsku pravoslavnu crkvu*, koju je ukinuo vladar države Srbije, dekretom 1918. godine, kada je Crna Gora prisajedinjena Srbiji. U Crnoj Gori Srpska pravoslavna crkva ima u vlasništvo sve crkvene objekte koji su vjekovima izgrađivani u Crnoj Gori.

Pošto je Crnogorsku pravoslavnu crkvu ukinuo vladar druge države dekretom, postavlja se pitanje, zašto predsjednik obnovljene nezavisne i samostalne države Crne Gore ne donese dekret o poništenju dekreta o njenom ukidanju i ozvaničenju Crnogorske pravoslavne crkve..

Napravljen je neoprostiv propust što nijesu Ustavom obnovljene nezavisne i samostalne države Crne Gore ukinute Odluke Podgoričke skupštine i Dekret vladara druge države o ukidanju CPC. Ako je napravljen propust prilikom donošenja Ustava, zašto Parlament ne nadomjesti propušteno. Ukoliko Parlament neće to da uradi, zašto se ne pokrene postupak kod Ustavnog suda

Crne Gore o ukidanju Odluka Podgoričke skupštine i Dekreta o ukidanju Crnogorske pravoslavne crkve.

Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori je prerasla u nacionalističku, asimilatorsku i antidržavnu jer se, pored vjerskih pretežno bavi političkim i državnim pitanjima Crne Gore. Njeno djelovanje je intenzivnije i traje u kontinuitetu na negiranju Crnogorske pravoslavne crkve, jezika i nacionalnog identiteta Crnogoraca od svih drugih nacionalističkih i antidržavnih političkih partija i grupacija, pa time i grupacije Demokratskog fronta.

Uz Srpsku pravoslavnu crkvu i Demokratski front djeluje veoma intenzivno Srpski nacionalni savjet koji je osnovano Srpski Radio, Srpsku televiziju, Srpsko udruženje književnika i Srpsku književnu zadrugu, sredstvima iz državnog budžeta koja ostvaruje preko Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava. Nezakonito i od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava, jer je uputilo javni poziv Srbima Crne Gore da osnuju savjet manjinskog naroda, a Srbi u Crnoj Gori nijesu manjinski narod. Oni to ne prihvataju da su niti su osnovali manjinski savjet, nego Srpski nacionalni. Ministarstvo opet krši Zakon o manjinskim pravima i slobodama i vrši upis u Evidenciju manjinskih savjeta i Srpski nacionalni savjet i time mu omogućava da preotima sredstva namijenjena manjinskim narodima. Srpski nacionalni savjet, suprotno odredbama člana 36a učestvuje u korišćenju sredstava Fonda na osnovu učešća Srba Crne Gore u ukupnom stanovništvu i time na teret manjinskih naroda osniva i finansira institucije koje otvoreno i javno negiraju Crnogorsku pravoslavnu crkvu, kulturu, nacionalnost i državu.

7. Kulturna komponenta

Crna Gora je multikulturalna država u kojoj egzistiraju različite civilizacije i kulture, što njenu kulturnu scenu čini veoma složenom koja iziskuje uvažavanje brojnih sastavnih segmenata.

Međukulturalni odnosi nijesu tolerantni, jer pripadnici određenih kultura negiraju, prisvajaju i proglašavaju svojom kulturnu baštinu drugih naroda, što u nekim slučajevima poprima asimilatorski karakter. Javno se manifestuje negiranje crnogorske duhovne i materijalne baštine, crnogorskog jezika, književnosti, umjetnosti i svih drugi kulturni znamenja i proglašava srpskom. To se ne radi samo u Crnoj Gori nego i u Srbiji i drugim državama u kojima ima Srba.

Nacionalnom i jezičkom reidentifikacijom Crnogoraca iskazanoj na popisu stanovništva 2003. godine, došlo je do radikalnog smanjenja učešća crno-

gorskog maternjeg jezika u strukturi maternjih jezika u Crnoj Gori sa 9% 1991. godine na 63,34% i povećanja srpskog jezika.

Na Srpskoj radio televiziji stalno se emituje tekst „Tako su govorili naši preci“ u kojemu se u srpske pretke ubrajaju svi crnogorski istaknuti kulturni radnici, počev od Njegoša, Marka Miljanova i dr.

Negiranju kulturnog identiteta Crnogoraca i omalovažavanju njihove književne vrijednosti su se, velikosrpskim nacionalistima, pridružili i intelektualci, rukovodstvo Bošnjačke stranke, poslanici, članovi vlade i dugi državni funkcioneri, kojima se u suprostavljanju odavanja zasluženog priznanja i podizanju znamenja Njegoša koji su išli toliko daleko da su ga proglasili genocidnim.

Apsurdno je i krajne maliciozno govoriti da je Njegoš bio genocidan prema Bošnjacima, kada u vrijeme njegove vladavine u Crnoj Gori nije bilo Bošnjaka, već su se prvi put pojavili na popisu stanovništva 2003. godine.

Isto tako, kako je Njegoš kao vladar pod okupacijom Osmanskog carstva trebao „blagosloviti ili blagosiljati“ okupatora. Koji je to vladar radio ili bi radio, osim onaj koji je priznao okupaciju svoje države i naroda.

Crnogorske kulturne institucije nemaju osnovne uslove da uspješnije rade na promociji crnogorske kulturne baštine i time na naučnom i kulturološkom suprostavljanju svim vidovima negiranja, svojatanja i proglašavanja srpskom.

Status i položaj kulturnih institucija u Crnoj Gori nije jednakopravan, jer one koje se bave kulturom i kulturnom baštinom Crnogoraca imaju povoljniji status koji im obezbeđuje uslove za djelovanje i finansiranje iz državnog budžeta, dok institucije koje se bave kulturom i kulturnom baštinom nekih drugih naroda, konkretno muslimanskog, se nalaze u nevoljnom i diskriminatorskom statusu i položaju.

Školski primjer neravnopravnog i diskriminatorskog statusa i položaja je između Matice crnogorske i Matice muslimanske.

O Matici crnogorskoj je donesen poseban zakon i time je postala budžetska institucija koja se finansira iz državnog budžeta.

Matica muslimanska Crne Gore, samostalno udruženje u oblasti kulture manjinskog muslimanskog naroda, osnovana po članu 79 tački 6 Ustava, kojim se jemči pravo pripadnicima manjinskih naroda da osnivaju prosvjetna, kulturna i vjerska udruženja uz *materijalnu pomoć države*.

Od donošenja Ustava, odnosno proteka 10 godina, Matica zahtijeva od Ministarstva kulture, resornog za kulturu, da ostvari ovo Ustavom zajemčeno

pravo, ali ono to ne radi. U pitanju je diskriminatorски odnos u državi sa vladavinom prava.

Iz napisanog proizilazi da treba eliminisati svaki vid nacionalne i druge diskriminacije sa crnogorske javne scene.

Značajne komponente crnogorske javne scene su i *Nauka i umjetnost, obrazovanje i zdravstvo*, koje iziskuju obuhvatnije razmatranje i prikazivanje, što nije moguće učiniti ovim radom, jer njihova obrada iziskuje znatan istraživački rad.

8. Nacionalna komponenta

Crna Gora je multinacionalna država u kojem međunacionalni odnosi nijesu harmonični niti tolerantni, jer ima manifestovanja negiranja nacionalnog identiteta Crnogoraca i autohtonih Muslimana i nametanja im tuđih, što poprima karakter nametanja asimilacije.

Takvim djelovanjem direktno se ne uvažava i ne poštuje Ustavno ozvaničenje naroda koje je napisano: „*odlučnost da smo kao slobodni i ravnopravni građani, pripadnici naroda i nacionalnih manjina koji žive u Crnoj Gori: Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Muslimani, Hrvati i drugi, privrženi demokratskoj i građanskoj Crnoj Gori*“.

Isto tako, Ustavom su normirana i *posebna manjinska prava – Zaštita identiteta, član 79*. Ovim članom su decidno normirana prava koja se jemče pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Primjetno je reaktiviranje velikonacionalističkih i asimilatorskih srpskog, hrvatskog i uspostavljanje novonastalog velikobošnjačkog kao i namjera velikoalbanskog programa, t.j. projekta.

Velikosrpskim nacionalističkim i asimilatorskim projekima od Načertanija, preko Homogene, velike Srbije, Memoranduma SANU do Zakona o Srbima u dijaspori i pisanju Deklaracije o zaštiti Srba, čime se u kontinuitetu vrši reaktiviranje prošlosti. Ovim projektima, programima i dokumentima se negira crnogorska nacija, crnogorski kulturni i nacionalni identitet i prisvaja kulturna baština, država, Crnogorska pravoslavna crkva, crnogorski jezik a nameće srpski kulturni i nacionalni identitet i prisajedinjenje Crne Gore Srbiji. Ne poštuju se državni simboli, grb i zastava i javno se umjesto njih manifestuju simboli Srbije, dijelom Albanije i Bosne i Hercegovine.

Autohtoni Muslimani Crne Gore su izloženi negiranju kulturnog i nacionalnog identiteta i nametanju bošnjačkog, *nastankom novog velikobošnjačkog nacionalističkog, islamskog i asimilatorskog programa*.

Crna Gora je napravila preседan, jer je jedina држава nastala raspadom bivše SFR Jugoslavije, koja je u Ustavu upisala novonastalu političku i asimilatorsku tvorevinu Bošnjake i time ozvaničila nacionalnu asimilaciju autohtonih Muslimana. Radi se o političkom činu, jer je nepobitna istina i činjenica da se u Crnoj Gori nikada nije nazivalo Bošnjacima domicilno hrišćansko stanovništvo koje primilo islam za vrijeme Osmanskog carstva, nego Turci, Poturice a zvanično Muhamedanci i nakon istorijskog evolutivnog procesa narodnosnog oformljenja, koji je trajao vjekovima, Muslimani.

Ovakvim djelovanjem ugrožava se identitet Crnogoraca i Muslimana. lično, pojedinačno univerzalno pravo koje ima međunarodnu zaštitu. Niko nema pravo da vrši kolektivno negiranje nacionalnog identiteta i nametanje tuđeg, jer to je kolektivna nacionalna asimilacija. Promjenu nacionalnog identiteta može da vrši samo lično građanin na popisu stanovništva ili drugi organizovani oblik ličnog izjašnjavanja.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, kao resorno nadležno, ne prati niti analizira pojedinačno položaj pripadnika manjinskih naroda, nego u cjelini, ostvarivanje manjinskih prava zajemčenih Ustavom, propisanih Zakonom o manjinskim pravima i slobodama i razrađenih Vladinom strategijom manjinske politike iz 2008. godine.

U Izvještajima Ministarstva za ljudska i manjinska prava u proteklim, kao i u Izvještaju za 2016, godinu, koji se dostavlja Skupštini, ne analizira se ostvarivanje Zakona o manjinskim pravima i slobodama, iako se neke bitne odredbe ne ostvaruju ni nakon više od deset godina od njegovog donošenja. Isto tako, ne analizira se konkretno nesprovođenje Ustavom zajemčenih prava pripadnika manjinskih naroda niti Vladine strategije manjinske politike iz 2008. godine.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u Godišnjem izvještaju nije obradilo nepobitnu činjenicu da tradicija, istorija, kultura i nacionalna osobnost manjinskog muslimanskog naroda Crne Gore nijesu obuhvaćeni nastavno-vaspitnim i vaspitno-obrazpovnim programima i udžbenicima predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, iako postoje više od 560 godina. Time se ne ostvaruju članom 79 Ustava Crne Gore zajemčena prava, odredbe Zakona o manjinskim pravima i slobodama i Vladina strategija manjinske politike iz 2008. godine. Ova obaveza je bila propisana i Ustavom iz 1992. godine i za 15 godina njegovog značenja nije ostvarena. Istorija, tradicija, kultura i nacionalna osobnost drugih manjinskih naroda su, djelimično ili u cjelosti, obuhvaćeni ovim programima i udžbenicima, a samo nije muslimanskog naroda.

Zašto se produžava tiha nacionalna asimilacija muslimanskog autohtonog naroda, a da Ministarstvo to toleriše i Ministarstvo prosvjete tu Ustavnu obavezu i svoju nadležnost ne ostvaruje. Matica muslimanska je, počev od 1995. godine, pa sve do danas, svake godine tražila od Ministarstva prosvjete da ostvari ovo Ustavom zajemčeno pravo, a ono to neće da učini niti je našlo za shodno da obavijesti Maticu muslimnsku sa razlozima, jer oni ne postoje.

Osnivanje *manjinskih savjeta*, saglasno Ustavu i Zakonu o manjiskim pravima i slobodama, nije dalo očekivane rezultate. Ovo pitanje traži cjelovitu i objektivnu analizu njihovog nerada i time onemogućavanja nenamjenskog trošenja budžetskih sredstava, normativu za ustrojstvo, način izbora članova i nadležnosti u ostvariva prava manjinskih naroda. Umjesto toga Ministarstvo predlaže da se Zakonom utvrde budžetska sredstva za rad manjinskih savjeta.

Zakonom propisana kontrola rada manjinskih savjeta i namjensko trošenje sredstava od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava je formalna, a ne stvarna.

Iz izvještaja o radu nekim manjinskih savjeta je vidljivo da je prikazan samo forme radi, jer nije djelovao na ostvarivanju Zakonom propisanih nadležnosti, a utrošena su budžetska sredstva za davanje socijalne pomoći porodicama i pojedincima, stipendiranju studenata, dodjeli studentskih nagrada ii slično, umjesto da se analiziraju ostvarivanja Ustavom zajemčenih prava, koja se ne ostvaruju ni nakon deset godina od njegovog donošenja.

Osnivanje Fonda za manjine 2008. godine, koji je preimenovan u Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, je ocijenjeno kao značajno, jer se njime opredjeljuju sredstva, iako minimalna, za finansiranje projekata. Zbog neodgovornog odnosa Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srpski nacionalni, a ne manjinski, učestvuje u korišćenju sredstava Fonda za manjine na osnovu učešća Srba u ukupnom stanovništvu Crne Gore, iako Srbi nijesu niti prihvataju da su manjinski narod, odnosno nacionalna manjina. Znači srpski nacionalni interesi u Crnoj Gori se ostvaruju na teret manjinskih naroda, umjesto, ako treba, da se finansiraju direktno iz državnog budžeta.

Očigledan je, i traje od Parlamentarnih izbora 1996. godine, nejednak i neravnopravan, diskriminatorski, *položaj pripadnika manjinskog muslimanskog naroda* u odnosu na položaj pripadnika drugih manjinskih naroda, Albanaca i Hrvata, a posebno novonastale političke i asimilatorske tvorevine Bošnjaka, koji imaju povlašćen položaj u odnosu na pripadnike muslimansko, i dijelom drugih manjinskih naroda.

Nepovoljan položaj pripadnika manjinskog autohtonog muslimanskog naroda u Crnoj Gori je zbog izloženosti tihoj nacionalnoj asimilaciji koja traje od njihovog nastanka prije više od 560 godina, jer nastavno-obrazovnim programima i udžbenicima nije obuhvaćena njihova tradicija, istorija, kultura i nacionalna osobenost, dok je obuhvaćena pripadnika drugih manjinskih naroda.

Nepovoljan i još nepovoljniji položaj pripadnika manjinskog muslimanskog naroda se nastavlja i poslije Parlamentarnih izbora održanih 2016. godine.

Ako u Crnoj Gori Srbi čine oko 29%, novonastali Bošnjaci oko 9%, Albanci blizu 5% i Hrvati skoro 1%, ili ukupno oko 44% ukupnog stanovništva, kada svi imaju rezervnu matičnu državu, svoje nacionalne i dijelom antidržavne ciljeve i zahtjeve, kada Crnu Goru doživljavaju kao domovinu, što moraju, ali ne i državu, postavlja se pitanje zašto se Muslimani nalaze u najnepovoljnijem nacionalnom, kulturnom i nacionalnom položaju, kada su samo oni Crnogorcima odani i iskreno lojalni svojoj jedinoj domovini i državi Crnoj Gori i time čine „anker“ nosećem stubu Crnogoraca.

Isto tako, postavlja se pitanje ostvarivanja državnih interesa u ovakvim komponentama javne scene i mogućnosti izazivanja destabilizacije ostvarivanjem pojedinačnih nacionalnih ili kulturnih interesa koji nijesu kompatibilni sa državnim.

9. Državna komponenta

Državna komponenta je veoma *složena, heterogena i antagonistička* po pitanju državne samostalnosti, nezavisnosti i suvereniteta. Crnogorska javna scena je polarizovana, podijeljena u dva antagonistička bloka.

Jedan blok je crnogorsko-državni, a drugi je anticnogorsko državni.

Prvi blok čine Crnogorci, Muslimani i Hrvati. Ovom bloku dijelom pripadaju i Albanci i Bošnjaci, zavisno od karijerističkih ličnih interesa rukovodstva njihovih političkih stranka.

Drugi blok čine politički subjekti čije opredjeljenje i djelovanje je anti-cnogorsko, jer negiraju i ignorišu državnu samostalnost nezavisnost i suverenitet Crne Gore. Ovaj blok čine velikonacionalistički srpski i prosrpski politički subjekti.

Na sceni je reaktiviranje velikonacionalističkih, agresivnih i asimilatorskih velikosrpskih projekata i njihovo reaktiviranje pisanjem Deklaracije Srbije i Republike srpske o zaštiti Srba.

Velikosrpski, srpski i prosrpski politički subjekti namjeravaju da Crnu Goru pripoje Srbiji, ako dođu na vlast. Crnogorski je predsedan da velikosrpske, srpske i prosrpske političke partije djeluju protiv države, a ne protiv vlasti. Uz to, lideri ovih političkih partija se kandiduju za predsjednika za njih „nepostojeće“ države Crne Gore poslanici su u Parlamentu radi primanja novčanih prinadležnosti i drugih benefita, jer bojkotuju rad Parlamenta i vode izbornu kampanju uz zastavu druge države, Srbije.

Objedinjeno, sinhronizovano i pojedinačno djelovanje velikosrpskih, srpskih i prosrpskih političkih partija i grupacija, Srpske pravoslavne crkve, Srpskog nacionalnog savjeta i Srpske radio televizije ima karakter malignog karcionoma u zdravom organizmu države Crne Gore.

Crna Gora je predsedan, jer iz državnog budžeta finansira antidržavno djelovanje političkih partija i drugih institucija. Srpski nacionalni savjet je upisan u Registar savjeta manjinskih naroda iako Srbi u Crnoj Gori nijesu manjinski narod niti je Srpski nacionalni savjet osnovan kao manjinski. Ovaj Savjet iz državnog budžeta preko Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava se finansira i obezbijedio je iz Fonda sredstva za osnivanje i finansiranje rada Srpske radio televizije, Srpskih novina i Srpske književne zadruge na teret manjinskih naroda, nesprovođenjem Zakona od strane Ministarstvu za ljudska i manjinska prava niti predlaganja utvrđivanja objektivnih kriterijuma sticanja statusa manjinskog naroda.

Djelovanje opozicionih političkih partija, posebno onih koje su svrstane u tzv. „građansku opoziciju“, koje bojkotuju Parlament poslije parlamentarnih izbora 2016. godine, svoje djelovanje su svele na bavljenje špijunažom, lovom na vještice i u zviždače, jer skoro svakog dana Televizija Vijesti i novoizdajnički Javni servis ustupaju im prostor da javnosti prezentiraju „otkriće“ o nekoj kriminalnoj radnji.

Crna Gora je osujetila pripremljeni teroristički udar i atentat na predsjednika Vlade na dan održavanja Parlamentarnih izbora 16. oktobra 2017. godine. Da je izveden državni udar došlo bi do ponavljanja 1918. godine u 21. vijeku sa još težim i dalekosežnim negativnim posledicama.

Predsjednik političke grupacije Demokratski front, inače četnički vojvoda, javno prijete građanskim ratom, što znači da imaju, uz Vrhovni štab, za kojega su rekli na protestima da postoji, vojsku i oružje, jer se građanski rat u 21. vijeku ne vodi sjekirama i motikama nego oružjem od pištolja do aviona.

Jedan od lidera DF Knežević na protestu u Podgorici 14.10.2016. godine javno je rekao da DF ima vojsku od deset hiljada uz poruku direktoru Policije Slavku Stojanoviću da se ne boji njegovih policajaca.

U Javnosti se prezentiraju saznanja da ova politička grupacija direktno i kontinuirano saraduje sa partijama i organima Ruska federacije i dobija logističku i finansijsku podršku za sprovođenje izbora i pripremu terorističkog napada i time direktno antidržavno djelovanje.

Poslanici Demokratskog fronta u Skupštini Crne Gore govore kako su oni veći prijatelji države Crne Gore od pripadnika manjinskih naroda. Takve ocjene su maliciozne, jer kako mogu biti oni veći prijatelji Crne Gore kada javno negiraju crnogorsku istoriju, kulturu, naciju i državu i prijete da će je pripojiti Srbiji ako dođu na vlast.

Političko djelovanje tzv. građanske opozicije, Socijaldemokratske stranke, Demosa, Demokrata i URE je u osnovi antidržavno, skoro da se ne razlikuje od otvorenog antidržavnog djelovanja velikonacionalističke opozicije.

Opozicija nije u stanju da ponudi naučno utemeljen i realno ostvarljiv alternativni program vlastima na osnovu kojeg bi osvojili vlast. Stiče se utisak da ovoj opoziciji nije stalo do osvajanja vlasti, jer im više odgovara da kritikuju, štijuniraju, „zvižduću“ i za to ostvaruju materijalne benefite, nego da vrše vlast.

Velikosrpske, srpske i prosrpske stranke i tzv. građanska opozicija u nemogućnosti osvajanja vlasti na parlamentarnim izborima 2016. godine i neuspjelog pokušaja pridobijanja Bošnjačke stranke za preuzimanje vlasti sa njena dva poslanika, odlučila je da bojkotuje Parlament, zbog navodne neregularnosti objavljivanjem na dan izbora pokušaj terorističkog napada radi rušenja vlasti i ubitstva tadašnjeg premijera Mila Đukanovića. Izbori bi bili regularni da su uspjeli da sa dva poslanika Bošnjačke stranke obezbijede većinu u Parlamentu i time formiraju Vladu, a pošto nijesu uspjeli, izbori su postali neregularni.

Cjelokupna opozicija je bojkotovala rad Komisije za normativno uređenje izbornog sistema prema nalazu Evropske komisije i nije prihvatila poziv predsjednika Parlamenta za dogovor o datumu raspisivanja izbora za predsjednika Crne Gore, da bi mogli da izmišljaju kako izbori nijesu regularni, jer su moguće manipulacije i slično.

Sva opozicija je bojkotovala poziv predsjednika Skupštine radi dogovora o utvrđivanju datuma izbora Presjednika države, da bi izborni poraz mogli da pravdaju neadekvatnim izbornim sistemom, a nijesu došli u Parla-

ment da izvrše potrebne izmjene u Zakonu o izboru odbornika i poslanika za čije donošenje je potrebna dvotrećinska većina. Zaista krajnje nerazumno i antidržavno djelovanje.

Čudno ja da zbog takvog kršenja prava birača niko da ne zatraži njihovu ostavku i javno izrazi negodovanje, a svi su verifikovali mandate u toj, za njih nelegitimnoj Skupštini, i ostvaruju plate i druga primanja kao i putnička vozila na teret Skupštine, kao i druge, a ne skupštinske poslove kao poslanici.

Rukovodstvo Bošnjačke stranke i drugih političkih partija nastale velikobošnjačkom asimilacijom autohtonih Muslimana Crne Gore, podržava djelovanje predsjednika Stranke demokratske akcije iz Novog Pazara, ekstremnog Sulejmana Ugljanina, o uspostavljanju bošnjačkog, islamskog entiteta Sandžak, i time direktno ugrožavanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta Crne Gore.

Primijetno je sve intenzivnije interesovanje Turske, direktno i preko Bošnjačke stranke i Islamske zajednice za prisustvo u Crnoj Gori. To njeno interesovanje se odvija preko donacija, povoljnih uslova i besplatnog studiranja u Turskoj i nekim drugim vidovima djelovanja.

Albanci hoće Prirodnu, odnosno veliku Albaniju. U tom cilju je u Tirani 27. ili 28. novembra 2016. godine (Prema Televizijskoj informaciji i prikazivanju fotografije predsjednika opštine Ulcinj) potpisan dokumenat o osnivanju Zajednice albanskih opština u koju je ušla i opština Ulcinj iz Crne Gore. To je rušenje društveno-političkog sistema i ugrožavanje teritorijalnog integriteta Crne Gore, jer je osnivanje Zajednice albanskih opština Albanije, Kosova i Makedonije i ulazak opštine Ulcinj iz Crne Gore, prvi korak ka stvaranju Prirodne velike Albanije.

Iz vjerske, kulturne, nacionalne i državne komponente crnogorske javne scene zaključuje se da je Crna Gora specifična i osobena u odnosu na druge novonastale države raspadom SFR Jugoslavije.

Isto tako, više od 15 godina u Crnoj Gori jedan broj intelektualaca bivših Muslimana a novonastalih Bošnjaka, Bošnjačka stranka i druge političke partije, porodične tročlane i petočlane bošnjačke nevladine organizacije, drugi oblici institucionalnog organizovanja i jedan broj privatnih štampanih i elektronskih medija, javno negiraju kulturni i nacionalni identitet autohtonih Muslimana i nameću im političku i asimilatorsku tvorevinu bošnjački. U pitanju je asimilatorsko djelovanje zabranjeno Ustavom i međunarodnim pravnim normama o ljudskim pravima i slobodama, a da niko za to nije snosio odgovornost.

Crnogorsku javnu scenu usložnjava i činjenica da ima veliki broj opština koje nemaju ekonomsku opravdanost, već političku ili vjersko-nacionalnu, što je neprimjereno 21. vijeku u Evropi.

Sa osnivanjem novih opština u Petnjici i Gusinju i najavljenog osnivanja opštine Tuzi, opštine u Crnoj Gori ima karakter podijele po vjersko-nacionalnoj osnovi. Tako postoje opštine sa, pretežno crnogorskim i srpskim pravoslavnim stanovništvom, opštine sa pretežno, muslimanskim i novonastalim bošnjačkim, islamskim stanovništvom i opštine sa, pretežno, albanskim, islamskim i katoličkim stanovništvom.

U toku intenzivnih priprema za članstvo u Evropsku uniju treba razmotriti održivost sadašnjeg političko-teritorijalnog uređenja Crne Gore i utvrditi ekonomsku cjelishodnost, kao prioritetan kriterijum, umjesto nacionalno-vjerskog postojanja opština.

U propagiranju i ostvarivanju svojih velikonacionalističkih interesa opozicione političke partije su dobile značajnu podršku sa kadrovskim rješenjima u *Javnom servisu*.

Sada Televizija Crne Gore ne propušta da objavi svaku aktivnost velikonacionalističkih antidržavnih, velikosrpskih, srpskih i prosrpskih i nekih drugih političkih partija koje slove kao građanske. Način praćenja javnog suđenja za pokušaj terorizma na Dnevniku i drugim emisijama direktno ima za cilj da osporava odgovornost okrivljenih.

Srpska radio televizija, koja se finansira iz državnog budžeta preko Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, pod pokroviteljstvom Srpskog nacionalnog savjeta, svakodnevno emituje anticrnogorske i antidržavne sadržaje, počev od one „Kako su govorili naši preci u koje se ubrajaju Njegoš, Marko Miljanom i svi drugi, da na to ne reaguje institucija za medije niti nadležni državni organi.

Nepobitno je da velikosrpske, srpske i prosrpske, kao i bošnjačke političke partije, stranke i grupacije u Crnoj Gori imaju velikonacionalističke programe, jer imaju za krajni cilj asimilatorske ciljeve prema Crnogorcima i Muslimanima.

Muslimani u Crnoj Gori, politički organizovani u DPS, nijesu nikada imali niti sada imaju, niti mogu imati, velikonacionalistički program već manifestuju *patriotski nacionalizam i time se štitili od velikonacionalističkih asimilacija*. Muslimani Crne Gore imaju *Program nacionalne afirmacije Muslimana u Crnoj Gori* u izdanju Matice muslimanske Crne Gore koji ima sve karakteristike demokratskog, antinacionalističkog, multikulturalnog i multinacionalnog do-

movine i države Crne Gore. Ovo je jedinstven nacionalni program Muslimana Balkana.

Na državnu komponentu crnogorske javne scene izuzetno značajnu ulogu ima *socijalni položaj stanovništva, zaposlenost, životni standard u cjelini, migracije sa sjevera ka središnjem i primorskom regionu emigracija sposobnih i mladih kadrova, neravnomjerna regionalna razvijenost i zaostajanje u razvoju kontinentalnog, sjevernog regiona.*

Prema ekonomskoj razvijenosti i broju stanovnika Crna Gora je na prvom mjestu na Balkanu i Evropi po broju ministarstva i ministara *Vlade* kao i drugih institucija (Agencija, Komisija, Uprava i dr.) koje su mini ministarstva i time broju državnih službenika.

Uz necjelishodno veliki broj ministarstava i mini ministarstava u Crnoj Gori postoji više hiljada nevladinih organizacija među kojima je je tako mali broj tročlanih porodičnih i petočlanih koje niču kao pečurke poslije kiše. One se osnivaju radi ličnih interesa pojedinaca, a neshvatljivo liberalni Zakon omogućava da nevladinu organizaciju mogu osnovati tri građanina, među kojima treći može biti maloletnik. Mislim da ovoj činjenici ne treba komentar.

Materijalno *zbrinjavanje siromašnih*, posebno onih građana koji nemaju nikakvih uslova za egzistenciju, je ispod minimalnih potreba.

Aktuelno je i neriješeno pitanje *zbrinjavanja ostarjelih građana*, koji nemaju uslove porodičnog *zbrinjavanja*, jer je tradicionalna porodica nestala. Socijalni položaj penzionera je na nivou siromaštva. Veliki je broj penzionera u Crnoj Gori kojima je *veći krvi pritisak od penzije.*

Pravo na *Dječji dodatak* imaju samo socijalno ugrožene porodice, umjesto da ga primaju sva djeca do određenog uzrasta i u toku obrazovanja do završetka fakulteta u redovnom roku..

U Crnoj Gori ne postoji dugoročna niti srednjoročna *nacionalna strategija demografske (populacione) politike* iako od popisa do popisa stanovništva opada natalitet, prirodni priraštaj, u skoro svim opštinama, jer se sve manje rađa djece iz i time učenika prvog razreda osnovne škole. Nije izvjesna srećnija budućnost države ako se kontinuirano smanjuje broj učenika u osnovnim, i time srednjim, školama. Uz pad prirodnog priraštaja stanovništva prisutna je velika emigracija, iseljavanje stanovništva, među kojima i stručnih kadrova medicine, informacionih znanja i drugih profesija. Ukoliko se hitno ne utvrdi srednjoročna i dugoročna Nacionalna strategija demografske politike, izvjesno je da će se ostvariti dugoročne prognoze smanjenja stanovnika Crne Gore, sa dalekosječnim i višestranim negativnim posledicama.

Za populacionu politiku značajan je međunarodni položaj Crne Gore i obezbeđivanje sigurnosti i bezbjednosti njenih građana te je od izuzetnog značaja prijem u NATO, ozvaničen, 05. juna 2017. godine.

Učlanjenje u NATO je značajno u stvaranju uslova za prijem u Evropsku uniju, jer je Crna Gora otvorila 28 od ukupno 33 poglavlja i slijedi proces povremenog zatvaranja za učlanjenje.

Uz to, značajna je posjeta Crnoj Gori potpredsjednika Sjedinjenih Američkih Država *Majk Pensa*, 01. i 02. avgusta 2017. godine, poslije stotinu godina od uspostavljanja diplomatskih odnosa, koji je kazao da SAD i NAT-o savez „štite i podržavaju saveznike“. Ovo je, istovremeno, poruka Rusiji i drugim državama „dalje ruke od Crne Gore“, članice NATO saveza.

Pens je u govoru na *Jadranskoj povelji* potvrdio rusko miješanje u izbore u Crnoj Gori pripremanjem državnog udara, zaposjedanje Parlamenta i likvidaciju tadašnjeg premijera. On je ovim zadao udarac velikosrpskoj, proruskoj, antidržavnoj opozicionoj grupaciji političkih partija okupljenih u Demokratskom frontu, kao i tzv. građanskoj opoziciji koja im se pridružila bojkotom Parlamenta i sumnjom o pripremanju državnog udara.

Na svečanoj večeri, priređenoj u hotelu Hilton, 01. avgusta predsjednik SAD je u zdravici rekao: „*Crna Gora ima vodeću ulogu u odbrani stabilnosti i bezbjednosti regiona zapadnog Balkana*“. (RTS 1 i TV Pink m, 02.08.2017). „*Hrabrost Crne Gore u fazi Ruskog pritiska nadahnjuje svijet*“(RTCG,02,08.2017.).

Imajući u vidu naoružavanje Srbije i Hrvatske, namjere podjele Bosne i Hercegovine, neriješeno pitanje priznavanja Kosova od strane Srbije, dešavanja u Makedoniji kao i na javnoj sceni Crne Gore, dužnost nezavisne intelektualne scene je da s jedne strane ideju nezavisne Crne Gore brani od njene kompromitacije u dnevopolitičke potrebe i da ogolijeva svakoj negrađanskoj i anticrnogorskoj manifestaciji djelovanja opozicije.

9. Zaključak

Na osnovu date argumentovane i objektivne analize stvarnog stanja na crnogorskoj javnoj sceni, dobronamjerno i u cilju preduzimanja neophodnih mjera na eliminisanju destabilizirajućih činilaca, mogu se izvesti sledeći zaključci.

Za stabilizaciju crnogorske javne scene najvažnije od svega je razlučiti pojmove država-vlast patriotizam-vlast, institucija-vlast, Crna Gora-vlast i direktno reći šta znači nuđenje nacionalnog pomirenja, građanskog društva i

rješenja identitetskog pitanja. U tom cilju važeće Ustavne odredbe daju garanciju o poštovanju države Crne Gore i funkcionisanju države sa vladavinom prava.

Za crnogorsku javnu scenu problem je u tome što još nije dovoljno razvijena svijest o crnogorskom državnom identitetu. On je sputavan vjekovima, a onda se poslednjih decenija posredstvom političkih situacija počeo razjedinjivati. Pomenute političke partije u trci za glasovima vrše tipičnu „bosnizaciju“ Crne Gore, u smislu državne dezintegracije. Stalno se ističu razlike umjesto da se okupimo oko onoga što se zove crnogorsko društvo, odnosno država, jer crnogorsku kulturu i crnogorski državni identitet čine svi njeni narodi bez obzira na vjeru, kulturu i nacionalnost i oni su naši glavni mostovi prema susjednim kulturama, nacijama i državama, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Albaniji.

Ostvarivanje ovih, neizbježnih ciljeva, bitno je i značajno formirati alternativnu strukturu lojalnu građanskoj Crnoj Gori, kao državi sa vladavinom prava i domovini svih građana koji žive u njoj.

U tom cilju neopohodno je obezbijediti dosledno sprovođenje Ustava Crne Gore i time funkcionisanje države na principima vladavine prava, što podrazumijeva onemogućavanje svakog vida destruktivnog djelovanja. U tom cilju djelovanje treba usmjeriti na:

1. Onemogućavanju otvorenog, namjernog i javnog kršenja Ustavnih i zakonskih normi i time onemogućavanja i sankcionisanja svih vidova negiranja države, njenih institucija i državnih simbola. Sastavna komponenta poštovanja Ustavnih normi je i ostvarivanje Posebnih manjinskih prava pripadnika manjinskih naroda i eliminisanje tihe nacionalne asimilaciju, nacionalne diskriminacije i svih vidova nacionalne asimilacije.
2. Blagovremeno preduzimati mjere državnih organa i drugih institucija na onemogućavanju svakog vida djelovanja na destabilizaciji i ugrožavanju sigurnosti i bezbjednosti građana.
3. Na vrijeme preduzimati adekvatne mjere i aktivnosti na onemogućavanju svakog vida djelovanja usmjerenog na zagovaranju ma kakve teritorijalne podjele, komadanja, Crne Gore prisajedinjenjem Srbiji, uspostavljanju bošnjačkog, islamskog entiteta Sandžak kao Prekogorične regije i Prirodne, odnosno velike Albanije. Ove namjere se javno manifestuju i treba ih u korijenu sasjeci, jer se njima direktno ugrožava teritorijalni integritet države.
4. Donijeti Zakon o ukidanju Odluka Podgoričke skupštine iz 1918. godine i Dekreta o ukidanju Crnogorske pravoslavne crkve i time onemogućiti poli-

tičko djelovanje i držanje u svom posjedu svih crkvenih objekata od strane Srpske pravoslavne crkve, koje su vjekovima izgrađivali Crnogorci. Napravljen je neoprostiv propust što Ustavom samostalne države Crne Gore nijesu proglašene nevažećim odluke Podgoričke skupštine i Dekret o ukidanju Crnogorske pravoslavne crkve. Ovaj propust treba ispraviti donošenjem odgovarajućeg akta u Skupštini Crne Gore ili odlukom Ustavnog suda Crne Gore.

5. Napravljena je neshvatljiva greška što su u Ustavu Crne Gore upisani novonastali Bošnjaci, jer za to nijesu postojala etnogenetska, etnološka, etnografska, istorijska niti kulturološka saznanja, zvanična dokumenta niti statistički podaci. Time je ozvaničena kulturna i nacionalna asimilacija autohtonih Muslimana Crne Gore, koja se temelji na novonastalom velikonacionalističkom, islamskom i asimilatorskom bošnjačkom programu, koji za krajni cilj ima etnogenocid Muslimana Crne Gore.

6. Onemogućavanju davanja povlašćenog položaja političkim partijama i time pripadnicima pojedinih naroda za ulazak u koaliciju pri uspostavljanju vlasti i posebno zapošljavanju po osnovu jedinog kriterijuma nacionalne pripadnosti i stranačke organizovanosti. To je školski primjer Partokratije, koju treba eliminisati.

7. Poboljšanju najnepovoljnije položaja pripadnika manjinskog muslimanskog naroda u odnosu na položaj pripadnika drugih manjinskih naroda, jer je izložen tihoj nacionalnoj asimilaciji od postanka prije 560 godina do današnjih dana, nacionalnoj diskriminaciji i velikobošnjačkoj asimilaciji.

8. Preispitati cjelishodnost finansiranja iz državnog budžeta Javnog servisa, jer njegovo djelovanje nije usklađeno sa državnim interesima i interesima građana.

9. Iako na kraju, za uspješno ostvarivanje predloženih mjera i aktivnosti od presudnog značaja je ostvarivanje uslova za članstvo Crne Gore u Evropskoj uniji. Zato prioritet nad svim prioritetima Crne Gore je ispunjavanje uslova za članstvo u Evropskoj uniji najkasnije do 2025. godine, jer se time ona svrstava u red država razvijene i demokratske Evrope.

10. Ostvaren je izuzetno značajan uspjeh prijemom Crne Gore u NATO savez, jer se time garantuje državna sigurnost i bezbjedenost, jedna od bitnih komponenti državnosti na Balkanu.

Svjestan činjenice da je pisanje o javnoj sceni Crne Gore veoma složeno, aktuelno, izazovno i politički osjetljivo pitanje, uz očekivanja dobronamjernih i argumentovanih komentara, kao i pakosnih i nedobronamjernih, *Javnu scenu*

Crne Gore sam napisao na osnovu saznanja, argumenata, nepobitnih činjenica, istine i ličnog poznavanja stvarnog stanja i završavam je poznatim riječima umnih ljudi kazivanjima o pojmovnim značenjima činjenica i istina.

„Činjenica je svetinja, a komentar je slobodan“.

„Istina je sveta i nedjeljiva, a ljudska misao se mora potvrđivati i dokazivati naučno i iskustveno“. (Kuransko učenje).

Izvolite komentarisati, polemisati i svoju misao iskazivati samo na osnovu činjenica i istina.

Literatura

Folić, Zvezdan, *Istorija Muslimana Crne Gore (1455-1918), knjiga prva, Matica muslimanska Crne Gore, 2013. godine.*

Folić, Zvezdan, Koprivica, Veseljko i Kurpejović, Avdul, *Istorija Muslimana Crne Gore, (1918-2007) Matica muslimanska Crne Gore, 2015. godine.*

Koprivica, Veseljko, *Polemike: Gospodine akademiče avetinjo jedna. Forum za ljudska prava, Podgorica, 2006. godine.*

Kurpejović, Avdul, *Muslimani Crne Gore od Islamske deklaracije do bošnjačke asimilacije, časopis OSVIT glas Muslimana Crne Gore, br. 5/2013. godine.*

Kurpejović, Avdul, *Analiza nacionalne diskriminacije i asimilacije Muslimana Crne Gore. Matica muslimanska Crne Gore, 2014. godine.*

Kurpejović, Avdul, *Duštveno-politički, kulturni i nacionalni položaj manjinskog muslimanskog naroda poslije Parlamentarnih izbora 2016. Osvit br. 9/2018.*

Kurpejović, Avdul, *Muslimani Crne Gore, prošlost, sadašnjost i budućnost, časopis OSVIT glas Muslimana Crne Gore, 2017.*

Kurpejović, Avdul, *Muslimani Crne Gore. Značajna istorijska saznanja, dokumenta, institucije i događaji. Izdanje: Matica muslimanska Crne Gore, Podgorica, 2008. godine.*

Kurpejović, Avdul, *Novopazarski Sandžak je nepostojeća bivša turska tvorevina, časopis OSVIT Glas Muslimana Crne Gore, 4/2012.*

Kurpejović, Avdul, *Položaj Muslimana na crnogorskoj sceni, časopis OSVIT glas Muslimana Crne Gore, 2015.*

Kurpejović, Avdul, *Program nacionalne afirmacije Muslimana Crne Gore. Izdanje: matica muslimanska Crne Gore, Podgorica, 1998. godine*

Terzić, Slaven, *Povelja o ustanovljenju muslimanske nacije u modernom smislu. OKI Organizacija konferencije islamskih zemalja, „Nastava istorije“, br. 3/1997.*

Dokumenta

Evropska konvencija o zaštiti nacionalnih manjina, 1994.

Odluka o osnivanju Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina, 2007. godine.

Odluka o osnivanju Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, 2008. godine.

Osnovna dokumenta Evropske unije o ljudskim pravima i slobodama.

Osnovna dokumenta Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i slobodama.

Ustav Crne Gore, 2007. godine.

Vladina strategija manjinske politike, 2008. godine.

Zakon o manjinskim pravima i slobodama, 2006. godine.

Zakon o zabrani diskriminacije, 2010. godine.

INTERDISCIPLINARNOST SAVREMENE KOMUNIKOLOGIJE

INTERDISCIPLINARITY OF MODERN COMMUNICOLOGY

dr SLOBODAN VULETIĆ

Pedagoški fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

dr VOJISLAV TODOROVIĆ

OŠ „Dušan Dugalić“, Beograd

Apstrakt: U radu je razmatrano mesto, uloga i interdisciplinarno istraživačko polje komunikologije kao "vodeće" nauke našeg vremena. Osim toga analiziran je i njen odnos prema drugim naukama. Na temelju nastalih odnosa, u radu su predstavljena tri pristupa putem kojih je protumačen konstitutivni momenat i egzistencijalni status savremene komunikologije. Dva su značajna pitanja za čijim su odgovorima autori rada tragali: 1) kakvi su aktuelni odnosi moći u društvenim naukama i 2) može li se vršiti naučna komunikacija i diseminacija novih naučnih znanja bez komunikoloških tehnika neophodnih savremenim istraživačima? U zaključnom delu analiziran je dalji razvoj komunikološke nauke koji će umnogome zavisiti od determinističkog spleta nastalih okolnosti, uspona tehnologije društva, novih izuma kao i novih oblika komunikacione prakse.

Ključne reči: Komunikologija, komuniciranje, interdisciplinarnost, nauka

Abstract: The paper considers the place, role and interdisciplinary research field of communication as the "leading" science of our time. In addition, its relationship to other sciences has been analyzed. On the basis of the relations formed, three approaches are presented in this paper which made the constitutive moment and the existential status of modern communication science. Two important questions in response to which the authors of the paper sought: 1) what are the cur-

rent power relations in social sciences, and 2) can scientific communication and dissemination of new scientific knowledge be made without communication techniques necessary for modern researchers In the final part, further development of communication science has been analyzed, which will largely depend on the deterministic set of circumstances, the rise of the technology of society, new inventions and new forms of communication practice.

Key words: *Communicology, Communication, Interdisciplinarity, Science*

1. Uvod

Savremena komunikološka nauka konstituisana je zahvaljujući doprinosu brojnih teoretičara i istraživača iz SAD-a sredinom prošlog veka, kao i autentičnim gledištem na komuniciranje putem evropske naučne misli u kojoj su prednjačili Jirgen Habermas i uporedo sa njim Niklas Luman, 70i ma Pjer Burdije, Mišel Fuko i mnogi drugi, u domenu filozofije, sociologije, psihologije i kulturnih studija. Shvaćena je kao "nauka o komuniciranju" ili "opšta nauka o komunikaciji" (Tomić, 2003) 70i ma za predmet naučnih istraživanja komuniciranje, kao jedan od najkompleksnijih, najstarijih i doprinosom naučno-tehnološke revolucije najdinamičnijih procesa u ljudskoj civilizaciji (Radojković, Đorđević, 2005). Komuniciranje se tako od sredine prošlog veka nalazi u centru naučnih izučavanja prirodne i društvene stvarnosti, ali se i razuđuje po brojnim naučnim disciplinama, prema stepenu analize potreba, interakcijskih i proizvodnih odnosa u društvu.

Istorijski razvoj nauke o komuniciranju obeležen je ranim idejama antičkih retoričara o prirodnom i neposrednom javnom govoru, nastavljen je doprinosom engleskih empirista izučavanjem praktične primene i koristi nauke (induktivni i hipotetičko-deduktivni metod), unapređen je biologističkim i psihologističkim gledištima filozofa pozitivista na društvene procese, i određen u metodolokom smislu doprinosom bihejviorista i funkcionalista, sa autentičnim gledištem na *komuniciranje kao ponašanje* (Bogdanić, 1996). Naučno-tehnološka revolucija izmenila je tumačenje procesa komuniciranja i ispratila preobražaj tradicionalnog u masovno društvo. U tekstu koji sledi razmatramo odnos komunikologije i drugih nauka u savremenom društvu istražujući njene konstitutivne momente i trenutni status.

2. Odnos komunikologije i drugih nauka

Doprinos *filozofije* i *antropologije* u otkrivanju ljudskih spoznaja posebno je značajan za razvoj komunikologije, dok su novija *sociološka* i *psihološka* istraživanja (posebno socijalne psihologije i "Čikaške škole") ostavila interakcionistički pečat koji socio-antropološka paradigma komuniciranja danas i ima. Osim toga, razvoj *kibernetike* kao nauke o upravljanju koji je usledio gotovo istovremeno sa komunikologijom, ostavio je trag na potpunije shvatanje mesta i uloge komuniciranja, pri čemu je značajan nastanak *matematičko-kibernetičke paradigme*.

Uticaj kibernetike¹ odrazio se i na shvatanje *ekonomije* i *organizacionih nauka* koje za predmet imaju proučavanje "interesa", pri čemu se upravljanje i organizacija ne mogu tumačiti izvan okvira komuniciranja u bilo kojoj organizaciji. Potreba i interes da se konstituiše nauka o komuniciranju podstaknuti su implementacijom tehnologija i medija masovnog komuniciranja koji su danas značajno "upleteni" u komunikaciju, ali i razvojem vojne industrije i *defendologije* jer je prepoznato da komunikacija u prvim decenijama prošlog veka postaje strateški izvor društvene kontrole (Garcia, Martinez, Pascual, 2013). Dakle, razvoj komuniciranja pratio je i razvoj tehnologije i različitih medija kroz tri stepena: *mediji prvog stepena* (jezik, pesma, muzika i oblici neposrednog izražavanja koji nastaje pre pismenog komuniciranja) predstavljaju upotrebu ljudskog tela u komunikaciji koja se dešava u istom prostoru i vremenu za sve komunikatore, *mediji drugog stepena* (nastaju nakon pojave pismenog komuniciranja, knjiga, plakat ali i nosioci zvuka telefon, gramofonske ploče) omogućavaju prenos poruka kroz prostori i vreme, *mediji trećeg stepena* (meta-mediji koji su rezultat tehnološkog procesa za prenos podataka koji se naziva *digitalizacija*, pa se oni stoga nazivaju i digitalnim medijima (Bogdanić, 2013).

---

¹ Matematička teorija komuniciranja nastala 1948. godine od strane Kloda Šenona i Vorena Vivera i bavi se *informacijom* kao kvantitativno odredivim nadražajem ili *podsticajem*, koji nastaje u *izvoru*, prolazi kroz *spoljne uticaje*, putem *kanala* i izaziva *selektivno reagovanje primaoca* te ukida neizvesnost u bilo kom sistemu. Norbert Viner 1950. godine u knjizi "The Human Use of Human Beings" odnosno "Ljudska upotreba ljudskih bića" objašnjava nastanak kibernetike, koja je uslovljena krupnim društvenim promenama u XX veku uz afirmaciju principa *stohastičnosti* i time širi uticaj kibernetike i na ostale nauke. Prema Norbertu Vineru u epistemološkom smislu, kibernetiku konstituišu tri opšte teorije: 1) teorija sistema, 2) matematička teorija i 3) teorija upravljanja.

Odnos tehničkih nauka prema komunikologiji uslovljen je dostignućima prirodnih nauka kao što je *matematika* sa autentičnom komunikološkom paradigmom, a sa njom i *računarstvo* i *informatika*, na čijim temeljima se izrodila kovanica “informaciono-komunikacione tehnologije” i “informaciono-komunikacioni sistemi” (Radojković, Stojković, 2009). Kvantitativne prednosti koje danas pružaju tehnologije omogućile su novu *ekonomiju* i poslovne mogućnosti u primeni integralnih sistema koji podržavaju radne organizacije. Nove naučne discipline korespondiraju sa komunikologijom i njenim razvojem koji je obeležen u nekoliko faza.

Imajući u vidu razvoj društvene svesti komunikologija proizilazi i iz politikoloških studija te je njihova veza je do danas neraskidiva i plodonosna (Radojković, Đorđević, 2005). Doprinos razvoju komunikologije od strane istraživača iz različitih oblasti je nesaglediv, te je izlišno nabrajati određena imena, ali je doprinos vidljiv na osnovu sledeće tabele.

Komunikologija i druge nauke		
	Znanja koja iz date nauke baštini	Novonastala znanja ili ono što se danas smatra “komunikološkim”
<i>Sociologija</i>	Čovek je društveno biće. Glavno pitanje je <i>zašto</i> ljudi komuniciraju? Analiza mikro i makro društvenih odnosa. Interpretativna i razumevajuća sociologija.	Istraživanja javnog mnjenja, nastanak poddiscipline sociologije masovnih komunikacija. Traži se odgovor <i>kako</i> ljudi komuniciraju od intrapersonalnog, pa do nivoa masovnih komunikacija.
<i>Lingvistika</i>	Jezik i govor su primarni, prvostepeni mediji, neposrednost govornog čina, prenos poruka kroz prostor i vreme, tekst, knjiga. Otkriće znaka kao osnovne jedinice značenja. Nejezički simboli u totalitetu komuniciranja, semiologija, hermeneutika. Modernizam, strukturalizam postmodernizam.	Analiza diskursa, medijske studije, studije roda, hipertekstualnost i novo čitanje, analiza narativa, kvalitativna istraživanja, analiza sadržaja i traganje za diskursom. Upotrebom masovnih medija u komunikaciji proširuju se i nadrastaju granice lingvistike. Pisana komunikacija/komuniciranje putem interneta i novih medija.
<i>Psihologija</i>	Nastanak simboličkih sistema na individualnom i kolektivnom nivou. Mentalno stanje individue, Kognitivna (znanje, spoznaje). Afektivna (pojmovi, utisci i doživljaji). Biologistička S-R teorija. Funkcionalistička i fiziološka osnova pojedinca i grupa.	Istraživanjima javnog mnjenja se ustanovilo kako individua logički i intelektualno poima svet i smisao. Delovanje propagande i promocije na pojedince i grupe. Značajni su i efekti komuniciranja na ličnost i njen identitet. Kognitivna disonanca, dvostepeni tok, proces identifikacije.

<i>Antropologija i kulturologija</i>	Veza između primarnih i sekundarnih tehnika komuniciranja. Novi odnos prema informacijama pobeđuje prostor i vreme. Komunikacija je proizvodnja i održavanje kulture. Kultura nastaje kroz komunikaciju. Kulturni kapital.	Nove civilizacijske činjenice nastaju razvojem novih medija, praćene su društvenim fenomenima. Medijska kultura i uticaji na nastali kulturni konkret. Popularna kultura i umetnost. Novi načini izražavanja i zadovoljavanja kulturnih potreba pomoću medija.
<i>Politikologija</i>	Čovek je misaono i političko biće. Nosi ga ideje i ideologije. Izražavanje stava je proces u komunikativnoj zajednici. Administrativna istraživanja finansirana od političkih institucija i grupacija.	Odnos pojedinca, kolektiva i institucija na lokalnom i globalnom planu. Svet je postao globalno selo zahvaljujući medijima. Informativni sadržaji cirkulišu od medija do javnosti. Politika je interesno motivisana aktivnost.
<i>Filozofija i istorija</i>	Ideje antičkih retoričara. Empirizam, pozitivizam, funkcionalizam. Načini saznanja i spoznaje, naučni induktivni i deduktivni metod, epistemološko i dometi ljudskog saznanja.	Teorijsko-metodološki okvir komunikološke nauke, proučavanje društveno-istorijskih uslova nastanka i razvoja komuniciranja od ideja do rešenja.
<i>Informatika</i>	Bavi se strukturom i automatskom obradom podataka. Pronalaženje optimalnih rešenja za problem, upotreba tehničkih sredstava za komuniciranje, prenos i obradu podataka. Informacioni sistemi.	Informaciono društvo zasićeno je medijima masovnog komuniciranja, brz prenos poruka i informacija. Komuniciranje putem interneta, virtualnost i posredovana stvarnost. IIKT sa težištem na komunikaciji i njenim efektima.
<i>Organizacione nauke</i>	Analiza mezo odnosa, organizacije i kolektivi, vođenje i rukovođenje, operacioni menadžment i upravljanje kvalitetom. Organizacijsko-kadrovski uslovi i modeli menadžmenta.	Analiza organizacione kulture, uticaji poslovnog komuniciranja na efekte rada. Nastanak odnosa s javnošću. Vertikalna i horizontalna komunikacije, protok informacija odzgo i odzdo. Veštine ubeđivanja, modeli komunikacije.
<i>Ekonomija</i>	Upotreba resursa radi proizvodnje dobara i usluga. Briga, interes i cilj. Teorije o ljudskom ponašanju i u korišćenju ograničenih resursa i donošenju odluka. Mediji postaju okosnice ekonomije, informacioni centri predstavljaju investicije.	Marketing, reklama i oglašavanje. Informacija postaje usluga. Nova ekonomija se bazira na informacijama. Nastanak menadžmenta medija masovnog komuniciranja. Ekonomsko gledište na kulturu, komunikacije i informacije.
<i>Pedagogija</i>	Učenje, vaspitanje i obrazovanje, nastava, sticanje znanja, sistematizacija znanja, razvoj sposobnosti. Učenje je socijalizacija, individualne i grupne aktivnosti i interakcije.	Pedagoška komunikacija, govorni čin, prenos poruka, komunikacija se uči i razvija u porodici i u primarnim grupama. Neraskidiva veza komunikacije, socijalizacije i identifikacije.

<i>Defendologija</i>	Strategije, koraci, planiranje, odbrana resursa, veština pregovaranja, modeli i taktike za prenos informacija.	U skladu sa razvojem IKT-a, od vojnih potreba komunikacija je izučavana do realnih potreba civilnog društva.
<i>Kibernetika</i>	Nauka o upravljanju. Matematičko-kibernetička komunikološka paradigma. Upravljanje se vrši na tri nivoa.	Komuniciranje se ostvaruje u svrhu predviđanja koraka, njime se upravlja ponašanjem pojedinca ili grupa.

Tabela 1. Odnos komunikologije i drugih nauka

3. Različiti pritupi komunikologiji

Na osnovu tabele uočava se se doprinos i teorijski pristup problem komuniciranja. Na osnovu prethodne analize odnosa nauka, mogu se izdvojiti tri dominantna pristupa komunikološkoj nauci.

Prvi pristup polazi od toga da se komunikologiji poriče naučni identitet i predmetna određenost, kao i metodološka zasnovanost iako je empirijskim putem dokazano da ona ima svoje autentično naučno polje i metodologiju (Bogdanić, 1996). Takav pristup se bazira na tvrdnji da je “komuniciranje sveprožimajući i društveni fenomen, čiji se brojni aspekti moraju istraživati u različitim naukama” (Miletić, Miletić, 2012: 145).

Drugi pristup komunikologiju određuje kao nauku sa *interdisciplinarnim područjem istraživanja*. “Ona obuhvata skup teorijskih okvira za istrživanja, kao i teorijskih postulata dobijenih uopštavanjem i tumačenjem njihovih rezultata” (Radojković, Đorđević, 2005: 21). Šta pretpostavlja njena naučna interdisciplinarnost? “Interdisciplinarnost pretpostavlja interakciono povezivanje dvije ili više naučnih disciplina (ogranaka, grana, polja) u naučni sistem višeg ranga, pri čemu se sinteza ne čini samo na nivou načela i aksioma” (Peličić, Bokan i drugi, 2016: 20). Povezivanje mnoštva činjenica i naučnih iz navedenih nauka komunikologiju čini veoma širokim istraživačkim poljem uz koji se uvek traga za “većom slikom” (the big/bigger picture) ili celinom. Na osnovu ovog pristupa proizilaze sledeće oblasti istraživanja o komuniciranju (Miletić, Miletić, 2012):

- *Semiotička koja se bavi osnovama komuniciranja,*
- *Subjekti komuniciranja, sadržaji komuniciranja,*
- *Komunikaciona praksa,*
- *Posrednici u komuniciranju,*
- *Interakcija mediji-društvo,*
- *Medijski sistemi.*

Treći pristup proizilazi iz drugog i afirmiše komunikologiju kao novu disciplinu u okviru *socijalne filozofije* pri čemu se komuniciranje shvata kao *bazični element društvene strukture*. U daljem tekstu analiziramo odnos komunikologije i razrađujemo treći pristup, koji komunikologiju razmatra u društveno-naučnim okvirima.

4. Odnos moći u društvenim naukama u odnosu na komunikologiju

Na temelju trećeg pristupa, možemo zaključiti da postojanje komunikologije i dalji razvitak, umnogome je zavisio i zavisice i od razvoja nauka, uspona tehnologije društva, novih izuma kao i novih vidova komunikacije. U daljem tekstu proširujemo treći pristup i tragamo za odgovorom na pitanje kakvi su aktuelni odnosi moći u društvenim naukama? Osnovno pitanje može glasiti: da li se društvene nauke u postmodernom društvu mogu izboriti za poštovanje *etike diskursa*, bez šireg uvida u aksiome komunikološke nauke koji ih prožimaju?

Ovim pitanjem se posebno bavio i Bent Flivbjerg koji navodi da je za društveni poredak i očuvanje same nauke potrebno poštovati pet ključnih procedura (Flivbjerg, 2012: 127);

- nijedna strana koje se tiče ono o čemu se raspravlja *ne sme biti isključena iz diskursa*,
- svi učesnici moraju imati *jednake mogućnosti da iznesu i kritikuju zahteve za važenjem* u procesu diskusije (autonomija),
- učesnici moraju biti voljni i sposobni *da saosećaju sa zahtevima za važenjem drugih* (idealno pružimanje uloga),
- postojeće nejednakosti u moći između učesnika moraju biti neutralizovane, tako da *nemaju uticaj na postizanje konsenzusa* (neutralnost moći) i,
- učesnici moraju *otvoreno izneti ciljeve i namere*, i u vezi s tim, odreći se strateškog delanja (transparentnost).

Ovde se dodaje po Habermasu i šesti model a to je *neograničeno vreme*. Svakako je primetno da ovakva shvatanja imaju korene u teoriji komunikativnog delanja Jirgena Habermasa (1969). Kritička paradigma, kao deo neomarksiističke teorije nastala je kao kritika društvenih odnosa i značajan je aspekt socijalno - istorijskog društvenog konteksta (Koković, 2007).

Prema Habermasovoj kritičkoj paradigmi, važno je komunikativno delovanje čoveka u društvu a pretpostavku za takvo demokratsko javno mnjenje, treba tražiti u političkoj zrelosti građanina. Esencije ovog pristupa se nalaze u Habermasovoj teoriji komunikativnog delovanja čoveka u društvu.

Teorija komunikativnog delovanja čoveka u društvu zasniva se na tome da se komuniciranje postavlja kao pretpostavka društvenosti i zato u komunikativnom delovanju važnu ulogu ima govor.

„Pojam komunikativnog delanja Habermas razvija na temelju analitičke filozofije jezika (Karnap, Popper, Vitgenštajn, Ostin), teorije govornog čina Džona Serla i socijalnog biheviorizma Džordža Herberta Mida). (Ivković, 2010: 3).

Ako se predmet istraživanja dalje precizira kao naučno “komuniciranje o komuniciranju” onda je “društvenost” obeležena mnoštvom diskursa, kojim se opisuje komunikativno-naučna realnost u skladu sa etikom nauke. Možemo se na osnovu ovoga zapitati, nije li upravo komunikativna racionalnost ono na čemu se upravo i društvene nauke dalje razvijaju? Ukazuje li to na neotudjive korene komunikološke nauke kao interdisciplinarnost društvene i humane nauke? To je svakako jedan longitudinalni proces, nezaustavljiv koji može težiti kompromisu u daljoj budućnosti. Interdisciplinarnost dovodi ponekad i do suprotstavljenih diskursa moći koji se progresivno menjaju u periodu od moderne do postmoderne.

Zato i svi mislioci modernog doba izdvajaju upravo misli o uticaju moći u društvenim naukama i samom društvu. Na tom mestu je i Mišela Fuko video moć u svakodnevnom vidu komuniciranja, tj da *moć prožima samu komunikaciju kao proces i fenomen*. Ostavljamo prostor da svako od nas na demokratski način tumači mišljenja ova dva mislioca o načinu uspona i održanja društvenih nauka. Ono što je izvesno jeste da se komunikologija svrstava u jednu od vodećih društvenih nauka, misleći na sam društveni dijalog u socijalnom sistemu i suočavanje pojedinca sa društveno-državim normama, njihovim tumačenjem i prihvatanjem. (Habermas, 1969; 1985)

Bent Flivbjerg (Bent Flyvbjerg) u svom delu *Šta mogu društvene nauke* upravo polazi od teze da se razumevanje i sam dalji uspon i održavanja društvenih nauka upravo zavisi od prihvatanja teza Habermasa i Fukoa. Habermas veruje u demokratski pristup rešavanju društvenih problema, tj. pristupa tezi da se moraju ispuniti određeni uslovi da bi se procesuirao demokratski proces. Naravno da svi demokratski procesi zavise od komunikacionih pristupa u društvenim grupama i između samih pojedinaca u društvu.

Da li je onda Habermasov model idealan i utopistički? Na kom to nivou razvoja mora biti sama komunikologija kao društvena nauka da bi društvo bili oslobođeno sadašnjih socijalnih dogmi?

Nasuprot ovakvom Habermasovom viđenju održanja društvenih nauka, Flivbjerg kaže za Fukoa: „Vrednost Fukoovog pristupa jeste u njegovom

naglasku na dinamici moći. Razumevanje funkcionisanja moći prvi je preduslov za akciju, zato što je akcija korišćenje moći“ (Flivbjerg, 2012: 150). Fuko vidi održanje društvene misli u sukobu filozofskih misli od perioda Aristotela, preko Makijavelija pa sve do germanske filozofske škole i Ničea. Nasuprot tome Habermas svoju viziju vidi u univerzalističkoj teoriji koju su razvili Platon a kasnije i Kant a zasniva se na samom konsezzusu ali se oslanja i na doprinose Karnapa, Popera, Vitgenštajna, Ostina, Džona Serla i socijalnog bihevistu Džordža Herberta Mida (Ivković, 2010).

Uspon komunikologije kao nauke zavisiće od jačanja i drugih društvenih nauka na kojima i počiva Habermasova i Fukoova teza, a to su u prvom redu: *sociologija, psihologija, filozofija*, pa i sama *istorija* koja je bila svedok uspona ljudske misli i rada. Sam pojedinac će se kroz sopstvenu praksu u radu i životu upravo suočiti sa komunikacijskim veštinama, komunikacijskom moći (Castells, 2013) i načinom da odbrani sopstvenu misao od nadolazećeg društvenog diskursa. Iz ovakvog viđenja odnosa misli i ideja Fukooa i Habermasa, Bent Flivbjerg u posebnom poglavlju bavi se metodologijom i smernicama za *reformisanje društvene nauke*. Nude se par smernica bitnih za razumevanje i poboljšanje samih društvenih nauka (Flivbjerg, 2012):

- Prva smernica koju Flivbjerg nudi je *fokusiranje na vrednosti*, tj. mogućnost da sam pojedinac i društvene grupe deluju vrednosno-racionalno. Ova racionalnost se zapravo vidi u istoriji društvenih nauka, njenoj primeni ali nije uvek nužna za shvatanje problema u socijalnom kontekstu.

- Druga smernica je *postavljanje moći u središte analize*. U drugoj smernici Flivbjerg daje šest karakteristika ove smernice. Ovde ćemo navesti četvrtu karakteristiku druge smernice: znanje i moć, istina i moć, racionalnost i moć analitički su nerazdvojni; moć proizvodi znanje i znanje proizvodi moć.

- Treća smernica odnosi se na *približavanje stvarnosti*. Približavanje stvarnost se vrši izlaskom iz epicentra diskursa i ulaskom u suštinsku praksu svakodnevnih društvenih aktivnosti.

- Takođe jedna od sledećih smernica bi bila i *naglašavanje malih stvari*, ili primeni nauke u njene sitne detalje, gde se zapravo i kriju odgovori do kojih nekad ne možemo doći u tumačenju granica društvenih nauka.

- Zatim dolazi na red smernica gde se daje *provenstvo praksi u odnosu na diskurs*. U tom kontekstu Fuko govori o prednosti prakse nad diskursom, jer diskurs nije život a praksa jeste.

Da li se ovom Fukoovom mišlju i dolazi do samog saznanja da se za pojedinca apstraktnost jednog diskursa u praksi doživljava potpuno drugačije

kao što to i predpostavljaju mnogi bihejvioristički mislioci? Odgovor ostaje na pojedincu jer moć opažanja je zasigurno za čoveka jača i prisutnija od razumevanja moći samog jezika. *Proučavanje slučajeva i konteksta* je smernica koja nam daje mogućnost analize empirijskih istraživanja u društvenim naukama i same prakse koja se sprovodi. Fukoova težnja da se pitanjem *KAKO* gradi *narativ* jeste sledeća smernica, koja pokreće istraživače društvenih nauka da vrše određene analize i ispitivanja. Komunikologija kao jedna od vodećih društvenih nauka zapadnog sveta, svakodnevno se uspinje i traži svoje mesto u naučnom svetu. Ona takođe apsolutno spada pod okrilje ovih navedenih smernica, i ona se reafirmiše u odnosu na druge nauke. Stvarni odnos dominacije i moći diskursa jedne nauke opisali su i Fukoo i Habermas iz ugla univerzalističke teorije diskursa. Jednan drugom su opozit, sukobljavaju im se ideje i jedan drugog nazivaju „utopistom,“ tj. „relativistom“. Dakako da je istina između u načinu prezentacije samih društvenih nauka kroz što manji apstraktan a razumljiv jezički diskurs. Ovome treba i dodati topologiju diskursa moderne i ideologije koje su ostavile najviše traga na prihvatanje društvenih nauka i njihovo učenje na univerzitetima. Marksizam, konzervativizam i liberalizam, svako iz svog ugla uticao je narativni diskurs i prenošenje znanja raznih nauka.

5. Naučna komunikacija i primena interdisciplinarnosti u funkciji 78u i 78s nauke

Nauka se uopšteno može definisati kao “sistematska aktivnost na prikupljanju i obradi proverljivih saznanja o svetu oko nas, sa ciljem da se zadovolji radoznalost naučnika i da se doprinese rešavanju životnih problema zajednice u kojoj se naučna delatnost odvija” (Matutinović, 2013: 7).

Na koji način komunikološka nauka doprinosi rešavanju problema naučne zajednice? U poslednje vreme sve više se povećava broj naučnika iz različitih naučnih oblasti. Uporedo sa tom činjenicom više se govori i o terminu *naučna komunikacija* koja se ostvaruje između naučnih radnika. Pojam koji se koristi objašnjava sve aktivnosti koje se odnose na kreiranje i diseminaciju svakog novog naučnog znanja (Matutinović, 2013). Proces diseminacije znanja veoma je važan, posebno u *interdisciplinarnim naučnim oblastima* kao što je komunikologija. Istraživanje iz 2010. Iz Velike Britanije utvrdilo je da 78ui 78 pitanju izvora naučnih informacija na prvom mestu onlajn časopisi, dok su uticajne onlajn biblioteke 78ui 78 prezentacije na naučnim skupovima i kongresima.

Informacioni izvori poređani po značaju	Ocena od 0 do 3, gde 0 znači da se ne koristi, a 3 da je od velikog značaja
Onlajn komercijalni časopisi	2,60
Štampani komercijalni časopisi	2,58
Onlajn digitalne biblioteke	2,29
Prezentacije na kongresima i skupovima	2,21
Onlajn časopisi u otvorenom pristupu	2,19
Objavljene knjige	2,17
Tradicionalne biblioteke	2,01
Zbornici sa kongresa i skupova	1,99
Lična komunikacija	1,88
Onlajn preprinti	1,81
Monografije	1,66
Veb sajtovi istraživača	1,52
Veb sajtovi institucija	1,50
Onlajn zbirke pojedinih istraživača	1,37
Mejl liste i grupe na vebu	1,33
Lične veb stranice	1,19
Prezentacije i izložbe	0,86
Viki ili blogovi	0,74
Onlajn beležnice u otvorenom pristupu	0,34

Tabela 2. Izvori informacija za mlade naučnike (Matutinović, 2013: 11)

Po pitanju organizovanja ideja, nalaza i oblikovanja podataka, trebalo bi imati u vidu da se 79ui 79ss naučne komunikacije može podeliti u tri značajne faze (Graham, 2000). Početna faza je *izvođenje određenog istraživanja*. Tokom te faze dolazi se do razvoja ideja i u nastaloj interakciji značajna je interpersonalna, prevashodno neformalna komunikacija između naučnika-istraživača, koja se ostvaruje na polju razmene mišljenja i stavova.

Ovo je plodonosna faza u kojoj se razmenom ideja dolazi do pronalazanja adekvatnih metodoloških postupaka, tehnika i pristupa. Posebno je značajno mišljenje pripadnika određene struke o viđenju naučnih problema koji su pogodni za istraživanje. Središnja faza obuhvata određenu pripremu, kao i *uobličavanje najvažnijih rezultata* istraživanja koji u komunikaciji i saradnji sa kolegama stručnjacima određene oblasti mogu da rezućtiraju koautorskim radom i razmenom znanja. Razmena znanja odvija se na relevantnim naučnim konferencijama i stručnim skupovima u interpersonalnim i grupnim kontaktima. U toj direktnoj komunikaciji interpersonalni kontakti čine značajne kanale

komunikacije i mogu da utiču na uobličavanje rezultata istraživanja. Treća etapa bila bi je određeni *proizvod naučnih istraživanja* koji se zapisuje na nekom nosaču podataka. Sledeći korak bilo bi distribuiranje i deponovanje rezultata istraživanja u nekom od nacionalnih ili globalnih naučnih baza podataka. Osim ovih faza, značajni su i *kanali naučne komunikacije*. U pokušaju da se definišu kanali naučne komunikacije autor Hagstrom (1965) klasifikovao ih je na sledeći način:

- objavljeni članci, knjige i radovi koji se čitaju na skupovima su najvažniji kanal komunikacije sa stanovišta veće zajednice; oni koji ne doprinose nauci preko ovog kanala ne mogu se smatrati naučnicima;
- kontakti koji se ostvaruju na skupovima;
- neformalni kontakti sa drugima u okviru iste specijalnosti, ali iz različitih institucija; oni se mogu odvijati kroz korespondenciju, posete ili na skupovima;
- neformalni kontakti sa kolegama iz iste institucije; ovi kontakti su najčešće kontinuirani, iako nisu retki slučajevi da u nekoj jedinici radi samo jedna osoba koja se bavi određenom oblašću,
- kontakti sa bivšim i sadašnjim studentima (naročito poslediplomcima);
- kontakti sa pripadnicima različitih disciplina ili sa ljudima koji nisu naučnici. Prema (Matutinović, 2013: 8).

Neki autori preporučuju da je za uspešnu neformalnu komunikaciju osim komunikacionih veština i interpersonalne komunikacione kompetencije (Vuletić, 2012) potrebna i uspostavljena komunikacija u okviru institucije u kojoj se obavljaju određena istraživanja.

Ona podrazumeva “saradnju sa kolegama u instituciji i van nje, uspostavljanje veza sa kolegama u svetu prisustvovanjem na konferencijama ili stručnim skupovima i negovanje kontakata preko foruma, mejling lista, blogova, ličnih kontakata, društvenih mreža” (Matutinović, 2013: 10). O veština ma prezentacije naučnih istraživanja kao i promociji naučnih rezultata u funkciji naučne komunikacije biće više reči u nekom od budućih istraživanja.

6. Zaključak

Na osnovu izloženog teksta možemo rezimirati da je naučno-tehnološka revolucija izmenila tumačenje procesa komuniciranja i ispratila preobražaj tradicionalnog u masovno društvo. Doprinos razvoju komunikologije od strane istraživača iz različitih oblasti je nesaglediv. Na osnovu tabele 1. može se videti odnos komunikologije prema četrnaest uticajnih nauka čija

naučna dostignuća komunikologija baštini, ali je primetan i doprinos komunikoloških znanja unapređenju navedenih nauka. Na tim temeljima ustanovljena je i objašnjena njena interdisciplinarna priroda. Posebno je razrađen treći pristup komunikologiji, koji je posmatran kao disciplina socijalne filozofije u kontekstu društveno-naučnih okolnosti. Dalji razvoj komunikološke nauke će umnogome zavisiti od determinističkog spleta nastalih društvenih okolnosti, uspona tehnologije društva, novih izuma kao i novih oblika komunikacione prakse. Uticaj internet primetan je i u samoj komunikologiji ali i u drugim naukama. Diseminacija naučnih znanja u svetlu naučne komunikacije ostvariće se u perspektivi putem naučnih komunikacionih sistema, koji će obezbediti elektronske platforme za korišćenje primarnih i sekundarnih naučnih izvora. Obezbeđenje kolaborativnije i komunikativnije naučne zajednice posredovane informacionim i komunikacionim tehnologijama biće predmet naših daljih istraživanja analiziranih u interdisciplinarnom komunikološkom ključu.

Literatura

Bogdanić, A. (1996). *Komunikologija, vodeća paradigma*, Beograd: Čigoja.

Bogdanić, A. (2013). *Nova medijska paradigma: Od medijacije do medijacije društvenog komuniciranja*, časopis *Politeia*, br 5. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

Castells, M. (2013). *Moć komunikacije*, Beograd: Clio.

Flivbjerg, B. (2012). *Šta mogu društvene nauke*, Beograd: Službeni glasnik.

Garcia, R., R., Martinez, P., B., Pascual, C., E. (2013). *Communicology: Old Commitments, Traditional Science*, BARATARIA Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales N 16, pp. 149-160, DOI: <http://dx.doi.org/10.20932/barataria.v0i16.79>

Graham, T.W. (2000). *Scholarly communication*, *Serials*, 13, 1, pp 3-11.

Habermas, J. (1969). *Javno mnenje, Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Beograd: Kultura.

Habermas, J. (1985). *Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Hagstrom, W.O. (1965). *The Scientific Community*. New York, London, Basic Book, p. 43 International DOI Foundation. Dostupno na <http://www.doi.org/index.html>

Ivković, M. (2010): *Habermasova koncepcija sistemske kolonizacije sveta života*, SOCIOLOGIJA, Vol. LII (2010), broj 1.

Koković, D. (2007): *Društvo i medijski izazovi, Uvod u sociologiju masovnih komunikacija*, Budisava: Kri Mel.

Matutinović, F., S. (2013). *Naučne informacije u Srbiji, Protok, dostupnost, vrednovanje*,

<http://kobson.nb.rs/upload/documents/oNamaPredavanja/PR2013TekstZaDoktorante.pdf>

sajt posećen 4.2.2018.

Miletić, M., Miletić N. (2012). *Komunikološki leksikon*, Beograd: Univerzitet Megatrend.

Peličić, D., Bokan, D., Dobrović, D., Bokan, D. (2016). *Klasifikacija nauke*, u časopisu *Sestrinska reč* 20(73), str. 18-21. Beograd: Udruženje medicinskih sestara, tehničara i babica Republike Srbije.

Radojković, M., Đorđević, T. (2005). *Osnove komunikologije*, Beograd: Fakultet političkih nauka.

Radojković, M., Stojković, B. (2009). *Informaciono komunikacioni sistemi*, Beograd: CLIO

Tomić, Z. (2003). *Komunikologija*, Beograd: Čigoja.

Vuletić, S. (2012): *Interpersonalna komunikaciona kompetencija – ključni segment intelektualnog kapitala zaposlenih u obrazovnoj ustanovi*, Na putu ka dobu znanja, 10. Medjunarodna konferencija, str. 343-359. Sremski Karlovci: Fakultet za menadžment.

**MODELI ODNOSA S MEDIJIMA I NJIHOV UTICAJ NA IZGRADNJU
IMIDŽA KOMPANIJE (METODOLOŠKI PRISTUP)**

**MODELS OF MEDIA RELATIONS AND THEIR IMPACT ON THE
BUILDING IMAGE OF THE COMPANY
(METHODOLOGICAL APPROACH)**

dr MILJOJKO BAZIĆ, redovni profesor,
Fakultet za kulturu i medije, Megatrend univerzitet, Beograd

dr ALEKSANDAR BAZIĆ
Beograd

Apstrakt: *Kako će jedna kompanija da posluje u uslovima sve veće konkurencije i u uslovima sve prisutnije globalizacije, u mnogome zavisi od toga kakav odnos uspostavlja sa svojom internom i eksternom javnošću. Od eksterne javnosti posebno je važno kakav odnos uspostavlja s medijima. Odnos s medijima je dvostruko važan. Mediji se u jednoj situaciji pojavljuju kao prenosnici informacija između kompanije i njene ciljne javnosti, a u drugoj situaciji se pojavljuju kao deo eksterne javnosti. Upravo zbog ove dvostruke uloge, mediji imaju snažan uticaj na izgradnju i održavanje imidža kompanije u javnosti. Kakav će taj uticaj biti upravo zavisi od modela koji kompanija primeni u komunikaciji s medijima. Zato se upravljanje odnosima s medijima u kompaniji posmatra kao deo strateškog upravljanja odnosima s javnošću. A upravljanje odnosima s javnošću kao deo strateškog upravljanja kompanijom.*

Ključne reči: *Mediji, imidž, odnosi s javnošću, komunikacija, modeli upravljanja, poslovanje kompanije*

Abstract: *How will one company operate in conditions of increasing competition and in the conditions of increasingly globalization, largely depends on the relationship with its internal and external pub-*

lic. Of particular importance is the relationship between the external public and the media. The relationship with the media is twofold. First, the media appear in one situation as information flows between the company and its target audience, and in the second situation they appear as part of the external public. Due to this dual role, the media have a strong influence on the construction and maintenance of the image of the company in the public. What will the impact be exactly depends on the model that the company implemented in communicating with the media. Therefore, the management of media relations in the company is viewed as part of the strategic management of public relations. And the management of public relations as part of the strategic management of the company.

Key words: *Media, Image, Public Relations, Communication, Management Models, Company Operations*

1. Uvod

Davanjem sve većem značaju medija na izgradnji i održavanju imidža, nameće se kao primarni zadatak kompanija u savremenim uslovima poslovanja. U trci za opstankom na tržištu u uslovima sve veće globalne konkurencije, kompanije moraju stalno da rade na povećanju produktivnosti, fleksibilnosti i efikasnosti poslovanja. Za to im je potrebno da prate inovacije i uvode nove tehnologije u svom radu i poslovanju. Svi ovi činioci utiču da mediji imaju sve veći značaj u realizaciji poslovne politike kompanije i u okviru tog procesa sve veći značaj u komunikaciji između kompanije i njene ciljne javnosti, kako bi se u javnosti izgradio što povoljniji i pouzdaniji imidž kompanije.

Uspostavljanje, pa nakon toga i upravljanje imidžom ulazi u sveru strateškog upravljanja odnosima s medijima, kao neizostavnog dela strateškog upravljanja odnosima s javnošću. Značaj upravljanja imidžom raste sa svešću o promenama u međunarodnom okruženju i sve većoj ulozi medija u savremenom načinu življenja i poslovanja. Kompanije putem medija nastoje da permanentno budu u toku zbivanja u poslovnom svetu. One putem medija dobijaju značajne informacije o svojoj konkurenciji, koje im pomažu u kreiranju i realizaciji novih proizvoda ili usluga. Na taj način one nastoje da unaprede i usavrše svoj rad i poslovanje i učestvuju u prilagođavanju stalnim promenama koje tržište u uslovima globalizacije sve više nameće. Kompanije u globalnoj utakmici sve više liče jedne na druge i sve se manje razlikuju, pa je

neophodno da ih javnost jasno identifikuje u odnosu na druge i da im ukaže poverenje.

To ukazuje da kompanija u komunikaciji s medijima nastoji da izgradi što viši stepen poverenja i razumevanja između nje i njene ciljne javnosti. Jedan od najbitnijih činioca koji utiče na uspešnu izgradnju imidža je organizaciona struktura kompanije u čijem sklopu odnosi s medijima treba da imaju stratešku poziciju. To je važno zbog toga što se upravljanje kompanijom i njenim odnosima s medijima ispoljava u jednom procesu koji ne može biti prekinut, već je u stalnom pokretu. Zato je važno da se svim segmentima ciljne javnosti posveti adekvatna pažnja. To od kompanije zahteva da razmotri sve zahteve okruženja i da sa raspoloživim resursima dizajnira takav model odnosa kako u okviru kompanije, tako i između kompanije i njene ciljne javnosti. U tom procesu mediji kao posrednici i kao deo eksterne javnosti imaju veliku ulogu u stvaranju poverenja i zadovoljstva između kompanije i korisnika njenih proizvoda ili usluga.

Izgradnja i održavanje pozitivnog imidža kompanije zahteva mnogo rada, znanja, odgovornosti i kreativnosti. Zato će se u radu ukazati na svu suštinu i značaj medija i imidža kompanije za njeno uspešno poslovanje. U komunikaciji s medijima kompanija će se posmatrati kao jedan složen sistem ispreplitanih interesa njenih zaposlenih i medija. Iz tog složenog sistema posebno će se izdvojiti činioci koji utiču na upravljanje odnosima s medijima. I na kraju će se prikazati svi mogući modeli koji mogu da se uspostave između kompanije s jedne strane i medija kao ciljne javnosti, s druge strane.

2. Značenje i uloga medija

Šta su mediji i koje je njihovo značenje, pitanje je na koje su odgovore tražili mnogi autori. U traganju za tim odgovorom uočavaju se određene razlike među njima. Ipak ono što je zajedničko među autorima u definisanju ovog pojma, je to što oni polaze od iste latinske reči *medius*, koja znači: „srednji, koji se u sredini nalazi; i usred, nasred, u sredini. Već samo poreklo reči pokazuje da je u pitanju određeni posrednik u komuniciranju, koji se u svakodnevnom govoru najčešće susreće u sintagmama “komunikacioni medij”, “medij komuniciranja” i “masmedij”, a kao sinonimi (ponekad i kao objašnjenje) koriste se izrazi “sredstvo komuniciranja” ili “komunikacioni kanal”¹.

---

¹ <http://www.mirkomiletic.rs/doc/Komunikologija%20FKM/K%2018.%20tema.pdf> 28.4. 2016.

Za savremeno shvatanje medija vrlo je važno da se posmatraju u kontekstu komunikacijskog procesa. Da bi razumeli njihovu ulogu u tom procesu, mora se i razumeti suština poslovne politike kompanije i njenih odnosa s javnošću. Odnosi s medijima kao deo odnosa s javnošću, danas se pojavljuju kao jedan od najznačajnijih činilaca i učesnika savremenih društvenih i poslovnih odnosa i promena. Zato „nije više dovoljno govoriti o medijima kao važnoj društvenoj celini koju drugi koriste da bi ostvarivali pojedine ciljeve, ili učestvovali u društvenom životu, ili koji utiču na ponašanje ljudi i tako vrše društvene promjene. Mediji postaju mnogo više od toga. Oni prožimaju sve pore savremenog društva i društvenog života do te mere da ih, posebno u razvijenom društvu Zapada, društvene zajednice i institucije ne samo koriste, nego se moraju njima prilagođavati u svom svakodnevnom životu i radu. Drugim rečima, mediji postavljaju i regulišu društvene odnose i procese, odnosno ključni su učesnici u tim odnosima i procesima.“²

Da bi savremena kompanija uspešno poslovala, i u sklopu toga izgrađivala svoj prepoznatljivi imidž, ona mora u svom radu i poslovanju da vodi računa s jedne strane, o svojim interesima, a s druge strane, o interesima i potrebama medija. Zato odnosi s medijima, kao deo odnosa s javnošću, predstavljaju jedan vrlo složeni skup aktivnosti koje se preduzimaju u kompaniji radi uspostavljanja i održavanja uzajamno korisnih veza i odnosa između kompanije i medija. “Organizacije komuniciraju sa svojim javnostima posredstvom medija pa su odnosi s medijima izrazito bitna kategorija odnosa s javnošću. To je dvostrani proces u kojem mediji prate aktivnosti organizacija te o njima informišu javnost, a PR-ovci pružaju medijima mnoštvo kvalitetnih i pravovremenih informacija. Koliko neka organizacija ulaže u odnose s medijima, toliko od njih i dobiva.“³

Razumevanje suštine i značaja odnosa s medijima, danas je vrlo važan segment u procesu upravljanja kompanijom. Kompanija treba da zna kako da iskoristi medije, kao prenosioca poruka do svoje ciljane javnosti. Posebno je važno da zna kako da iskoristi medije, u vreme kriznih situacija. Krize dolaze iznenada i nenajavljeno i mogu imati vrlo negativne posledice po rad, poslovanje i imidž kompanije.

---

² Aleksandar Bogdanić, *Nova medijska paradigma: Od medijacije do medijalizacije društvenog komuniciranja*, POLITEIA, godina III, broj 5, naučni časopis Fakulteta političkih nauka, Banja Luka, 2013. str. 12.

³ <http://www.elementa-komunikacije.hr/odnosi-s-javnoscu/odnosi-s-medijima> 29. 4. 2016

Rukovodstvo kompanije treba da razume, koliko su mediji za kompaniju važni, šta kompanija može da očekuje od medija, kao i to šta mediji mogu da očekuju od zaposlenih u odnosima s javnošću kompanije. „Da bi se valjano upravljalo odnosima s medijima važno je da se razume priroda novinarskog posla, i dvojaka uloga novinara u odnosu prema organizaciji.“⁴ Gledano iz perspektive kompanije, novinari se najčešće posmatraju kao pasivni prenosnici informacija, koji se nalaze između kompanije i njene ciljne javnosti. S obzirom na ulogu novinara koju stvarno imaju u kreiranju javnog mnjenja, takva gledišta su zasigurno pogrešna. „Jedan od ključnih elemenata u radu profesionalnog PR menadžera pri upravljanju s medijima, jeste izgradnja dobrog odnosa prema novinarima. Ponekad je od presudne važnosti kako komuniciramo s eksponentima medijske javnosti (novinarima) jer, u konačnom, oni su ti koji naše poruke prenose i medijski artikulišu.“⁵

Tačno je da se novinari, pojavljuju kao posrednici između kompanije i njene ciljne javnosti, ali je i tačno da oni nisu samo posrednici u prenosu informacija, već su oni neko ko pripada eksternoj javnosti. Kao pripadnici eksternoj javnosti oni imaju i određeno viđenje i kritički stav prema radu i komuniciranju kompanije. „Mediji tako nastaju kao društvene institucije koje formiraju vrednosti i norme povezane s društvenim potrebama za komunikacijom koje zadovoljavaju“⁶. Zato je u interesu kompanije, novinara i medija, da postoji njihova međusobna komunikacija i saradnja, kako bi se na bazi objektivnog informisanja i izveštavanja, izgradilo uzajamno poverenje i razumevanje.

3. Osnovna određenja imidža

Reč imidž potiče od latinske reči "imago", što u prevodu znači slika, pa odatle i koren reči imidž. Poznati stručnjaci iz oblasti marketinga, odnosa s javnošću i drugih društvenih nauka, dali su svoje definicije imidža. "Imidž marke predstavlja sliku ili predstavu koja se formira na tržištu i u javnosti o firmi, poslovnom modelu ili pak, konkretnom proizvodu ili usluzi."⁷ Marketing stručnjak, Rodolfo Vaskez navodi da "imidž predstavlja percepciju o

---

⁴ Grupa autora, *Odnosi s medijima*, Medija centar i Pristop, Beograd, 2004. str. 56.

⁵<http://www.vern.hr/docs/medijske-stipendije-2012-2013/KOM/Niksa-Svilicic-Odnosi-s-medijima-6-2-2013.pdf>, 29.4.2016.

⁶ Zrinjka Peruško, *Šta su mediji?* U knjizi Uvod u medije, Naklada Jasenski i Turk, Hrvatsko socijološko društvo, Zagreb, 2001, str. 12.

⁷ Rakita dr Branko, *Međunarodni marketing*, Ekonomski fakultet u Beogradu, 1998., Beograd, str. 335.

marki koja se sastoji od skupa asocijacija koje potrošači u memoriji povezuju sa imenom određene marke."⁸ Prema Kotleru, „imidž predstavlja skup mišljenja, misli i impresija, koje pojedinac ima o kompaniji ili proizvodu. Stavovi i ponašanja ljudi su povezani sa imidžom kompanije ili proizvoda.“⁹

Iako je sam koncept imidža u poslovnom svetu uveden relativno skoro, počeci stvaranja i primene imidža potiču koliko i sama civilizacija. Počeci izgradnje i uticaja imidžom, mogu se naći u Starom Egiptu, gde su faraoni imali status božanstva. "Postoji priča koja kazuje da su mnogi ljudi pri samoj pomisli na susret sa faraonom padali u nesvest. Jedan stari dvorarin, kome je pružena prilika da vidi faraona, umro je od sreće."¹⁰ Najslavniji rimski vojskovođa Julije Cezar, ulagao je veliki trud u izgradnji svog imidža vrsnog komandanta i neustrašivog vladara, koja je za rezultat imala kraj vladavine Senata u Rimu i početak Rimskog carstva, kojim je vladao kao diktator. Starogrčki filozofi, Sokrat, Platon, Aristotel i drugi, su svojom mudrošću promenili način gledanja na dotadašnje shvatanje države, religije, ekonomije, nauke. Svima njima je zajedničko da su kao ličnosti bili veoma jedinstveni i da je svaki od njih veoma pažljivo stvarao sliku o sebi koju su predstavljali javnosti.

U modernoj istoriji, najpoznatije ličnosti koje su vršile uticaj putem imidža su političke vođe, pevači, sportisti. Nemoguće je zaboraviti njihovo strastveno delovanje u sprovođenju svojih ideala, dela, ideja, filozofivija i dr. Neka od najpoznatijih imena današnjice i skorije prošlosti su Mahatma Gandi, Džon Kenedi, Vinston Čerčil, Josif Staljin, Adolf Hitler, Elvis Prisli, Madona, Maradona, Pele i dr. Bez obzira na imena i dela tih ljudi, ono što im je zajedničko jeste to da su svojim imidžom uticali na ljude na deluju u određenom smeru. Upravo je to ono što kompanija želi postići na tržištu. Sve te ličnosti su posredstvom imidža htele da ostvare neki cilj, isto kao što i kompanija želi da ostvari neki svoj cilj.

Imidž utiče na to kako će se pojedinac ponašati prema kompaniji, odnosno kako će doživeti kompaniju: kao profesionalnu ili neprofesionalnu, iskrenu ili neiskrenu, rigidnu ili fleksibilnu itd. Dakle pod imidžom se podrazumeva utisak, koji svaki pojedinac generiše o nekoj kompaniji, bez obzira da

---

⁸ A. Belén del Río, Rodolfo Vázquez, Víctor Iglesias, (2001) "The effects of brand associations on consumer response", Journal of Consumer Marketing, Vol. 18 Iss: 5, str. 410 – 425.

⁹ Kotler, P. *Marketing management*, The Millenium Edition, Prentice Hall, New Jersey, 2000. str. 152.

¹⁰ <https://sr.wikipedia.org/sr>, 14.3.2016.

li je zasnovan na ličnom iskustvu ili je uglavnom baziran na porukama i informacijama dobijenim od strane drugih ljudi ili medija. „Korporacijski imidž se nalazi u oku primaoca.“¹¹ Njega čini set ideja, utisaka i verovanja koje pojedinac ili javnost ima o određenoj kompaniji. Reč je o načinu na koji javnost percipira kompaniju.

Proces kreiranja imidža je veoma složen i dugotrajan posao. To zahteva da rukovodstvo kompanije u svim segmentima poslovanja strateški pristupa izgradnji pozitivnog i prepoznatljivog imidža. Zato kompanije konstantno rade na tome da na što inovativnije načine plasiraju svoje ideje, proizvode i usluge. Imidž uvek mora da bude u punoj snazi i u punoj formi. Efekti se ne ostvaruju brzo ni lako.

4. Upravljanje odnosima s medijima i imidž

Upravljanje odnosima s medijima je deo upravljanja odnosima s javnošću. Upravljanje odnosima s javnošću je deo upravljanja kompanijom. Da bi upravljanje odnosima s medijima bilo u saglasnosti s upravljanjem kompanijom, rukovodstvo kompanije, treba da razume suštinu, značaj i ulogu medija. „Upravljanje odnosima s medijima podrazumeva da kompanija:

- ima plan odnosa s medijima za rad u normalnim i vanrednim okolnostima;
- blagovremeno, objektivno i istinito informiše javnost u normalnim i vanrednim okolnostima;
- svojim odnosom prema medijima ostavlja utisak u javnosti da je odgovorna za sve svoje postupke;
- obelodanjuje sve informacije neophodne za slobodan izbor njenih proizvoda ili usluga na tržištu;
- upozna je medije sa postojećim ili potencijalnim novinama koje mogu biti od interesa za njenu javnost;
- podstiče medije da utvrde da li su postojeće ili potencijalne novine koje su od interesa za javnost stručno ili tehnološki utemeljene ili ne;
- novinarima ne daje mito za objavljivanje određenih informacija koje su od koristi za javnost ili prikrivanje određenih informacija koje su od štete za javnost;
- izbegava postupke ili okolnosti koje mogu da dovedu u pitanje njeno dobro poslovno ponašanje i

---

¹¹ Ind Nikolas, *Korporacijski imidž*, Clio, Beograd, 1996. srt. 16.

– izbegava postupke ili okolnosti koje mogu da dovedu u pitanje njene dobre odnose s medijima“¹².

Zato zaposleni u odnosima s medijima treba da znaju i primenjuju u praksi normativna akta u kojima se propisuje rad medija. Da bi do boljeg razumevanja i poštovanja došlo, potrebno je i da mediji što objektivnije informišu javnost o zbivanjima koja su od interesa za tu javnost.

Zaposleni u odnosima s javnošću kod kreiranja poruka koje treba da plasiraju javnosti, unapred moraju da znaju „koja je glavna poenta koja se porukom želi preneti? Koja je to osnovna ideja iz poruke za koju se kompanija nada da će ciljana javnost prihvatiti? Kreiranje sadržaja poruke nije uvek lak zadatak, pogotovo ako se raspolaže velikim brojem informacija. ... Stoga, je veoma važno poznavati opšte karakteristike ciljane javnosti (intelektualni nivo, društveno poreklo, stil, način života...)“¹³

5. Činioci koji utiču na upravljanje odnosima s medijima

Upravljanje odnosima s medijima najčešće zavisi od sledećih činilaca:

- „veličine organizacije,
- organizacione strukture,
- delatnosti kojom se bavi kompanija,
- geografske pozicije lokacije organizacije,
- stavova i mišljenja koji dominiraju u okruženju o organizaciji,
- kulture i etičkih normi koje karakterišu okruženje organizacije i
- kulture i etičkih normi koje karakterišu organizaciju“¹⁴.

Upravljanje odnosima s medijima sastavni je deo celokupnog sistema upravljanja odnosima s javnošću. Upravljanje odnosima s javnošću je pak deo celokupnog sistema upravljanja organizacijom u celini. Zato upravljanje odnosa s medijima treba posmatrati paralelno i usklađeno sa drugim upravljačkim procesima u kompaniji.

---

¹² Miljojko Bazić i Aleksandar Bazić, *Savremeni odnosi s javnošću*, Naučna KMD, Beograd, 2011. str. 128-129.

¹³ http://www.meste.org/konf/Arhiva/Man_2012/pdf/RADOVI/Janjic.pdf 29.4.2016.

¹⁴ Miljojko Bazić i Aleksandar Bazić, *Savremeni odnosi s javnošću*, Naučna KMD, Beograd, 2011. str. 128.

Da bi se što bolje uspostavljali odnosi s medijima, potrebno je poznavati i kako novinari rade. Rad i ponašanje novinara regulisani su Kodeksom novinara Srbije. Da bismo znali kako novinari treba da se ponašaju prema nekoj kompaniji, ili društvu uopšte, u radu su navedena neka od pravila koja su sadržana u Kodeksu novinara Srbije:

- „obaveza je novinara da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu držeći se osnovnih standarda novinarske profesije;

- pravo je medija da imaju različite uređivačke koncepte, ali je obaveza novinara i urednika da prave jasnu razliku između činjenica koje prenose, komentara, pretpostavki i nagađanja;

- novinar je dužan da naznači izvor informacije koju prenosi. Ukoliko izvor ne želi da bude otkriven, novinari i urednici postupaju sa dužnom profesionalnom pažnjom i svojim profesionalnim autoritetom staju iza informacije i odgovaraju za njenu tačnost;

- sa novinarstvom je nespojivo objavljivanje neosnovanih optužbi, kleveta, glasina, kao i izmišljenih pisama ili pisama čiji autor nije poznat ili njegov identitet nije proverljiv;

- u slučajevima kada novinar proceni da je u interesu javnosti da objavi nepotvrđenu informaciju ili nagađanje dužan je da izričito navede da informacija nije potvrđena;

- novinar treba da se suprotstavi svakom pritisku na slobodno obavljanje profesije, kao i svakom vidu cenzure. Novinar zadatke prima samo od nadležnih urednika;

- sa novinarstvom je nespojivo primanje mita za objavljivanje, prikrivanje ili sprečavanje prikupljanja i objavljivanja informacija. Novinar ne sme odlagati objavljivanje bitnih informacija, osim zbog neophodne provere tačnosti;

- ekonomski i politički interesi izdavača ne smeju da utiču na uređivačku politiku, na način koji bi imao za posledicu netačno, neobjektivno, nepotpuno i neblagovremeno informisanje javnosti;

- novinar se ne može prisiliti na izražavanje mišljenja protivno njegovoj savesti;

- novinar je, pre svega, odgovoran svojim čitaocima, slušaocima i gledaocima. Tu odgovornost ne sme da podredi interesima drugih, a posebno interesima izdavača, vlade i drugih državnih organa. Novinar se mora suprotsta-

viti svima koji krše ljudska prava ili se zalažu za bilo koju vrstu diskriminacije, govor mržnje i podsticanje nasilja;

- falsifikovanje dokumenata i plagijat nedopustivi su i smatraju se teškim prekršajem standarda profesionalnog postupanja novinara;

- novinar neguje kulturu i etiku javne reči, poštuje pravo na odgovor, izvinjenje i ispravku i dužan je da blagovremeno objavi odgovarajuću ispravku;

- novinar ne sme slepo da veruje izvoru informacija. Novinar mora da vodi računa o tome da izvori informacija često slede svoje interese ili interese društvenih grupa kojima pripadaju i prilagođavaju svoje iskaze tim interesima;

- novinar ima pravo da istražuje sve okolnosti i činjenice o događajima koji su od interesa za javnost;

- novinar se u prikupljanju informacija ne sme služiti iznudom, pretnjom i proganjanjem izvora informacija;

- novinar je dužan da se predstavi izvoru informacija i da navede medij za koji u tom trenutku radi;

- novinar poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. Pravo na privatnost je suženo kada je reč o javnim ličnostima, a posebno nosiocima javnih funkcija;

- u prikupljanju informacija, fotografija, dokumenata, zvučnih i video zapisa novinar će se koristiti samo časnim sredstvima;

- novinar koji se pridržava profesionalnih i etičkih standarda ima pravo na pravnu i materijalnu pomoć u zaštiti od nasilja, pretnji, uvreda i drugih negativnih posledica zbog obavljanja novinarske profesije;

- svako ko smatra da je novinar povredio neku od odredbi Kodeksa, može se obratiti Sudu časti i Savetu za medije¹⁵.

Da bi zaposleni u odnosima s javnošću, kvalitetno obavljali svoj posao, i imali korektan i profesionalan odnos prema novinarima i medijima, vrlo je važno da kompanija ima svoj kodeks odnosa s javnošću. „Nezavisno o tome je li naša organizacija zakonski obavezna strogo voditi brigu o transparentnosti i javnosti svoga rada, otvorenost prema medijima je, u pravilu, bolja od zatvorenosti. Poznavanje odnosa s medijima postaje neizostavni element opšteg odnosa svakog čelnika, bez obzira na veličinu organizacije i granu kojoj pri-

---

¹⁵ <http://www.uns.org.rs/kodeks-novinar-srbije.html>, 29. 4. 2016.

pada.¹⁶ Ako se novinari i zaposleni u odnosima s javnošću pridržavaju svojih kodeksa, onda su male pretpostavke za pojavu nesporazuma između kompanije, novinara, medija i javnosti u celini.

6. Modeli uspostavljanja odnosa s medijima

U literaturi se najčešće susreću tri modela odnosa s medijima i to:

- defanzivni, ili kako ga neki nazivaju reaktivni model,
- strateški ili proaktivni model i
- krizni model odnosa s medijima.

Izbor modela odnosa s medijima zavisi od mnogo faktora. Najvažniji među faktorima je razumevanje značaja medija za poslovanje kompanije i njen imidž u javnosti.

6.1 Defanzivni ili reaktivni model

Defanzivni, ili reaktivni model, podrazumeva da se u komunikaciji između kompanije i medija, novinari pojavljuju kao inicijatori ili pokretači te komunikacije. Kod ovog modela, kompanija se ponaša statično, a mediji dinamično. Mediji, ili njihovi novinari su ti koji pokreću komunikacijski proces, oni su ti koji imaju inicijativu. Kod ovog modela, kompanije i pored inicijative medija ili novinara, nastoje da izbegnu bilo kakav vid komunikacije sa njima, pa čak idu dotle da ne žele da odgovaraju ni na jedno pitanje koje im je upućeno od strane novinara. Izbegavanje kompanije da na bilo koji način uspostavi kontakte sa novinarima, navodi novinare na sumnju da kompanija nešto krije i od njih. Izbegavanje novinara, ima izuzetno negativan uticaj na razumevanje i poštovanje između kompanije i medija.

6.2 Strateški model

Za razliku od defanzivnog modela odnosa s medijima, strateški model počiva na inicijativi kompanije. To znači da je kompanija ta koja inicira komunikaciju s novinarima i medijima. Ta komunikacija se zasniva i odvija po unapred pripremljenom planu odnosa između kompanije i njene javnosti. U okviru plana odnosa s javnošću, postoji i plan odnosa s medijima kao deo plana odnosa s javnošću. Postojanje i primena u praksi ovog modela ukazuje da kompanija shvata šta mediji znače i kolika je njihova moć u izgradnji svog

---

¹⁶ Dejan Verčić, Franc Zavrl, Petja Rijavec, Ana Tkalac Cerčić, Kristina Laco, Odnosi s medijima, MASMEDIA, Zagreb, 2004. srt. 16-17

prepoznatljivog imidža u javnosti. Zato se na upravljanje odnosima s medijima, gleda kao na deo upravljanja odnosima s javnošću, koji je pak deo upravljanja kompanijom. Tamo gde ova veza upravljanja postoji, i u subordinirajućem je odnosu, tamo se nastoji stvoriti i održati što bolja slika kompanije kod svoje ciljane javnosti, i na taj način izgraditi što bolje uzajamno razumevanje i poštovanje između kompanije s jedne strane, i novinara, odnosno medija u kojima rade, sa druge strane.

Strateški model, osim što počiva na inicijativi kompanije i njenih odnosa s javnošću u komunikaciji s novinarima i njihovim medijima, on podrazumeva da komunikacija bude istinita i pravovremena. To znači da kompanija na odnose s medijima gleda kao na obostrano prihvatljiv i koristan odnos, kako za kompaniju, tako i za medije.

Da bi strateški model odnosa s medijima dao očekivane rezultate, zaposleni u odnosima s medijima svoju komunikaciju s novinarima moraju da temelje na istinitosti, pouzdanosti, odgovornosti, stručnosti, kulturi ponašanja i dostupnosti. Istinitost podrazumeva, da osoba koja komunicira s medijima, u toj komunikaciji se služi istinom, a nikako lažima ili manipulacijom. Osoba koja svoju komunikaciju temelji na istini, se pojavljuje kao pouzdan izvor informacija. Pouzdanost informacija je od odlučujućeg značaja za izgradnju poverenja između novinara i kompanije. Nepouzdanosti osobi sa netačnim informacijama, novinari ne veruju. Zato svaka laž ili manipulacija informacijama, doprinosi višestrukoj šteti kompaniji u njenim odnosima s medijima.

Odnose s medijima pored laži i manipulacije, dodatno može da oteža nestručnost osobe koja je zadužena za saradnju s medijima. Osoba koja je nestručna i manipulator, ne uliva poverenje novinara. Takva osoba, sa lakoćom se ponaša neodgovorno i prema sebi i prema kompaniji, ali i prema novinarima, medijima, a time i prema svojoj javnosti. Da bi osoba zadužena za rad sa medijima, izbegla nepoverenje novinara u nju i njene informacije koje plasira o kompaniji, ona mora da se ponaša vrlo odgovorno. Kod nje mora da je stalno da je prisutna svest o svojoj odgovornosti prema kompaniji, novinarima i medijima prilikom plasiranja informacija javnosti. Odgovornost posebno mora da se iskaže kod informacija koje se tiču zdravlja i bezbednosti kako dece, tako i svih drugih ljudi koji koriste proizvode ili usluge kompanije.

Odgovorna osoba u komunikaciji s medijima mora da se ponaša vrlo kulturno. Kulturu ponašanja i komuniciranja treba da inicira kompanija, jer će na taj način lakše uspostaviti komunikaciju s medijima. Kultura ponašanja i komuniciranja takođe podrazumeva da osoba koja je zadužena za komunika-

ciju s novinarima, bude dostupna novinarima i da ne izbegava javljanje na novinarske pozive, u vremenu koje je prihvatljivo za normalnu komunikaciju.

6.3 Krizni model

Krizni model odnosa s medijima, podrazumeva da kompanija ima plan odnosa s medijima koji važi za vreme krize ili vanrednih događaja. Ovaj plan je deo plana odnosa s javnošću koji je kompanija sačinila za slučaj da je zadesi neki vanredni događaj ili kriza. Plan za odnose s medijima koji važi za vreme krize ili vanrednih događaja, treba da omogući kompaniji da što lakše i što uspešnije prebrodi nastalu krizu.

Komunikacija kompanije s javnošću se može oceniti i po tome kakav odnos ima prema krizi. One koje loše rade i komuniciraju, nemaju plan za krizne situacije. Takve kompanije rade po ustaljenim navikama, i ponašaju se tako kao da njih kriza ne može nikada zadesiti. Takve kompanije ne razmišljaju o krizi, kriznim odnosima s medijima, pa samim tim i ne vrše nikakvu pripremu za krizu. One smatraju da će sve druge pogoditi kriza, ali da će njihov rad i poslovanje zaobići.

Uspešne kompanije koje rade po savremenim standardima, rade suprotno. One polaze od pretpostavke da kriza može pogoditi svaku kompaniju, jer dolazi nenajavljeno. Zato krizne odnose s medijima posmatraju kao jedan celoviti sistem koji obuhvata:

- preventivno delovanje,
- krizno i
- poslekrizno delovanje.

Preventivno delovanje, podrazumeva da kompanija u svim normalnim situacijama uspostavlja iskrene i uzajamno prihvatljive odnose s medijima. Ako novinari i mediji imaju poverenje u kompaniju, oni će to preneti i na ostalu javnost, koja je od značaja za kompaniju. Poverenje u kompaniju koje je pre krize izgrađeno, pomoći će kompaniji da što uspešnije prebrodi krizu, u slučaju da do nje dođe. U slučaju da kompanija pre izbijanja krize nije uspela da izgradi poverenje s ciljnom javnošću, to će mnogo teže uspeti da ostvari za vreme krize.

„Odnosi s medijima za vreme krize će se najbolje uspostavljati ako se radi po sačinjenom planu za krizne odnose s medijima. Krizno medijsko planiranje najčešće počiva na pitanjima:

- Koje bi to mogle biti krizne situacije u kojima se može kompanija naći?
- Ko će upravljati kriznim odnosima s medijima?
- Ko će biti član tima za krizne odnose s medijima?
- Gde će i u kojim prostorijama raditi tim za krizne odnose s medijima?
- Kako će se proveravati tačnost informacija koje će se prosljeđivati novinarima?
- S kojom grupom novinara i medija će se komunicirati za vreme krize?
- Kakva tehnička podrška je potrebna za ostvarivanje krizne komunikacije s medijima?
- Ko će nastupati u ime organizacije pred medijima i da li je za to osposobljen?¹⁷

U slučaju da do krize dođe, kompanija o tome treba putem medija da obavesti javnost. Tim činom će doprineti da se suzi prostor za pojavu bilo kakvih dezinformacija, koje u vremenu krize mogu da imaju razorno dejstvo. Ovo dejstvo može da ima i prikrivanje ili plasiranje lažnih informacija, od strane zaposlenih u odnosima s javnošću. Koje su posledice krize i koliko je kriza pogodila kompaniju, teško je saznati dok kriza traje, ili odmah nakon njenog prestanka. To se može saznati tek nakon krize.

Nakon krize rad kompanije treba da ide u tri pravca. Prvi, podrazumeva pružanje pomoći svima koje je kriza pogodila. Zadatak novinara u ovoj fazi je da daju doprinos mobilizaciji javnosti za pružanje pomoći onima koje je kriza pogodila. Drugi pravac podrazumeva da kompanija u svom radu uspostavi što je više moguće normalniji tok. Uloga mediji u ovom procesu bi se ogledala u prenošenju informacija iz kompanije koje pokazuju da se rad u kompaniji normalno odvija, uprkos šteti koju je kriza nanela. Treći pravac potrebno je usmeriti ka odstranjivanju svih mogućih uzroka koji bi mogli ponovo da izazovu krizu. Mediju bi trebalo u ovoj fazi da prikažu spremnost kompanije na preuzimanje odgovornosti za nastalu krizu i da će sve učiniti da do krize više nikada ne dođe.

7. Zaključak

Svaka kompanija na različite načine komunicira sa svojim okruženjem. Kako je okruženje percipira, takav je i njen imidž. On predstavlja sliku koju

---

¹⁷ Milojko Bazić i Aleksandar Bazić, *Savremeni odnosi s javnošću*, Naučna KMD, Beograd, 2011. str. 138-139.

okruženje, ili šira javnost ima o kompaniji. Sve signale koje kompanija emituje preko medija, bili oni namerno inicirani ili nenamerni, nalaze put do ciljne javnosti. Imidž kompanije se ispoljava na svakom njenom "koraku", od najmanjih detalja do najočiglednijih stvari.

Uspesne kompanije svoj rad ne mogu da zasnivaju bez komunikacije medijima, dok odnosi između kompanije i njene ciljne javnosti ne mogu da postoje bez komunikacije. Najbitniji deo svake komunikacije je poverenje. Zato je za svaku uspešnu kompaniju, ili bar za one koje teže tome, od krucijalnog značaja da njenu komunikaciju mediji i ostala ekserna javnost prepozna kao iskrenu. Iskrena komunikacija čini da mediji, kupci i potrošači budu zadovoljni. To zadovoljstvo utiče na sliku u njihovim očima koji oni stvaraju o toj kompaniji. Zato imidž bilo koje kompanije, u bilo kojoj sferi delovanja, iz ugla medija, predstavlja način na koji ona komunicira s medijima i kako se ophodi prema medijima. U toj komunikaciji i ophođenju najveći uticaj imaju zaposleni u odnosima s medijima, kao dela odnosa s javnošću. Zaposleni će svoju komunikaciju i odnos prema medijima zasnivati na modelu koji kompanija primenjuje u komunikaciji s medijima.

Literatura

Bazić, M., Bazić, A. (2011), *Savremeni odnosi s javnošću*, Naučna KMD, Beograd

Bazić, M., Bazić, A. (2016), „Uticaj naučnih saznanja na strateško predviđanje i upravljane odnosima s javnošću“, u: *Uloga futurologije u istraživanju budućnosti savremenih država*, Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo

Bazic, M., Lojic, R., Bazic, A. (2011), “Role Of Media In Process Of Economic Cooperation In Danube Region“, u: *Danube Strategy – Strategic Significance for Serbia*, The Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Belén del Río, A., Vázquez, R., Víctor Iglesias, V. (2001), "The effects of brand associations on consumer response", *Journal of Consumer Marketing*

Bogdanić, A. (2013), „Nova medijska paradigma: od medijacije do medijatizacije društvenog komuniciranja“, *POLITEIA*, godina III, broj 5, naučni časopis Fakulteta političkih nauka, Banja Luka

Grupa autora (2004), *Odnosi s medijima*, Medija centar i Pristop, Beograd

Fraser, P. S. (2005), *The Practice of Public Relations*, 10th edition, Person Education, Inc. New Jersey: Upper Saddle River

Kotler, P. (2000), *Marketing management*, The Millenium Edition, Prentice Hall, New Jersey

Nikolas, I. (1996), *Korporacijski imidž*, Clio, Beograd

Peruško, Z. (2001), „Šta su mediji?“ u: *Uvod u medije*, Naklada Jasenski i Turk, Hrvatsko socijološko društvo, Zagreb

Rakita, B. (1998), *Međunarodni marketing*, Ekonomski fakultet u Beogradu

<http://www.mirkomiletic.rs/doc/Komunikologija%20FKM/K%2018.%20tema.pdf>

<http://www.elementa-komunikacije.hr/odnosi-s-javnoscu/odnosi-s-medijima>

<http://www.vern.hr/docs/medijske-stipendije-2012-2013/KOM/Niksa-Svilicic-Odnosi-s-medijima>

<https://sr.wikipedia.org/sr>,

http://www.meste.org/konf/Arhiva/Man_2012/pdf/RADOVI/Janjic.pdf

<http://www.uns.org.rs/kodeks-novinara-srbije.html>,

**PERSONALIZACIJA MEDIJA JAČA ILI SLABI DEMOKRATIJU? –
FENOMEN „DNEVNI JA“**

**MEDIA'S PERSONALIZATION IS STRENGTHENING OR WEAKENING
DEMOCRACY? – "DAILY ME" PHENOMENON**

JANKO NIKOLOVSKI, Skoplje

***Apstrakt:** Rad predstavlja autorovu percepciju savremenih medija, posebno fenomena personalizacije medija. Autor se pita i pokušava da ponudi odgovor na pitanje da li personalizacija medija jača ili slabi demokratiju. Takođe, objašnjava se i problematizuje fenomen nazvan „dnevni ja“, kao primjer personalizacije medija.*

***Ključne riječi:** Personalizacija medija, Mediji, demokratija, dijalog*

***Abstract:** The paper represents the perception of contemporary media, especially the phenomenon of media's personalization. The creator is wondering and trying to offer an answer to question if media's personalization is strengthening or weakening democracy. Also, the phenomenon named "daily me" is being explained and problematized as an example of media's personalization.*

***Key words:** Media Personalization, Media, Democracy, Dialogue*

Jeste, monarhija je *res publica*, ali kao javna stvar (javna dužnost). Jeste da ta javnost zavisi od volje i vještine suverena...Ali ipak u doba podjele vlasti na tri dijela, pitanje suverena je još otvoreno, ne u teoriji već u primjeni. Starog liberala koji je postavio teriju o podjeli vlasti odavno nema, a mi kao da ne pratimo razvoj stanja ili ga ne pratimo dovoljno uporno i glasno.

Zato bih se usudio reći da su se u međuvremenu, pojavile još dvije nove **neformalne vlasti**: korporativna i medijska. Opasna novost, reklo bi se, jer su suviše snažne. Nije za paniku, bar ne još! Dok su one Monteskejeove tri vlasti zakonodavna, izvršna i sudska, nekako i kako gdje usaglašene i pod

kontrolom suverena (u moderno doba- naroda) ipak bi još uvijek koristila makar inicijalni dijalog: kako naći mesta za spomenute dvije neformalne vlasti, ne bi li se spriječilo da se otmu demokratskim tekovinama dosada ostvarelim. Upozoravam na ovo jer moć korporacije (na ovim prostorima- preduzeće) ide na ruku onome što se zove *plutokratija* (vladavina bogatih). U takvom uređenju vlast odlučuje na osnovu mišljenja uskog uticajnog kruga bogatih ljudi ("visoko društvo") To je tek opasno jer je samo na korak od kolektivne diktature nekolicine prebogatih! Ali, sreće li, za nas na ovom dijelu planete nema opasnosti jer je za pojavu i opstanak plutokratije neophodna bogata država, prije svega.

Razgledajmo onda jednu možda naivnu, ali ipak mogućnost. Može li se vladati i voditi društvo, putem medija? Može! Jer i mediji su- iako se još uvijek bore da budu, ipak javna dužnost – *res publica*. Iako su opasnosti možda još i veće, ako pogledamo tamniju stranu. Pa kako bi to onda mediji vladali? Samo putem utjeljenja javnog mnijenja kao korektiv svakoj politici. Mukotrpan decenijski, ako ne i duže, posao a još i neizvjestan. Ali u nekim "srećnijim" zemljama to već postoji (drugo je pitanje koja je cijena plaćen za to)! U tim zemljama (prvo pomislim na Ujedinjeno kraljevstvo) jer su građani tamo bili uvijek i jesu jedinstveni kada su zemlja i njene vrijednosti bili u pitanju. Kako je to postignuto ostaje pitanje za istoričare i sociologe. Ali ono što bi bila naša dužnost kao savremenici jeste da obratimo pažnju na ono što je novo kod zapadnih teoretičara i novinara, na neke možda apokaliptične mogućnosti i predviđanja. Možda i nije apokalipsa ali ipak pripremimo se i ocijenimo takve mogućnosti. Predviđaju oni: nestaće klasičnih redakcija i izdanja- i štampanih i elektronskih, jer će se preći na direktno obraćanje pojedincu ili manjoj grupi. Čak je i naslov već smišljen: THE DAILY ME – "dnevni ja"!!!? Autor ove ideje Nicolas Negroponte osnivač laboratorije za medije na MIT, dizajnira virtuelne dnevne novine usmjerene ka individualnim ukusima i interesovanjima. Personalizacija medija : Da ili NE pitanje je sada i tek je otvoreno! Interes pa čak i dijalozi oko ove ideje već je zahuktala, gdje drugde ako ne - u Americi. Ocjenjuje komentator "New York times"-a pišući o Dnevnome ja: ... „ne želimo dobre informacije već one koje potvrđuju naše predrasude.“ To znači biranje vijesti po naklonosti; opasno je to! *Znači li to da na taj način potraga i žeđ za istinom odlazi u istoriju i postaje demodirana kategorija?* Nastupa li (opet) vrijeme navijačke istine ili "živjela moja istina!" Direktno bi nam ulazili u glavu i informirali o onome što nas lično zanima i čiji smo navijači, trudeći se pri tome da pogode pravce naše naklonosti. Za taj cilj već postoje i specijalizirani snab-

devači sa više hiljada programa u kojima možemo prepoznati svoj interes i profil. A s vremenom mogu na viješt i diskretan ili novotehnološki način preusmjeriti naše sklonosti. Monstruozno bi to bilo lice tehnologija novih jer mogu ostvariti tiranske snove. Jeli moguće ili je to srećom ili nesrećom utopija. Ko zna, ali mi smo dužni da na to gledamo otvorenih i budnih očiju. Jer direktno obraćanje milionima konsumentenata lično i pojedinačno, može stvarno biti destimulativno i opasno po slobodu mišljenja i izražavanja – te temeljne vrijednosti, tekovine i prava savremenog naprednog svijeta. Ko zna čemu nas sve nove tehnologije a još i više nove ideje, neće podvrći, zaključno sa ulaskom u našu glavu bez pitanja. Mogu li tu pomoći zakoni – ne protiv naprednih tehnologija, već za ubjeđivanje naroda da se prihvati dužnosti i odgovornosti suverena... Čak su i mlađe demokratije a u regionu su skoro sve takve, već uznapredovale u donošenju *zakona sa evropskom zastavicom*. Sada još treba ubediti narod da je nadalje on odgovoran za res publica-u, pa čak i u medijima. Ali kažu: *“Dati ljudima zakone koji će voditi računa o njihovim težnjama, potrebama, običajima i navikama, znači odreći se namjere da se oni silom privode sreći, slobodi pa i jednakosti.”*

Neizbježno je na pojavu “Dnevnoga ja” pogledati i iz ugla već etabliranog i skoro svemoćnog Internet-a. U ovoj fazi debate možemo samo postaviti ključna pitanja tipa: Jeli Internet predivan dalji razvoj za demokratiju? Na mnoge načine on to i jeste; pita i ogovara Cass Sunstein sa Harwarda. Putem Internet usluga ljudi mogu naći mnogo više i naučiti mnogo više nego ranije. Sve dobijete za par sekundi. Ali avaj, slijedeći korak može biti opasan: u nedostatku povjerenja u medije poželite da porazgovarate sa istomišljenicima – prevazilazeći ograničenja, geografska recimo. Pa tu su usluge e- maila – elektronske pošte i WEB stranice o svemu što vas interesuje, a vi samo treba da birate i dobićete svoje “JA” novine. Rečeno je već da snabdevači personaliziranih programa mogu da vam omoguće čak i ličnu TV liniju: program bira i snima za vas sadržaje koje odgovaraju željama. I onda gledate sve ono što možda i nije objektivna već samo subjektivna, samo vaša istina. Cilj je takvih programa da uvijek možete da ažurirate i osvježavate vijesti i druge sadržaje koje preferirate i već ste sami urednik vašeg ličnog “Daily Me”! Ja se ovdje moram upitati da li ova vrsta lične uređivačke politike kroz “filtriranje” pretvara čovjeka u pusto ostrvo na beskrajnom okeanu različitih mišljenja, ukusa, vjerovanja i istina?

Pribojavam se da ne pretjeram ali takva budućnost je možda već počela: Sjetite se samo *freelancer-a* (slobodni strijelci) a oni su: čovjek- novinar poje-

dinac i njegov lap top. Taj slobodnjak prodaje svoje vijesti i viđenja onome ko želi da kupi. U osnovi ovih slobodnih novinara leži plemenita ideja o nezavisnosti medija i dosad ta ideja radi dobro. Ipak taj slobodnjak mora voditi računa da bi pogodio ukus njegovih pretplatnika! Slično "dnevnome Ja"! Ali šta ćemo sa onim nedobronamjernima koji bi to mogli transformisati u nečiju moć? Šta ako se dobronamjerni, mirni ali još uvijek nedovoljno zainteresovani građani tehnologijom pretvore u rulju kojom se komanduje? Pod plaštom vladavine većine, može se provući *olkokratija* (vladavina rulje). A tehnologije jure li jure... Možda je vrijeme osvrnuti se ali i zaviriti unaprijed!? Možda se dobije jasnija slika... Ipak privođenje ljudi silom: sreći, slobodi pa i jednakosti, nije nešto čime bi se bilo koja demokratija ponosila! I ne ograničavam se na region, jer i kod starijih demokratija, nije sve i uvijek u savršenom redu, barem kad se radi o vlastima i njihovom odnosu prema medijima. Setite se samo davnašnjeg skandala poznatog pod imenom „The Pentagon papers“... No to je posebna priča sa happy end-om – mediji su pobijedili u tom slučaju, zamislite, pomoću jedne od triju vlasti – sudskom. Vrhovni sud SAD je na osnovu prvog amandmana Ustava SAD presudio u korist novina koje su objavile "pentagonske papire". A to nije mala stvar jer je ta presuda izvor prava.

Ali istini za ljubav spomenuti dijalozi o „Dnevnome ja“ koji traju u SAD nisu pravolinijski: dok jedni kažu da je *Dnevni ja* opasnost po demokratiju, drugi uzvikuju – to nije niti novo niti loše! Suština ocjene „Dnevnoga Ja“ nalazi se u odgovoru na pitanje: Ko nam se obraća? Odbrana „D. Ja“ ističe da se ovom idejom spašava novinarstvo i da sami čitaoci postaju urednici!? Ipak, smatram da je jedini problem kod Amerikanaca to što skoro da nemaju nikakva iskustva sa totalitarizmom. Jer ga kod kuće nikada nisu imali pa ga se ne boje. Čini se, ipak, da mi u ovom dijelu svijeta nismo u opasnosti, jer skoro i da nismo ni čuli o ovim novotarijama. Zato se možemo tješiti onom starom – „Živi bili pa vidjeli“. Iako bi možda bilo bolje da počnemo da razmjenjujemo vijesti, stavove i mišljenja na ovu nailazeću temu!? Započnimo Dijaloge. Recimo: ljudi ne smiju postati ostrvo, zarobljeni i u očekivanju da se njihova istina desi. Susret, pa makar i sudar sa nepoznatim ili čak i temama i stavovima koji iritiraju, kažu, ključni su za demokratiju i samu slobodu. Ljude treba suočiti sa time! To znači da ljudi moraju imati više širih iskustava i znanja da bi u savremenim društvima i modernom svijetu lakše riješavali probleme i postigli bolje međusobno razumijevanje! Usput bi se moglo postaviti i pitanje opšteg interesa. Personalizacija informacija smanjuje značaj pa i moć opšteg interesa, a time se javna sfera društva polako gura u stranu. Uz to propada i do sada važeći

princip: „The public right to know“ – pravo javnosti da zna. Treba jasno reći da sve ovo filtriranje i odbacivanje dijaloga vodi do indirektnog i podmuklog gaženja dweju ključnih sloboda u demokratskim društvima: slobode govora i slobode izražavanja! Grupna polarizacija istomišljenika nedvosmisleno znači izolaciju od alternativnih stavova... Ne treba špekulisati ko to priželjkuje ili možda već i radi, a ne može se uzeti kao opravdanje da se sam konzument filtriranih vijesti složio s time i čak to tražio. Oni koji brane „daily me“ kažu, pa to je samo eksperiment, koji i ne mora uspjeti! Ljudi, čini se, žele sužavanje svojih horizonata?! To bi možda trebalo dovesti u vezu sa sve većom i raznovrsnijom ponudom vijesti, zabave ili stavova po raznim društvenim pitanjima. Ako je tako onda bi se moglo ocjeniti: što je veća ponuda ovih sadržaja, ljudi postaju strožiji urednici i izbace iz svojih interesovanja sve suvišno po njihovom ličnom mišljenju i izboru. I to pravo na slobodan izbor spada u demokratiju ali ipak i mi sa klasičnim shvatanjima možemo se upitati: kuda to vodi. I ništa više!

Ipak, ima jedna nesporna prednost koju bi donijela moguća pobjeda „Dnevnoga Ja“ a to je da bi imala nesumnjiv pozitivan **ekološki efekat**, a pokret bi se mogao zvati „spasimo drveće!“ Možda mi se samo čini ali kao da se nazire kraj vladavine prepoznatljive po floskuli ili dosjeteki : „*Ink on dead trees*“ (*tinta na mrtvom drveću*)! Znači novine na hartiji su u opasnosti, pa sad birajmo novine ili drveće; a sreća je da stari štampar Gutenberg ne može vidjeti moguću propast civilizacije koja je po njemu nazvana Gutenbergova galaksija. Isto se može reći i za Markonija kada su elektronski mediji u pitanju. A „Dnevni ja“ i dalje jaše, već se i direktno obratio i Internetu! Normalno, a možda i nije tako loše? Pomislim ponekad da su možda još i stari Sumeri zapomagali: vratite nam naše glinene pločice i uništite priobalje rijeka gdje raste papirus! Nismo valjda i mi dotle došli?! Da osuđujemo napredak!? Ne bih da se svrstavamo na principu za ili protiv. Ali pada mi u oči da ono malo što sam pročitao uglavnom sadrži stavove i argumente da je personalizacija putem filtracije informacija više opasna nego korisna; a s druge strane odbrana iznosi samo principijelne stavove u smislu „pa što da ne - tretirajmo to kao eksperiment a pritom ne ugrožavamo napredak preko *a priori* osuda.“ Pa možda su i oni u pravu! Zato su dijalozi onaj pravi, principijelni i demokratski odgovor i na ovaj novi nasrtaj ili napredak u nježnoj sferi medija odnosno čovjekovih prava.

DRUŠTVENE MREŽE, KULTURA I OBRAZOVANJE

SOCIETY NETWORKS, CULTURE AND EDUCATION

dr SRDJAN VUKADINOVIĆ, redovni profesor
Centar za društvena istraživanja – Podgorica

***Apstrakt:** Društvene mreže postaju nezaobilazna realnost svakidašnjice, pojedinca i društva. Nijedna društvena podstruktura nije zamisliva bez upotrebe ili primjene društvenih mreža. S druge strane kultura je u najširem smislu način života i stil života. Način života poseban refleks ima u, i kroz obrazovanje. U tom smislu je posebno značajan sistem visokog obrazovanja. Od kulturološkog koda u sferi obrazovanja zavisi komunikacija i harmonizacija visokoškolskog sistema u širim okvirima. S obzirom da kultura određuje ljudski život, kako ljudi misle, kako žive i kako se ponašaju u potpunosti determiniše i sistem obrazovanja i visokoškolskog sistema.*

Savremeni svijet karakteriše proces kontinuiranog intenzivnog mijenjanja. Jedan od produkata globalizacijskog društva je i stvaranje novih tehnoloških postignuća i napretka kome se potrebno prilagođavati. Tehnološkim datostima koje dihtira društveni razvoj i napredak treba ići u susret i prilagođavati im se. Nikako suprostavljati. U tom kodu leži i budućnost visokoškolskog sistema u svakoj zemlji. Iako je visoko školstvo uvijek imalo međunarodnu dimenziju zahvaljujući studentima, profesorima, projektima i konferencijama koji(e) dolaze iz inostranstva i organizuju se tamo, sa društvenim mrežama se jaoljaju potpuno nove mogućnosti. Kroz društvene mreže oličene, prije svega, u Internetu, a potom i Blogovima, Jutjubu, Twiteru, Fejsbuku i Instagramu, stvara se mogućnost za osnivanje i zaživljavanje «elektronskih univerziteta», sa čime visokoškolsko obrazovanje i sticanje znanja i diploma postaju dostupni sve većem broju zainteresovanih.

Pri tome u preduzimanju koraka ka tranziciji u “elektronski univerzitet”, tradicionalni univerziteti ne smiju zanemariti obrazovanje koje

se zasniva na društvu znanja, sistemu vrijednosti i ravnoteži između odgoja i obrazovanja. U srazmjeri tri pomenute karakteristike društvene mreže imaju puno opravdanje u prilagođavanju visokoškolskog sistema modernim tendencijama društava novog talasa. U sferi kulture i visokog obrazovanja preko društvenih mreža postiže se brža komunikacija i razmjena informacija. Svojevrsna je to interakcija stavova i zaključaka o svim relevantnim pitanjima za kulturu i visokoškolski sistem.

Ključne riječi: Društvene mreže, kultura, visokoškolsko obrazovanje, elektronski univerzitet, društvo znanja, komunikacija, interakcija

Abstract: Social networks become the inevitable reality of everyday, individual and society. No social substructure is conceivable without the use or use of social networks. On the other hand, culture is in the widest sense a way of life and a lifestyle. The way of life has a special reflex in, and through education. In this sense, a higher education system is particularly important. From the cultural code in the sphere of education, communication and harmonization of the higher education system depends on the wider framework. Since culture determines human life, how people think, how they live and how they behave, the system of education and the higher education system is completely determined.

The contemporary world is characterized by the process of continuous intensive change. One of the products of a globalizing society is the creation of new technological achievements and the progress that needs to be adapted. Technological databases that dictate social development and progress should be met and adjusted. No way to confront. In this code lies the future of the higher education system in every country. Although high education has always had an international dimension, thanks to students, professors, projects and conferences that come from abroad and are organized there, there are completely new opportunities with social networks. Through social networks, first of all, on the Internet, and then Blogs, Jutjub, Twitter, Facebook and Instagram, there is a possibility for establishing and invigorating the "electronic universities", with which higher education and acquiring knowledge and diplomas become more and more available interested.

In doing so, in taking steps towards transition into an "electronic university", traditional universities must not ignore education based on a knowledge society, a system of values and a balance between education. In proportion to the three aforementioned characteristics of the social network, they have a lot of justification in adapting the higher education system to the modern tendencies of new wave societies. In the sphere of culture and higher education through social networks, faster communication and information exchange is achieved. This is the interaction of attitudes and conclusions about all relevant issues for culture and higher education.

Key words: *Social Networks, Culture, Higher Education, Electronic University, Knowledge Society, Communication, Interaction*

1. Uvod

Doprijeti do informacija iz kulture i obrazovanja, odnosno onog dijela koji se tiče visokoškolskog sistema puno je lakše, u savremenim okolnostima, preko društvenih mreža. Pojava novih tehnologija i informacijskih dostignuća označava drugačiju i raznolikiju epohu u razvoju čovjeka i društva. Samim tim radikalno se mijenja i način ponašanja i cjelokupno čovjekovo bitisanje. Proces pretvaranja sadržaja koji su egzistirali ili koji još uvijek egzistiraju u analognim oblicima ispoljavanja u društveno mrežni sistem omogućavaju razvoj društva na način da više ne postoji geografskih, jezičkih ili drugih prepreka da cjelokupna spoznaja bude dostupna relativno brzo i relativno jeftino. Na taj način povezuju se pojedinci, grupe, lokalne zajednice, regioni, države, narodi i kulture, na za ranija razdoblja potpuno nezamisliv ili teško zamisliv način komunikacije (Lippmann, 1997:73). Upoznavajući jedni druge, a oni drugi, treće i četvrte u navedenom lancu razvija se toliko potreban komunikacijski dijalog koji razbija mnoge prepreke, nesaglasnosti ili jednostranosti. Niti pojava filma, niti radija, a niti televizije nije označila toliko revolucionarni način promjene stila života koliko jer to uradila pojava društvenih mreža i svi oni sadržaji koji su predmet ispoljavanja kroz digitalno mrežnu formu, oblik ili signal.

Filozofija egzistiranja društvenih omogućava jedan novi način ne samo promišljanja i djelovanja već i sigurnosti za nasleđe, sadržaje, dokumente i kompletnu analognu građu. Ništa više ne postaje tako i toliko nedostupno, skupo da bi se odustalo od potrebnih sadržaja. U tom smislu poseban je odnos

između digitalne kulture, društvenih mreža i visokog obrazovanja budući da na visokoškolskim institucijama leži ogromna odgovornost za uključivanje mladih ljudi u proces obezbjeđivanja i zadovoljenja njihovog kasnijeg kvaliteta života.

2. Strukturna obuhvatnost društvenih mreža

Struktura društvenih mreža je neizostavno povezana sa sistemom digitalizacije, odnosno razvoja digitalne kulture u društvu. Digitalizacija obuhvata proces koji podrazumijeva pretvaranje jednih signala (sadržaja) u tehnološki druge savremenije i prijemčivije za upotrebu u aktuelnom trenutku. Uz sve to, još i racionalnije i korisnije. Sve sadržaje koji se nalaze u analognim formama i oblicima, a to su uglavnom štampani ili papirnati sadržaji moguće je digitalizovati i to se radi. Ali, ti sadržaji bez obzira što su digitalizovani, ako se nalaze negdje u nekim ladicama i sebično se čuvaju neće moći ostvariti svoju funkciju. Posebno se to odnosi na sadržaje koji su potrebni i trebaju visokoškolskom obrazovanju. Zbog toga je digitalna kultura nešto što je nezamislivo bez konekcije sa raznim društvenim mrežama.

I zato je potpuni obuhvat digitalne kulture fokusiran na sadržaje koji su digitalizovani plus njihova eksploatacija preko društvenih mreža.

Ali, društvene mreže, a samim tim i digitalizacija, sadrže u sebi jednu veliku opasnost koja se ogleda u njihovim izazovnostima da tražeći jedan sadržaj ili pokušavajući da se on koristi korisnicima se nudi mnoštvo drugih sadržaja koji mogu skrenuti njihovu pažnju sa glavnog cilja. Učesnici i konstituenti digitalne kulture, u slučaju visokoškolskog obrazovanja studenti, nastavnici, saradnici i istraživači trebaju biti svjesni toga rizika i da im takva situacija može prolongirati rok završetka određene obaveze, umjesto da je ubrza što je i konačni cilj i namjera digitalizacije.

To s jedne strane kao i cjelokupni proces digitalizacije može imati i svoje dobre i svoje loše strane. Dobre su što će se otkriti i spoznati i ono što se nije ni imala namjera, a to isto može otvoriti neke nove puteve rada i istraživanja, a s druge strane stvoriće se određeno prolongiranje planiranog roka završetka i izrade onoga što se imala namjera (Bennett, 1988: 127).

Društvene mreže i digitalizacija pružaju pregršt mogućnosti gdje se za vrlo kratko vrijeme može dobiti mnoštvo informacije koje su potrebne. Narочito je bitno da se te informacije dobiju u što kraćem vremenu. Pogotovo je taj dobitak bitan kada se ograničeno sa vremenom učenja ili istraživanja. Mnogostruke su informacije koje se nalaze na društvenim mrežama i u digitalnim

oblicima. Informacija je ta koja ljude opredjeljuje da svoje vrijeme, bilo ono radno ili pasivno, kao i mnogo puta svoje neslobodno vrijeme provedu prelistavajući neke digitalne stranice (Gurevitch, Bennett, Woolacolt, 1986:69). Da li neko provodi mnogo ili malo vremena na društvenim mrežama, odnosno u korištenju onoga što mu pružaju digitalna postignuća je relativna stvar. Jer, svaki pojedinac je različit u ostvarenju svoga studentskog i visokoškolskog habitusa. Nekome je i za savladavanje materije i njeno ovladavanje u analognom obliku potrebno jedno vrijeme, dok je sasvim drugo potrebno nekome trećemu. Zbog toga se mora i treba imati gotovo identičan odnos prema vremenu provedenom za računarom, kao i onaj prema vremenu provedenom za knjigom ili materijalom u analognom obliku. Rijetko kada se postavljalo pitanje da li studenti provode mnogi ili malo vremena za knjigom i da li je to zdravo ili ne.

Društvene mreže i digitalni oblici za razliku od analognih pružaju i mogućnost da se nešto spozna o sadržaju rada ili istraživanja, a kroz to i nešto što je zabavno ili popularno. Pa čak zadire i u sferu privatnosti. Tako da studenti mogu, prije svega, društvene mreže da koriste malo da uče, a malo i da pronađu neke svoje drugare ili rođake, kao i niz drugih zabavnih i relaksirajućih sadržaja.

3. Prednosti i mane društvenih mreža

Kao i svaka društvena pojava, a pogotovo ona planetarnog karaktera, tako i društvene mreže imaju svoje mane, ali i prednosti. Mnogi stručnjaci će reći da je digitalna kultura, a tu se prvenstveno misli na društvene mreže korisna(e), dok će drugi tvrditi nešto suprotno. Ili da digitalna kultura, odnosno društvene mreže ugrožavaju ljude. O tome postoje razne teorije. Postoje čak i oprečna mišljenja i taj isti hologram kako od strane ljudi koji rade u privatnoj praksi, tako i ljudi koji rade samo u savjetodavnom segmentu ili teorijskom segmentu (Balle, 1997:83). Ali, jedno jeste zajedničko. A to je da se svaka tekovina savremenog i modernog društva može okarakterisati i kao dobra i kao loša (Bogart, 1995:69).

Sve što je stvarano kao civilizacija, kroz hod vremena, ima svoju pozitivnu i svoju negativnu stranu. Ima nešto što daje dobro i ima nešto što je loše. Stvar je samo u tome da ljudi kao savremeni, moderni, pametni i nadasve obrazovani, koriste tu pamet i obrazovanje da se sve konzumira umjereno.

Digitalna kultura, a pogotovo društvene mreže, pomažu ljudima da lakše završe posao ili savladaju gradivo. A pogotovo su im od pomoći poslije

obaveznog radnog ili učeničko studentskog vremena da budu raspoloženi i spremniji da završe obavezan posao (studiranje ili rad).

Mjera pozitivnosti u digitalnoj kulturi podrazumijeva razuman odnos prema onome što se nalazi u sadržajima i što se želi spoznati. Svijest o tome da će svijet nastaviti da ide svojim tokom i bez bilo čijeg profila je put ka toj digitalnoj samospoznaji. A to dalje znači svjesnost o tome da lajt ne znači ništa, kao i da se ne mora sve slikati i da se, naprosto, umjesto za facebook ili twitter čovjek veže za čitav nevirtuelni svijet. Na taj način značajnim dijelom će izbjeći „mašinizaciju srca“ (Božović, 2014:21).

4. Traganje za razumnom mjerom između upotrebe društvenih mreža i primjene temeljnih spoznaja

Veliki je raskorak između zahtjeva digitalnog i informatičkog doba i prohtjeva, odnosno barijera svakidašnjice i njene realnosti. Nove tendencije u evropskom visokoškolskom sistemu promoviraju kao jednu od dominantnih paradigmi povećanje broja diplomiranih visokoškolaca u zemljama koje ulaze i šire integracijske procese. U gotovo svim zemljama južnoslovenskog ambijenta broj onih koji završavaju univerzitete se, u drugoj deceniji trećeg milenijuma, kreće na nivou od 7-9%. Kvota o kojoj dužnosnici evropskih institucija govore kao nužnoj i poželjnoj kreće se do 20-25% svršenih visokoškolaca u zemljama regije. Međutim ta kvota sama po sebi nije dovoljna u pozicioniranju visokoškolskog sistema kao kvalitetnog i prestižnog. Neophodno je osigurati kvalitetan sistem kroz mnoštvo integrirajućih segmenata. Jedan od njih je i usklađivanje tehnoloških zahtjeva i zahtjeva za prevladavanjem digitalne kulture i očuvanja temeljnih znanja, od kojih su mnoga još uvijek u analognim kulturnim obilježjima.

Oblici digitalne i društveno mrežne kulture, kao i njihova filozofija postojanja podrazumijevaju da visoko obrazovanje postane dostupno svima, na relativno prijemčiv i jeftin način. Naravno, to i dalje znači konstituisanje oblika visokoškolskog obrazovanja koji će biti dostupni bilo gdje i u kojem regionu da su zainteresovani, kao i oslobođeno nekih starosnih graničnih barijera.

U tom smislu je potpuno realno postojanje i zaživljavanje “elektronskih univerziteta” gdje se neće mnogo pomjerati od svoje sobe ili kuće oni koji budu željeli na taj način da steknu visokoškolsko obrazovanje. Osnovni problem koji se postavlja u novim oblicima univerzitetskog postojanja, čija je paradigma “elektronski univerzitet” je kvalitet obrazovanja. Odnosno, ozbiljnost

apsolviranja znanja i način njihovog verificiranja. Ali, digitalna i društveno mrežna kultura predstavljaju prije svega odnos svijesti prema potrebi da se obrazuje i stiče znanje, a nikako isključivi poriv da se stekne univerzitetska diploma. U tom smislu je mnogo bitnije u prvom stepenu razvijati društveni ambijent i prilagođavati ga promišljanjima da su neophodna znanja, a ne formalno verifikovanje stečenog statusa, kao i potpuno ovladavanje alatima digitalnih tehnologija. Jer, alati kojima se ulazi u digitalni svijet sazrijevaće sami po sebi uz lagani vremenski hod, dok će tranzicija svijesti ići mnogo sporije o tome da se cijeni znanje, a ne diploma.

Radi toga je pronalaženje funkcionalnog sklada između relacija digitalne i društveno mrežne kulture i kvaliteta visokog obrazovanja ključ rješenja problema na koji treba da bude fokusirana posebna pažnja. Na taj način visokoškolsko obrazovanje zadržava kvalitativni dignitet, a nove tehnologije oličene u digitalnoj kulturi imaju svoga postojanja koja se ogleda u sistemu koji funkcioniše i kao takav daje rezultate (Vukadinović, 2008:173).

5. Zaključak

Djelovanje i funkcionisanje pojedinca i grupa u uslovima dinamičnog egzistiranja društvenih mreža i digitalne kulture pruža mogućnosti da se za vrlo kratko vrijeme dođe do spoznaja za koje je prije koju desetinu godina trebalo mnogo više truda, vremena i novca. Sve informacije koje su potrebne dobijaju se relativno brzo ili odmah. Informacije o bitnim stvarima, o neophodnim podacima, o željenim spoznajama su lako dostupne i relativno su jeftine. Dovoljno je to da društvene mreže i njihove forme ispoljavanja osvajaju svakim danom i danom sve više pristalica i poklonika. Bez obzira na godine starosti, stepen obrazovanja, ili mjesto življenja društveno mrežna kultura je filozofija života koju prihvataju svi, i mladi i stari, i oni sa margine, kao i oni iz centra, i mnogih drugih dualiteta. Razumljivo je da će najviše prihvatati oni kojima je potrebna za obrazovanje i to pogotovo visokoškolsko, uzimajući u obzir obim i konzistentnost znanja koja su akademskim građanima potrebna.

Cjelokupno obrazovanje je osnovni razvojni resurs i potencijal svakog društva. Mjera i rezultat postignuća visokog obrazovanja se cijene kroz kompetencije koje se u tom procesu stvaraju i koje konstituišu društvo u skladu sa razvojnim tendencijama.

Društveno mrežna kultura je posebno značajna i potrebna visokoškolskom sistemu u uslovima globalizacije univerzitetskog obrazovanja u evropskim okvirima. Pomenutu globalizaciju nije moguće ostvariti bez sistema sta-

ndardizacije, modernizacije, integracije i funkcionalizacije visokoškolskih institucija.

U prihvatanju društveno mrežne kulture kao jednog potpunog novog i drugačijeg stila i načina života mnogo je izazova i dilema. Visokoškolski obrazovni sistem treba pronaći sklad između zahtjeva za modernizacijom i tehnološkim napretkom, kao i klasičnih temeljnih i fundamentalnih znanja. Ne može se i ne smije se dati prednost niti jednome, već se mora tražiti harmonizovanje modernizma i tradicije analognog sistema u obrazovanju.

Tehnološki razvoj u liku nove društveno mrežne i digitalne kulture, kao i napredak u dijelu visoko školskog obrazovanja su poželjni. Ali, moraju biti u funkciji dobiti za pojedinca, a ne u funkciji njegovog daljnjeg otuđenja. Akteri u visokoobrazovnom procesu nijesu šrafovi mašinerije sa kojima se može upravljati iz jednog centra, već individue koje imaju ispoljenu unutrašnju dimenziju svoga bića. Zbog toga bi bilo dobro apelovati na nosioce tehnološkog razvoja da isti bude u skladu sa potrebama pojedinca i društva, i u tom duhu.

Računa se mora voditi i o modernizaciji i o tradicionalizmu, i o društvenim mrežama i digitalizaciji, ali i očuvanju analognog sistema, jer jedino u tim okolnostima je moguće i zaživljavanje nekih novih formi univerzitetskih jedinica i studiranja na daljinu i kroz cjeloživotno učenje. A sve to da bude efikasno, dostupno i ne puno opterećujuće po kućni budžet svakoga ko želi da bude dio toga sistema. Jedino na taj način je moguće ostvariti i realizovati dostupnost ka poželjnim grupama u društvu.

Literatura

- Grant, L. (2014), *Stickier marketing*, London: Kogan Page.
- Lippmann, W. (1997), *Javno mnijenje*. - Zagreb.
- Bennet, L. (1988), *News: The Politics of Illusion* - London: Longman.
- Bogart, L. (1995), *Commercial Culture, The Media System and the Public Interest*. - New York: Oxford University Press.
- Balle, F. (1997), *Meć medija*. - Beograd: Clio.
- Božović, R. (2014), *Mašinizacija ljudskog srca*. - Beograd: «Večernje novosti», 21.jun 2014.godine.
- Gurevitch, M. & Bennett, T. & Woolacott, J. (1986), *Cuture, Society and the Media*. - London: Routledge.

Ryian, D. (2014), *The Best Digital Marketing Campaign in the World*, London: Kogan Page.

Vukadinović, S. (2008), *Komplementarnost uloge obrazovanja i medija u tranziciji strukturnih segmenata svijesti*. - Podgorica: u zborniku «Obrazovanje i mediji»-CANU, ODN knj. 34.

UTICAJ POLITIKE NA KULTURU I MEDIJE

THE POLITICS IMPACT ON CULTURE AND MEDIA

dr RADENKO ŠČEKIĆ, docent
Istorijski institut Univerziteta Crne Gore

Apstrakt: Tokom istorijskog razvoja sredstva komunikacije i obrazovanja (knjige, štampa i medije) je pratila, u zavisnosti od društvenih prilika, manje ili više, ali konstantno, prisutna težnja političkih struktura da ostvare monopol, a time i uticaj na poruku u javnosti. Svaka vlast je nastojala da izvrši uticaj na prostor kulture, komunikacija i obrazovanja. Još od Antičkih vremena do danas, postojala je takva težnja. Tokom XX vijeka, politička vlast je dominantno kontrolisala sve vidove društvenog života, naročito u epohi totalitarizma. Savremenost karakterišu perfidniji oblici kontrole i uticaja u kulturi i obrazovanju. Dok mediji predstavljaju moćno sredstvo širenja i kontrole političkog uticaja.

Ključne riječi: Politika, uticaj, kultura, mediji, religija

Abstract: During their historical development the means of communication and education (books, the press and the media) were followed, more or less but constantly, by present tendency of political structures to achieve a monopoly and therefore to make the impact on the message to the public. Every government has sought to influence the space of culture, communication and education. Since ancient times until today, there has been such a tendency. During the twentieth century, political power dominantly controlled all aspects of social life, especially in the era of totalitarianism. Contemporary is characterized by perfidious forms of control and influence in culture and education, while the media represent a powerful means of spreading political influence and control.

Key words: Politics, Impact, Culture, Media, Religion

1. Uvod

Težnja ka apsolutnoj kontroli i dominaciji nad svim segmentima društva, obilježje je većine oblika političke vlasti. Već kod starovjekovnih aktera državnih i političkih zbivanja postojala je otvorena težnja da raznim postupcima utiču na stavove i ponašanje drugih pojedinaca i društvenih grupa, potvrđujući time postojanje i u Starom vijeku bitnih elemenata propagande, kao *osmišljene, planski vođene, organizovane djelatnosti*. Ako inače nema vlasti bez propagande, onda se u prvobitnim državama susrećemo i sa propagandnom praksom, sa mnogim propagandnim znanjima i tehnikama koja je savremeni čovjek olako spreman da pripiše sebi.

To što je pojam propaganda novijeg datuma ne znači da se već sa pojavom prvih država ne susreće propagandna praksa, iako se u starovjekovnim izvorima i njihovoj interpretaciji ona podvodi pod prije svega religijsku, ali i državnu i političku djelatnost, vaspitanje, obrazovanje itd. Ni jedna vlast se nije mogla održati na goljoj sili, pa se njeno ideološko opravdanje, odnosno legitimizacija vrši pod okriljem religije i tradicije i to uglavnom sakralizacijom vlasti, održavanjem kultova umrlih i živih vladara i istorijskih junaka, ali i korišćenjem čitavog niza drugih propagandnih postupaka i sredstava u čemu ima elemenata difuzne propagande, ali i korišćenja propagandne tehnike transfera, putem vezivanja, transferisanja ličnosti vladara za određena božanstva, i njihovom sakralizacijom.

Politika je za Antičku grčku bila pojam za organizovani javni život ljudi. Uzajamno prožimanje političkog i duhovnog života izuzetno je važno za istorijski tok. Stoga se u razmatranju razvitka političke propagande i njenih aktivnosti ne smije mimoći uloga pjesništva, historiografije, filozofije, retorike i dramske umjetnosti. To je naročito vidljivo u tragedijama stare Grčke, u kojima je politička stvarnost tog vremena našla svoj izraz. Političko pozorište, izrazito prisutno na ovom prostoru, takođe je oblik svojevrsnog propagandnog političkog djelovanja. Kroz kulturno stvaralaštvo su se nastojale propagirati određene ideje i politički stavovi, ali u prikriivenoj formi, što su neke od odlika upotrebe *difuzne propagande* i *tehnik indirektnog propagandnog djelovanja*.

U traganju za teorijskim ishodištima savremenog političkog marketinga može se doći do daleke prošlosti, do jedne struje u političkoj teoriji koja se začinje još u staroj Grčkoj, sa *sofistima*. Oni su na primjer razvili *eritristiku*, vještinu polemike kojom se može pobijediti protivnik na javnoj sceni. Smatrali su da se „politička vrlina“ može naučiti, pa su za novac podučavali građane državnim vještinama i govorništvo. Učitelji retorike nisu samo ustanovili pra-

vila govorničke vještine i prenosili svoja besjednička znanja učenicima, već su razvijali i širili vlastitu političku filozofiju i zagovarali je, kao što su i neposredno uzimali učešće u državnim poslovima i političkim borbama svoga vremena. Sofisti su bili neka vrsta starogrčkih preteča političkog marketinga.

Vještina govorenja i ubjeđivanja zavisila je od sposobnosti pojedinaca koji su u krugu publike nastojali da je uvjere u tačnost svojih stavova, mišljenja i ideja. Način organizovanja i funkcionisanje vlasti u grčkim polisima, a kasnije i u Rimskom carstvu, omogućio je stvaranje političkih uslova za pojavu javnog mnjenja. Filozofi od Konfučija do Aristotela ispituju norme i tehnike političke vladavine, stavljajući svoje znanje i savjete u službu vladara. Aristotelov "*Protreptikos*" koji je on pisao za A. Makedonskog i Konfučijeva upustva ostaju u temelju prvih velikih sistema političkog treninga. Generalno gledano, može se izdvojiti nekoliko vrsta propagandnih djelovanja u ovom dugom istorijskom periodu: propaganda usmenim putem – u koju su spadale molitve, himne, zakletve, proročanstva epovi, besjedništvo (Perikle, Demosten, Sokrat, Isokrat, Ciceron, Gaj Julije Cezar); pisani – elegije, tragedije, komedije, kao i pantomima i farsa – političko pozorište; istoriografija – sve što je napisano sa istorijskom tematikom, spektakli, svetkovine (koji vuku korijene iz mitskih religijskih rituala, olimpijske igre, spomenici, monumentalna arhitektura itd. Sve ovo je predstavljalo različite oblike i propagandnog djelovanja i korišćeno je u političke svrhe, a u mnogima od tog kulturnog stvaralaštva mogu se prepoznati i težnja da se putem indirektnog i difuznog persuazivnog djelovanja utiče na publiku. Dakle, može se zaključiti da je starovjekovna propaganda predstavljala prve vidove propagandnog djelovanja, propagandnih tehnika, manipulacije masama, stare i mnogo puta kasnije oprobane prakse „hljeba i igara“, demagogije, uticaja na emocije širokih narodnih masa putem spektakla, pozivanjem na herojsku istorijsku epiku, korišćenjem religije u propagandne svrhe, načelima pojednostavljanja slike svijeta i peronalizacije politike (dovođenje u neraskidivu vezu određenog političkog programa i stanja sa vladarem kao njihovim nosiocem), načelom segmentacije publike, propagandnim tehnikama transfera, akcije, nagrade i kazne itd.

2. Religija kao moćno sredstvo kontrole

Propašću Zapadnog rimskog carstva postepeno se gube i političke osobnosti dotadašnjeg antičkog svijeta. Novostvorene varvarske države, odnosno njihove feudalne elite pokušavali su da donekle oponašaju rimski način upravljanja i vladanja, mada neuspješno. Kao nova koheziona snaga

novostvorenih varvarskih država, poslužila je religija. Naime, hrišćanstvo, koje je još 313. godine *Milanskim Ediktom* cara Konstantina priznato za legalnu religiju, 380. godine je car Teodosije proglasio za državnu vjeru. Istočno rimsko carstvo, poznatije kao Vizantija, ostalo je baštinik nekadašnje rimske tradicije, a nakon crkvenog raskola 1054. godine i zaštitnik i pokrovitelj istočnog (pravoslavnog) hrišćanstva. Vremenom se Hrišćanska crkva institucionalizovala, šireći svoju organizaciju i dobijajući na moći. Ovaj trend simbioze feudalaca i sveštenstva prepoznatljiv je kroz cijeli Srednji vijek. Crkva je tako dobila moćnu zaštitu u vidu oružane sile, ali i velike posjede od plemstva sa kojih je ubirana ogromna dobit. Takođe će vremenom politička i ekonomska moć Zapadne (Rimokatoličke) crkve rasti stvarajući oreol *neprikosновенosti i nepogrešivosti* klera, na čelu sa Papom¹, zatim putem prodaje indulgencija (*oproštaja grijehova*), kao i brojnih i moćnih crkvenih redova. Nastanak samog termina propagande, i njen institucionalni razvoj kao što se može zaključiti, neosporno je vezan za Rimokatoličku (Rimsku) crkvu, stoga ona kao jedna moćna institucija zaslužuje posebnu pažnju. Ultramontanizam je struja u Rimokatoličkoj crkvi koja zastupa stav da je papa jedini i isključivi duhovni centar hrišćanstva u svijetu.

Sa druge strane feudalno plemstvo je zahvaljujući crkvenoj dogmi i organizaciji držalo u pokornosti brojno kmetstvo. Srednji vijek karakteriše *reprerzentativna ili statusna javnost* ispoljena kroz manifestovanje vlasti feudalca i klera. Reprerzentativna javnost formira se na osnovama gradske plemićke kulture sjeverne i srednje Italije, najprije u Firenci, a potom u Parizu i Londonu.² *Propaganda* je riječ latinskog porijekla i u osnovi znači širenje, rasprostiranje. Prvi ga je upotrijebio Papa Grgur XIII u buli *Juckustabili divine* 1582. godine, u kojoj se kao zadatak jezuita određuje »propagiranje i odbrana vjere«. Isti Papa će povremeno okupljati tri kardinala koji raspravljaju o najpogodnijim sredstvima i načinima borbe protiv Reformacije. Papa Kliment VIII 1622. godine ozvaničava ovu instituciju posebnom bulom i daje joj naziv *Sacra Congregatio shristiano nomini propagando* (kasnije poznata kao *Sacra Congregatio de propaganda fides*) koju je činilo 29 visokih crkvenih dostojanstvenika – kardinala koji su predstavljali kongregaciju u pojedinim hrišćanskim zemljama i čiji je zadatak bio širenje hrišćanske vjere. Propisani su ciljevi, sastav njene uprave i sredstva kojima služi u svom radu. Od samog osnivanja ova ustanova za pro-

1 Avramov, S. *Opus Dei*, LD LJ, Veternik, 2000.

2 Habermas, J. *Javno mnjenje*, Kultura, Beograd, 1969.

pagandu katoličke vjere bila je u rukama jezuitskog reda. Novi papa Urban VIII, i sam jezuita, uložio je veliki napor na organizacionom jačanju i unapređivanju misionarske djelatnosti na centralističkim osnovama, pa je u tu svrhu osnovan *Colegium de propaganda fide* ili poznatiji kao *Colegium Urbanum de propaganda fide* avgusta 1627. godine. Cilj ove ustanove je bio da stvara misionare svih narodnosti pa je imao svenarodni i kosmopolitski karakter.³

Na vrhuncu moći rimokatolički jezuitski red je bio stavio školstvo u katoličkoj Evropi pod svoju potpunu jurisdikciju. „*Dajte nam dijete prvih sedam godina života, a onda radite sa njim šta god hoćete*“ - poznati je moto Jezuitskog reda, gdje je uočljiva dominantna namjera ka indoktrinaciji. Bili su savjetnici evropskih vladara, kontrolisali diplomatske informacije, usavršili *laternu magicu* – svojevrсни projektor za dija pozitive i time dobili i koristili priliku da vjernike zasjene spektakularnim efektima apokaliptičkih događaja, i tako mnogo prije savremenog Holivuda iskoriste moć slike, manipulišući kombinacijama boje i zvuka, utičući tako na čula i emocije prisutnih.

Popis štetnih knjiga, lat. «*Index librorum prohibitorum*», javlja se kako bi naznačio tačnu listu ili katalog knjiga, čije je čitanje zabranjeno od strane najviših autoriteta Rimokatoličke crkve. Svrha *Indeksa* je bila spriječiti “kontaminaciju” vjere ili morala Rimokatolika, suprotnim učenjima od učenja kanonskoga prava, čitanjem knjiga koje se odlikuju “krivim” teološkim učenjima ili čitanjem “nemoralnih” knjiga. Crkvene su vlasti bile svjesne toga da vjernici, naročito oni manje učeni nisu mogli znati koja je knjiga dobra i od Crkve odobrena, a koja to nije, pa se zato sama po sebi pojavila ideja da se sačini popis knjiga koje su dobre i preporučljive vjernicima, i onih koje je Crkva osudila kao protivne crkvi, “jeretičke”.⁴

3. Novovjekovni oblici političkog djelovanja

Često se kaže da se misao nekog autora može najbolje razumjeti ako se shvati duhovna situacija doba u kojem živi i stvara. U tom se smislu mogu shvatiti i sledeće riječi⁵: “Preporuka za one koji vladaju u politici je da nauče da se ponašaju i kao životinje i kao ljudi. Oni treba da se ugledaju na lisice i lavove. Treba dakle biti lisica pa poznavati zamke, i lav pa zaplašiti vukove. Onaj koji je samo lav, ne poznaje svoj posao. Takođe vladalac ne treba da se

---

³ Tadić, M. Osnovi međunarodne propagande, BINA, Beograd, 2002.

⁴ Stipčević, A. Sudbina knjige, Lokve, 2000.

⁵ Makijaveli, N. Vladar, Rad, Beograd, 1982.

osvrće na zadatak riječ kada je to protiv njega i kada su se okolnosti promijenile okolnosti koje su ga navele da je da“. Naime, u to doba, u kontekstu Evrope izrazito nesklone novom republikanskom poretku, ideologija će se udružiti sa oružjem da bi povelala rat u modernom smislu, a propaganda će postati pomoćno sredstvo strategije. Radilo se ne samo o tome da se među stanovništvom i vojskama šire revolucionarne ideje – što će se sprovoditi putem raznih udruženja (jedno od takvih je bilo i udruženje „Propaganda“ iz Alzasa, koje se bavilo širenjem ideja Francuske revolucije) - da se stvara i jača nacionalna republikanska kohezija, nego i da se na strani protivnika izazove strah i pometnja. Prva savremeno organizovana propagandna služba uspostavljena je za vrijeme Napoleonovih ratova. Službeno se zvala *Press služba*, dok ju je sam Napoleon zvao *Služba za javno mnjenje*. Njen zadatak je bio ne samo informisanje, već i objašnjavanje politike i ratnih operacija, s time da su izdavani različiti proglašani, manifesti, bilteni, novine. I prvi Napoleonovi politički potezi bili su u sferi štampe. Tako je od 76 listova koliko je do tada izlazilo ukinuto 66 a ostali su bili pod strogom kontrolom. Napoleon je pokrenuo i svoj list – „*Monitor*“,⁶ tako da su svi preostali listovi morali pratiti pisanje ovog lista i prenositi njegove najznačajnije članke. Koliko je i kako Napoleon shvatao značaj štampe u propagandne svrhe, vidi se i po tome što je on u zemljama koje je namjeravao osvojiti, kupovao listove da bi preko njih pripremao javnost tih zemalja za njegov oslobodilački dolazak.⁷ Još je ministar Luja XIII Rišelje, shvatajući budući značaj štampe u političkom životu rekao: „*Dajte mi samo dva retka napisana rukom najpoštenijeg čovjeka i ja ću naći načina kako da ga spalim*“. Vijesti su posebno bile prilagođene različitim korisnicima, tako da su objavljivane posebne publikacije za građane Francuske, građane osvojenih zemalja, a posebno za pripadnike vojske. Ako su se ranije *odsijecali neposlušni jezici*, nakon Francuske revolucije cilj je bio da se oni *ukrote*.

Napoleon je nastojao da osvoji Evropu ne samo vojskom, već i agitacijom, i oformio je svoj *Bureau de Presse*, u cilju onoga što bi danas nazvali PR-om. Njegov protivnik, austrijski kancelar Meternih, ubrzo je ustanovio da se očigledno živi u doba propagande, pri čemu je on pod tim podrazumijevao nastojanje da se sopstvena ubjeđenja i sopstveni način života presade tamo gdje do tada nisu postojali. Za Meternih propagandna se sastojala u tome da se ne prepusti urednicima listova da sami odlučuju o koncepciji tema koje će se

---

⁶ Gocini, Đ. Istorija novinarstva, Clio, Beograd, 2001.

⁷ Nuhić, M. Komuniciranje, FPNS, Sarajevo, 2000.

objavljivati. Bezuslovno upravljanje štampom platio je međutim neuspjehom svoje propagande. Revolucionarna 1848. godina u Evropi ujedno označava i svestranu i raznoliku upotrebu propagandnih aktivnosti. Te se godine u Beču prvi put pojavljuju i masovno primjenjuju zidni politički plakati koji će kasnije odigrati značajnu ulogu u vrijeme svjetskih ratova, boljševizma u Rusiji, nacizma u Njemačkoj, studentskog pokreta 1968. godine, kao i u vrijeme kulturne revolucije u Kini i dr. To je ujedno i vrijeme nastanka revolucionarnih i rodoljubivih pjesama, nacionalnih zastava i svega onoga što čini ukupno obilježje jednog naroda. Riječ je o simbolima koji imaju izrazito emocionalno-vrijednosno zasićenje, i koje omogućavaju homogenizaciju u situaciji ugroženosti, jačanju kohezije određene grupe i svojevrstne propagande integracije. Ti različiti simboli postaju ujedno i djelovi odjeće, u prvom redu šala sa bojama nacionalne zastave. Već na prvi pogled, prema tome šta se od odjevnih detalja nosi, mogao se prepoznati aristokrata, demokrata, republikanac, anarhist. Upravo u odijevanju neposredno dolazi do izražaja vrijednosno-izražajna uloga stava i potreba pojedinca da javno iskaže svoju pripadnost i opredjeljenje i time pokuša uticati na druge.

Postepenim slabljenjem feudalnog poretka i pojavom i razvojem kapitalističkih odnosa, a time i jačanjem građanske klase, dotadašnji način vladanja i držanjem pod kontrolom naroda putem vjerske propagande, postepeno gubi na snazi. Vladari prosvijećenog apsolutizma koji su se tada suočili sa začecima onoga što u savremenom smislu nazivamo javno mnjenje, nastojali su stoga da svojim metodama i tehnikama vladanja daju određeni blaži izgled.

4. Totalitarizmi

Nije samo Crkva objavljivala popise zabranjenih izdanja. Oni su bili česti i na svjetovnom području, naročito prilikom promjena različitih društvenih uređenja, pri čemu su težnje naročito prilikom promjena različitih društvenih uređenja, pri čemu su težnje bivših uređenja bile neprikladne te su se kao takve nastojale ukloniti. Godine 1935. donesena je odluka o sastavljanju popisa knjiga koje se nisu smjele čitati i držati u bibliotekama, niti prodavati u knjižarama. Tako već iduće ljeto nastaje «Liste I des schädlichen und unerwünschten Schrifttums» («I. popis štetnih i nepoželjnih knjiga»)⁸. Među

---

⁸ Krstenjak, I. Popis štetnih knjiga, Spektrum, br. 6 Zagreb., <http://david-udruga.hr/novosti/2010/08/31/sloboda-medija-zabranjeno-iznositi-u-javnost-istinu-o-crkvi/>

tim piscima svakako je važno izdvojiti imena kao što su Henrich Hajne, Karl Marks, Tomas Man, Franc Kafka i drugi.

Osim knjige i druge vrste umjetnosti su eksplatisane u svrhe širenja političkih ideja. Nacional-socijalistička država promišljeno koristi film kao prenosnik svoje ideologije. Ejzenštajn je režirao jedan od najznačajnijih filmova "Krstaricu Potemkin" jer je ovaj film donio nešto novo u načinu izražavanja preko dramatičnih scena, jakih emocija, glasne muzike i uglova snimanja prikazujući revolucionarne događaje u Petrogradu 1905. godine. Ali pored toga, film je imao i jasne propagandne namjere – upotrebu revolucionarne borbe naroda protiv tiranskih režima u svim zemljama koji tlače radnike i seljake. J. Gebels je savjetovao da se stil ovog filma kopira za nacistički film "Pobjeda na zapadu", čime je postignut zapažen uspjeh. Obje države, i Sovjetski Savez i nacistička Njemačka, su prednjačile u korišćenju filma kao sredstva propagande u svim njegovim vidovima. Nacisti su veoma brižljivo i uporno koristili istorijske i mitološke motive, teme koje su veličale prijateljstvo u borbi, patriotizam, superiornost Njemaca i inferiornost Jevreja i drugih nižih naroda. Slične teme su koristili i italijanski fašistički reditelji. Kinematografija nacističke Njemačke je prednjačila u tome, u čemu se isticala Leni Rajfenštal režiserka čija je najpoznatija ostvarenja – »Trijumf volje« o nirnbeškim partijskim mitinzima, »Olimpija« o olimpijskim igrama u Berlinu 1936. godine i drugi. Zato nije ni čudo što se broj djece kojima su filmovi prikazivani preko školskih projektoru popeo sa 650. 000 u 1934. na 3 miliona u 1939. godini.⁹ Indoktrinacija u obrazovnom procesu i svakodnevno persuazivno djelovanje ogledalo se u kolektivnim sportskim aktivnostima, u nametanju svijesti o nadmoći arijevske rase, u planskom i programiranu odgoja "arijevske djece" i sl.

Takođe, i u drugim segmentima kulture, poput monumentalne arhitekture, književnosti i dr., nastojalo se putem indirektnog i difuznog propagandnog djelovanja pojačati persuazivni efekat direktnih vidova ubjeđivanja. Pored jasnog ukazivanja na potrebu vođenja računa da popagandni sadržaj mora doći do primaoca, u ovoj Gebelsovoj naznaci iz današnje situacije, vidi se i ogroman značaj televizije kao propagandnog medija danas.

Po završetku II. svjetskog rata na scenu stupaju savezničke okupacione snage koje izrađuju svoje popise knjiga za koje smatraju da ih je potrebno ukloniti kako bi se izvršila denacifikacija njemačkog društva koje se do tada zanosilo Hitlerovim rasističkim, militarističkim i sličnim idejama. Zapadni sa-

---

⁹ Tadić, M. *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd, 2002. str. 176.

veznici, da bi umirili svoju demokratsku savjest, objelodanjivali su popise knjiga koje je trebalo očistiti iz njemačkog društva, ali su pritom tumačili da se tu ipak ne radi o «crnim popisima», već samo o običnim popisima knjiga koje su nepoželjne u javnim i privatnim bibliotekama. A što treba učiniti s tim knjigama koje štetno djeluju na čovjeka, bilo je jasno napisano u Naredbi br. 4 od 13. maja 1946. godine: 'Sve publikacije i druga građa navedena u ovoj naredbi moraju se staviti na raspolaganje zapovjednicima vojnih zona radi uništenja'.¹⁰

Najveći dio ljudi prihvata određenu ideologiju indentifikujući se sa nekom idejom. Ideologije imaju serije sakralnih dokumenata (kao što su statuti, povelje, manifesti, deklaracije) i svoje heroje (očeve osnivače, mislioce). Ruski boljševici su očekivali da im pripadne počast da Sovjetski Savez postane domovina čovječanstva, zahvaljujući tvrdnji da upravljaju zakonima istorije. Ali, zemlja u kojoj su pobijedili, nasleđe kojim je trebalo da upravljaju, društvo koje su morali da preobraze i politička shvatanja koja su isticali u prvi plan, doveli su do toga da ideje koje su imali o sebi i slika koju su željeli da daju budu još upadljivije kontradiktorne. Iluzija o brisanju svega i počinjanju iz početka, koja je sastavni dio ideje o revoluciji, takođe pomaže da se ideja o revoluciji univerzalizuje. Učenje o diktaturi proleterijata opravdavallo je nasilje. Društvo je takvo inkorporirano u državu što je i krajni cilj totalitarizma da društvo služi državi.

Diktatura proleterijata postala je diktatura partije koja je koristila nasilje protiv radnika i seljaka sa istim intenzitetom kao i protiv buržoazije. Nisu svi boljševici mogli da prečute svoje neslaganje sa time, ali u praksi nije postojala druga mogućnost. U tom smislu boljševik Rjzanov kaže: *„Kažu da engleski parlament može da učini sve osim da promijeni muškarca u ženu. Naš Centralni komitet daleko je moćniji. On je promijenio više od jednog čovjeka nezainteresovanog u revoluciju u staricu, čiji broj raste iz dana u dan”*.¹¹ *„Teško pobijedenima“*, govorili su još stari Rimljani, što je značilo ne samo fizičko uništavanje pobijedenih ili njihovo pretvaranje u robove, već je značilo i znači da pobjednik piše istoriju pobjedničkog rata, ovladava prošlošću, ovladava pamćenjem. U tom smislu je Džordž Orvel dao jasnu i nedvosmislenu formulu: *„onaj koji kontroliše prošlost kontroliše i budućnost“*, dok je još prije njega ruski istoričar Pokrovski tvrdio *„da je istorija politika projektovana na prošlost“*. Pamćenje čini čovjeka čovjekom a

---

¹⁰ Stipčević, A. Sudbina knjige. Lokve, Benja, 2000. str. 114.

¹¹ Roberts, DŽ, *Evropa 1880. – 1945.*, CLIO, Beograd, 2002. str. 246.

lišen pamćenja, čovjek se pretvara u bezobličnu masu iz koje oni koji kontrolišu prošlost mogu da oblikuju šta im je po volji. Ideolog tumači događaje iz prošlosti u skladu sa svojim interesom, tako da po volji prekraja činjenice, ili ih uništava, ili izmišlja nove. Otuda se za takvog ideologa – historičara kaže: „Istorija nas uči da ne vjerujemo historičarima i što historičari mogu to istorija nikada nije mogla.“¹² Boljševizam je pobijedio u Rusiji 1917. upravo zato što je nudio utopiju. Da bi mase usvojile jednu ideologiju, one u njoj moraju prepoznati svoje potrebe, interese i želje. Ovdje se očigledno vidi kako ideologije daje odgovore na masovna očekivanja, makar oni bili neistiniti i nerealni. Boljševici su dali iluziju mira, iluziju zemlje i hljeba. A realnost je bila – novi rat, konfiskacija žita, glad i nevidljivi teror. Lenjin je govorio: „Država je oruđe za eksploataciju ugnjetenih klasa tako da se ta buržoaska država koja se sve više otuđuje od društva mora srušiti samo nasilnim putem.“¹³ Korijeni sovjetskog totalitarizma nalaze se u Lenjinovom nasleđu čije su dvije glavne karakteristike: koncentracija političke moći u uskom krugu ljudi, što je dovelo do centralizacije vlasti u rukama »avangarde partije« koja kontroliše čitavo društvo, i oslanjanje na teror, uključujući i korišćenje instituta kolektivne krivice, što je dovelo do simbioze vladajuće elite i političke policije. Zato je ovaj sistem svojevrsne zavjereničke vlasti koja se nalazi u sukobu sa društvom.

Funcionisanje poretka bilo je zasnovano na načelu: „Ne postoje pojedinci i njihove porodice, postoji samo društvo“.¹⁴ Željenom preoblikovanju porodice doprinosila je politika partije koju je ona vodila u odnosu na djecu. „Azbuca komunizma“ N. Buharina, najpopularniji udžbenik novog čovjeka dvadesetih godina naglašavala je: „Dijete pripada društvu u kome se rodilo, a ne svojim roditeljima i neophodno je porodicu zamijeniti komunističkom partijom“.¹⁵ Moglo bi se istaći da obrazovanje uvijek ima svojevrsan propagandni efekat, ali propaganda, ređe obrazovni.

Učenje istorije npr. osim obrazovnog cilja, ima zadatak, takođe, da kod učenika formira pozitivan odnos prema vlastitom narodu, njegovoj tradiciji i ukupnim postignućima. Istorija jeste *magistra vitae*, ali je za našu analizu zanimljivo da ta učiteljica različito tumači prošlost, zavisno od države do države, naroda, odnosno političkog režima na vlasti, tako da iste historijske situacije u

¹² Šušnjić, Đ. *Ribari ljudskih duša*, Čigoja, Beograd, 1995. str. 88.

¹³ Geler/Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000. str. 336.

¹⁴ Kecmanović, N. *Politika, država i moć*, FPN, Beograd, 2009, str. 68.

¹⁵ Geler/Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000. str. 353.

kojima su se našli različiti narodi, imaju svoju vrlo različitu naučnu interpretaciju. Razumljiva potreba svakog društva da zasnuje pozitivan odnos mladih prema sebi, da stvori osjećaj pripadnosti, patriotizma, često dovodi i do nekritičke i tendenciozne interpretacije istorije, tako da se upravo kroz nju reprodukuje i negativan odnos prema drugima koji su krivci što naš potencijal (koji je u svakoj interpretaciji nadmoćan drugima) nije mogao doći do izražaja.¹⁶ Međutim postoje primjeri da se politička propaganda upravo određuje kao proces političkog obrazovanja. Staljin je imao problem sa slobodnim Boljšoj teatrom, pozorištem i kulturnom institucijom osnovanom 1776. godine u Moskvi. Staljin je dobio savjet da ne ruši Boljšoj direktno i da ne hapsi, već da osnuje po svim selima i gradovima u zemlji pozorišta i na taj način obesmisli i umanjí značaj pozorišta. Na snazi je bila podjela u školama prema polu. Odvojena nastava za dječake i djevojčice imala je duboke psihološke posledice. Uniforma dječaka – mundiri i kačketi – ličila je na uniformu koju su nosili gimnazijalci u carsko doba. Postojao je navodno projekat o uvođenju uniformi i za akademike, ali nisu uspjeli da se dogovore o broju zvjezdica na epoletama akademika.¹⁷

Još je Lenjin boljševičku propaganda smatrao neodvojivom od prosvjećivanja i vaspitanja naroda. U djelu „Šta da se radi“ (1920. g), Lenjin određuje propagandu kao racionalnu upotrebu istorijskih i naučnih argumenata u cilju indoktrinacije „kvalifikovane publike“, obrazovnijih i zainteresovanijih, a agitaciju kao korišćenje slogana, metafora, poluistina i sl. u cilju podsticanja osjećanja nepravde i nezadovoljstva neobrazovanih. Zbog značajnosti oba pojma, konstruisan je pojam „agitprop“ koji iskazuje povezanost agitacije i propaganda. Diktatura partijske elite uspješno je sprovedena putem represivnih institucija državnog aparata, ali i indoktrinacijom u obrazovnom procesu, u prvom redu kreiranju i nametanju željene percepcije istorije, čime se nastojalo stvoriti društvo po mjeri režima.

5. Zaključak

Bivša Jugoslavija, koja je bila pod komunističkim režimom, takođe se borila protiv “opasnih” knjiga, filmova, pozorišnih predstava.. No, za jugoslavensku vlast bilo je lakše sastavljati popise zabranjenih autora negoli zabra-

---

¹⁶ Šiber, I. Osnovi političke psihologije, Politička kultura, Zagreb, 1998.

¹⁷ Geler/Nekrič, *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica, 2000. str. 435.

njenih knjiga. U skladu s time sastavljali su se tzv. crne liste, koje su često bile «nepostojeće», tj. nenapisane ili barem nisu bile javno objavljene.¹⁸

Ono što karakteriše savremeni odnos između političkih subjekata u odnosu na kulturu i obrazovanje – jeste dosta perfidniji pristup u odnosu na prethodne epohe. Kontrola nad medijima kao moćnim sredstvom propagiranja određene politike i kontrole sadržaja u kulturi i obrazovanju ostvaruje se na indirektan način. Najčešće u obliku difuznog, indirektnog ili subliminalnog vida propagandnog djelovanja. Tako se putem medija, sugerišu željeni kulturni obrasci, promovišu željeni obrazovni sistemi, tendenciju u kulturi, oblačenju, društvenoprihvatljivim načinu mišljenja i poželjnom diskursu.

Literatura

Avramov, S. (2000), *Opus Dei*, LDLJ, Veternik.

Geler/Nekrič, (2000) *Utopija na vlasti*, CID, Podgorica.

Gocini, Đ. (2001), *Istorija novinarstva*, Clio, Beograd.

Habermas, J. (1969), *Javno mnjenje*, Kultura, Beograd.

Kecmanović, N. (2009), *Politika, država i moć*, FPN, Beograd.

Krstenjak, I. (2010) *Popis štetnih knjiga*, Spektrum, br. 6 Zagreb. <http://david-udruga.hr/novosti/2010/08/31/sloboda-medija-zabranjeno-iznositi-u-javnost-istinu-o-crkvi/> (31.8.2010).

Makijaveli, N. (1982), *Vladar*, Rad, Beograd.

Nuhić, M. (2000), *Komuniciranje*, FPNS, Sarajevo.

Roberts, Dž. (2002), *Evropa 1880. – 1945.*, CLIO, Beograd.

Stipčević, A. (2000), *Sudbina knjige*, Najlada Benja, Lokve.

Šiber, I. (2000) *Osnovi političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb.

Šušnjić, Đ. (1995), *Ribari ljudskih duša*, Čigoja, Beograd.

Tadić, M. (2002), *Osnovi međunarodne propagande*, BINA, Beograd.

---

¹⁸ Krstenjak, I. Popis štetnih knjiga, Spektrum, br. 6 Zagreb., <http://david-udruga.hr/novosti/2010/08/31/sloboda-medija-zabranjeno-iznositi-u-javnost-istinu-o-crkvi/>

PRIMJENA NOVINARSKIH ŽANROVA U HRVATSKIM I BH. DNEVNIM NOVINAMA U ERI POSTMODERNIH MEDIJA

APPLICATION OF JOURNALISM GENRES IN CROATIAN AND BIH DAILY NEWSPAPERS IN THE ERA OF POSTMODERN MEDIA

dr MIROSLAV VASILJ, docent
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

Apstrakt: *Novinarskim se žanrovima u eri postmodernih medija na europskom kontinentu ponovno pridaje zaslužena pozornost. Cilj rada je istražiti što danas definira novinarski žanr, što su osnovni dominirajući postupci žanrova u tisku, na koji način klasificirati žanrove u 21. stoljeću te kakva je primjena novinarskih žanrova u bosanskohercegovačkim i hrvatskim dnevnim novinama: Večernji list BiH, Dnevni avaz, Jutarnji list i 24 sata. U prvom dijelu rada izlaže se teorijski okvir novinarskih žanrova, dok se drugi dio rada odnosi na analizu sadržaja. Rezultati pokazuju da i dalje u bh. i hrvatskim dnevnim novinama dominiraju informativni žanrovi, dok narativni, komentatorski-analitički i dijaloški žanrovi imaju manju frekventnost.*

Ključne riječi: *Novinarski žanr, struktura žanrova, klasifikacija žanrova, hibridizacija žanrova, tisak*

Abstract: *Journalism genres in Europe are starting to get the due attention they deserve in the era of postmodern media. The aim of this paper is to explore what is it that defines a journalism genre, what are the basic genre dominants in the press, how to classify genres in the 21st century and what is their application in Bosnia-Herzegovina and Croatian daily newspapers: Večernji list BiH, Dnevni avaz, Jutarnji list and 24 sata. The first part of this paper states the theoretical framework of journalism genres, while the other relates to the analysis of the content. The results show that the analysed Bosnia-Herzegovina and Croatian newspapers are still dominated by informative genres,*

while the narrative ones, such as commentary-analytical and dialogue genres are less frequent.

Key words: *Journalism Genre, Genre Structure, Genre Classification, Genre Hybridisation, Press*

1. Uvod

Još je 90-ih godina prošlog stoljeća sociolog Pierre Bourdieu pisao kako su se mediji, a posebno televizija pretvorili u spektakl. Bourdieu je navodio brojne primjere od neozbiljnosti rasprava i voditelja, kratkoće vremena, odabira sugovornika... Sve navedeno mogli bi svesti pod stanje postmodernih medija koji konstruiraju svijet za sebe: izjednačavaju stvaranost i spektakl, mišljenja prezentiraju kao činjenice – pojednostavljeno manipuliraju publikom. Na koji način se novine kao tradicionalni medij u takvom okružju mogu obraniti od potpunog iščeznuća klasičnih pojmova kao što su: činjenica¹, vjerodostojnost, sveobuhvatnost, objektivnost...? Istodobno je li sve što se objavi u formi vijesti, članka, reportaže, komentara, intervjua... novinarstvo ili pak dio spektakla, oglasa, materijala plasiranih iz ureda za odnose s javnošću? Dio odgovora se može potražiti u kod nas zaboravljenoj teoriji novinarskih žanrova. Poznavanje dominirajućih postupaka i strukture novinarskih žanrova u znatnoj mjeri razlikuje novinare od aktivista ili publike koja objavljuje u novim medijima. Poznavanje žanrova publici može pomoći u razlikovanju informacije od oglasa, činjenice od stava, zbilje od fikcije. Pa ipak da bi se ponudili odgovori na brojna pitanja o žanrovima, u novim ili tradicionalnim medijima poput radija i televizije, potrebno je definirati što je žanr te vratiti se na mjesto gdje su i započeli problemi s konstituiranjem teorije novinarskih žanrova – tiskane medije.

2. Teorija novinarskih žanrova – definiranje žanra

Ne postoji jedinstvena definicija novinarskog žanra. Brojni teoretičari iznosili su vlastite definicije. Roselyne Ringoot i Jean-Michel Utard navode da je pitanje žanra ponovno aktualizirano u pogledu profiliranja sadržaja koji se

---

¹ Suprotno od pojma *činjenica* pojavljuje se pojam *alternativna činjenica* kojom se javnosti umjesto faktografije plasiraju osjećaji i osobna uvjerenja. Slično je izrazu *post-truth* kojega je Oxfordski riječnik proglasio riječju godine za 2016. S druge strane pojam *fake news* označava potpuno lažne vijesti čija je namjera dezinformacija ili prijevara. Poznavanje novinarskih žanrova može doprinijeti izbjegavanju takvih pojava.

objavljaju, ali i kao potpora medijima, novinarima i recipijentima.² Ernst Ulrich Grosse pojašnjava da čitatelji instinktivno prepoznaju žanrovske razlike definirane dominantnom namjerom.³ Postupci koji organiziraju strukturu teksta mogu se nazivati dominirajućim postupcima, to jest onima koji sebi podređuju sve ostale postupke. John M. Swales na žanrove gleda kao na formirajući kompleks mreža različitih vrsta u kojima mijenjanje modela od govora do pisanja (i obrnuto) može i često igra važnu ulogu.⁴

Jean Michel Adam i Ute Heidmann drže kako su žanrovi standardizirani postupci koji proizlaze iz različitih društveno-kulturnih praksi.⁵ Zoran Jevtović, Radivoje Petrović i Zoran Aracki obrazlažu kako „u teoriji medija za žanr prevladava mišljenje da označava obrazac koji određuje formu sadržaja“⁶. Manca Košir piše kako je novinarski žanr tip novinarskog diskursa koji ima tipičnu formu, koji je označen predmetom, a koji je tipski strukturiran i izražen za njega tipičnim jezičnim sredstvima.⁷ Neda Todorović je mišljenja kako je logično da u osnove znanja suvremenog novinara 21. stoljeća spada i vladanje novinarskim žanrovima.

Teorija novinarskih žanrova, stoga, podrazumijeva takav pristup izučavanju novinarstva u kome se pozornost analitičara neće zadržavati isključivo na sadržaju pojedinačnog novinarskog produkta, na tekstu („priči“), nego će značenje i razumijevanje tražiti i u odabranoj formi teksta koju bi, prije svega, trebala diktirati vrsta događaja/pojave o kojoj se piše, ali koju uvjetuje i čitav niz drugih pa i nenovinarskih čimbenika.⁸

---

² Usp. RINGOOT, Roselyne – UTARD, Jean-Michel: *Les genres journalistiques. Savoirs et savoir-faire*, L' Harmattan, Paris, 2009., str. 12.

³ Usp. GROSSE, Ernst-Ulrich: „Evolution et typologie des genres journalistiques“, u: *Semen*, Paris, (2001.), br. 13. <<http://semen.revues.org/2615>> (7. 11. 2017.).

⁴ Usp. SWALES, John M.: *Research genres. Explorations and applications*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004., str. 2.; citirano prema: BAZERMAN, Charles – BONINI, Adair – FIGUEIREDO, Debora: *Genre in a changing world*, Parlor Press, Fort Collins Colorado – West Lafayette Indiana, 2009., str. 4-5.

⁵ Usp. ADAM, Jean-Michel – HEIDMANN, Ute: „Six propositions pour l'étude de la généricité“, u: *Le savoir des genres*, Presses Universitaires de Rennes, (2007.), 21-34.

⁶ JEVTIČIĆ, Zoran – PETROVIĆ, Radivoje – ARACKI, Zoran: *Žanrovi u savremenom novinarstvu*, Jasen, Beograd, 2014., str. 115.

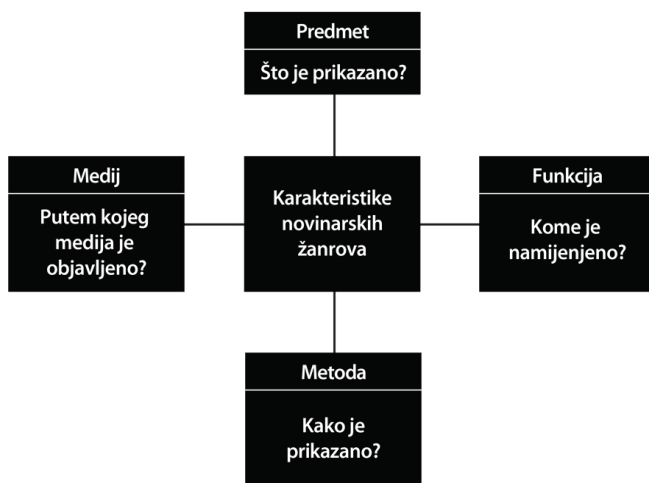
⁷ Usp. KOŠIR, Manca: *Nastavki za teoriju novinarskih vrst*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1988., str. 31.

⁸ TODOROVIĆ, Neda: „Prilog teoriji žanrova u postnovinarstvu“, u: *Medijski dijalozi*, Podgorica, god. VI (2013.), br. 17., str. 14-15.

Novinarski žanrovi označeni su i osnovnim karakteristikama Mikhail Bakhtin je pisao kako se žanrovi sastoje od tematskog sadržaja, stila i kompozicijske strukture.⁹ Alberto Papuzzi drži da žanrove karakteriziraju: uzrok, značaj, funkcija i uporaba.¹⁰

Može se navesti da su se izdvojile četiri osnovne karakteristike žanrova. To su:

1. *Predmet* (što je prikazano) - o istom događaju i temi novinari mogu pisati različitim žanrovima.
2. *Funkcija* (kome je namijenjeno) – novinari koji pišu za čitatelje stručnog časopisa na različit će način pristupiti obradi teme i strukturi teksta od novinara koji pišu za čitatelje tabloida.
3. *Metoda* (kako je prikazano) - svaki žanr ima svoje dominirajuće postupke.
4. *Medij* (kojim medijem) – mediji u značajnoj mjeri utječu na odabir i oblikovanje žanra.

Slika 1. Četiri karakteristike novinarskih žanrova

Suvremeno novinarstvo potiče hibridizaciju – prožimanje novinarskih žanrova. S vremenom jedni nastaju, drugi se prilagođavaju, a treći potpuno nestaju. Gabriel Garcia Marquez navodi kako današnji problem nije u miješa-

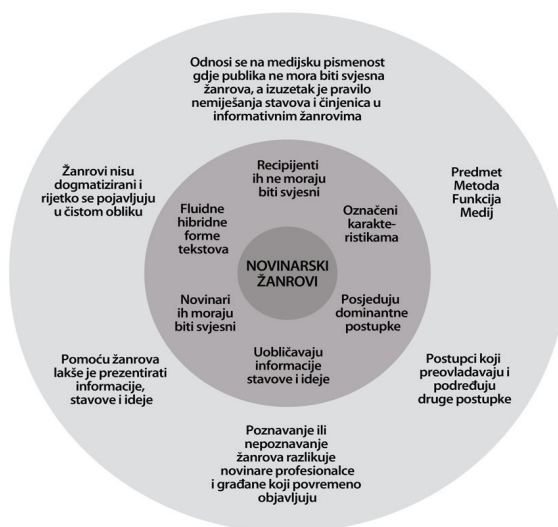
⁹ Usp. BAKHTIN, Mikhail: „Les genres du discours – Problématique et définition“, u: *Esthétique de la création verbale*, Gallimard, Paris, (1984.), str. 265-272.

¹⁰ Usp. PAPUZZI, Alberto: *Professione giornalista. Technice e regole di un mestiere*, Donzelli editore, Roma, 2003., str. 45.

nju ili uklanjanju starih formi „nego u tome da se svakoj od njih prida njezino novo mjesto i nova vrijednost u svakom posebnom mediju“¹¹. Bez obzira što žanrove ne treba dogmatizirati, teoretičari i novinari praktičari se slažu kako se mišljenje autora ne bi trebao miješati s činjenicama u informativnim žanrovima.¹²

Uvažavajući dosad napisano žanr se može definirati kao:

Novinarski žanrovi su hibridne forme tekstoza/priloga označene predmetom, metodom, funkcijom i medijem, koji posjeduju dominirajuće postupke uobličavanja informacija, stavova i ideja, čega novinari, za razliku od publike, trebaju biti svjesni.

Slika 2. Definicija novinarskog žanra

Navedena definicija novinarskog žanra u sebi sadrži nekoliko elemenata:

1. Novinarski žanrovi su hibridne forme koje se međusobno isprepliću pa je u jednom žanru moguće naći i elemente drugih žanrova.
2. Novinarski žanrovi su označeni predmetom, metodom, funkcijom i medijem.
3. Novinarski žanrovi posjeduju dominirajuće postupke koji podređuju ostale postupke nužne u stvaranju novinarskog teksta.

¹¹ GARCIA MARQUEZ, Gabriel: *Nisam došao držati govor*, Zagreb, 2014., str. 103.

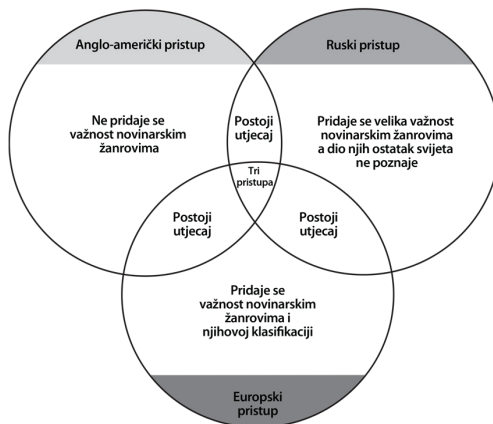
¹² Usp. VASILJ, Miroslav: *Sportsko novinarstvo*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo – Mostar, 2014., str. 58.

4. S pomoću novinarskih žanrova priopćavaju se informacije, teme, stavovi i ideje.
5. Novinari trebaju biti svjesni novinarskog žanra jer je potrebno umijeće prepoznavanja, odabira i korištenja novinarskog žanra.
6. Publika može, a ne mora biti svjesna novinarskih žanrova, što se odnosi na medijsku pismenost.

3. Klasifikacija novinarskih žanrova

Novinarstvo je raznovrsno i sveobuhvatno, a vidljive su velike razlike u načinu prezentacije informacija i tema u novinarskim tekstovima. Klasificiranje tako raznovrsnih formi uvijek je bilo problematično pitanje za medijske teoretičare. No, bez obzira na poteškoće, klasifikacija novinarskih tekstova i priloga u pojedine skupine nužna je pri bilo kakvom proučavanju novinarstva.

U širim zemljopisnim pojmovima razvila su se tri načina klasifikacije i izučavanja žanrova: anglo-američki koji ne pridaje važnost izučavanju žanrova, ruski koji pridaje veliku važnost izučavanju žanrova i europski koji je srednji put između ta dva pristupa.

Slika 3. Tri pristupa izučavanju žanrova

I Jean Michel Adam piše i kako je izučavanje novinarskih žanrova neraskidivo s jezičnom i kulturnom poviješću.¹³ Medijski teoretičari u SAD-u i

¹³ Usp. ADAM, Jean-Michel: „Genres de la presse écrite et analyse de discours“, u: *Semen*, Paris, (2001.), br. 13.

Ujedinjenoj Kraljevni znatno veću pozornost posvećuju tehnikama i stilovima pisanja. Ipak se anglo-američka podjela žanrova može svesti na dvije osnovne vrste: vijest i priču (*story*).¹⁴

Glede europskog pristupa, francuska je klasifikacija žanrova najraznovrsnija. Jedna od klasifikacija je i ona Jean-Luca Martin-Lagardeeta u kojoj navodi četiri žanrovske skupine: informativne, komentatorske, fiktivne i plemenite-uzvišene.¹⁵ Teoretičar s njemačkog govornog područja Stephan Russ-Mohl žanrove dijeli na vijest, reportažu i članak, forme koje ističu osobni stav, intervju te mješovite forme.¹⁶ U teoriji na španjolskom jeziku se najčešće pojavljuje trojna podjela žanrova: informativni, interpretativni i komentatorski žanrovi.¹⁷

Ruski su teoretičari medija, uz francuske, najdalje otišli u proučavanju i klasifikaciji novinarskih žanrova. Veliki broj žanrova koje poznaje ruska teorija i praksa potpuno je nepoznat europskom novinarstvu. Valentin Vorošilov dijeli novinarske žanrove na tri skupine s brojnim žanrovima i podžanrovima: informativne, analitičke i umjetničko-publicističke.¹⁸

Klasifikacija novinarskih žanrova u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji sve do početka 90-ih godina prošloga stoljeća bazirala se na europskom pristupu, no posljednjih desetljeća vidljiv je anglo-američki upliv. Bazirajući se na europskom pristupu u radu se predočava sljedeća klasifikacija novinarskih žanrova - *informativni žanrovi*: vijest, izvješće i prikaz; *komentatorsko-analitički žanrovi*: komentar, članak, analiza, kritika i nekrolog; *narativni žanrovi*: reportaža, portret, feljton i bilješka; *dijaloški žanrovi*: intervju, anketa i izjava.

<<http://semen.revues.org/2597>> (15. 11. 2017.).

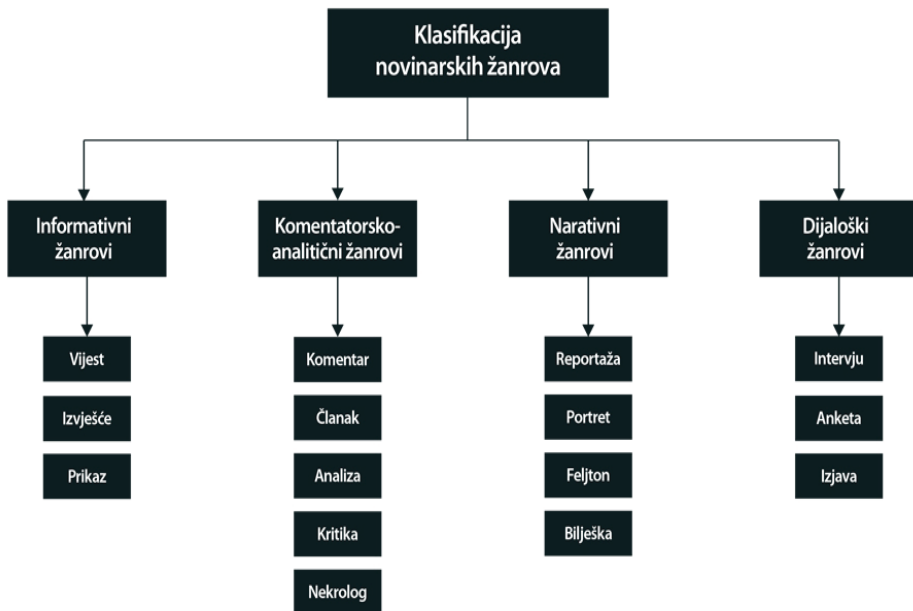
¹⁴ Usp. ITULE, D., Bruce – ANDERSON, A., Douglas: *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*, Medija centar, Beograd, 2001., str. 212-213.

¹⁵ USP. MARTIN-LAGARDETTE, JEAN-LUC: *LE GUIDE DE L'ÉCRITURE JOURNALISTIQUE*, SYROS, PARIS, 1994.; CITIRANO PREMA: ADAM, JEAN-MICHEL: „UNITÉ RÉDACTIONNELLES ET GENRES DISCURSIFS: CADRE GÉNÉRAL POUR UNE APPROCHE DE LA PRESSE ÉCRITE“, U: *PRATIQUES*, (1997.), BR. 94. <[HTTP://PRATIQUES-CRESEF.FR/P094_AD1.PDF](http://pratiques-cresef.fr/p094_AD1.PDF)> (20. 11. 2017.).

¹⁶ Usp. RUSS-MOHL, Stephan: *Novinarstvo*, Clio, Beograd, 2014., str. 49-73.

¹⁷ Usp. SANTAMARÍA, Luisa: *El comentario periodístico. Los géneros persuasivos*, Paraninfo, Madrid, 1990., str. 21.

¹⁸ Usp. VOROŠILOV, Valentin V.: *Zhurnalistika*, KnoRus, Moskva, 2009., str. 172.

Slika 4. Žanrovska klasifikacija prema kojoj će biti rađeno istraživanje

Mnoge dosadašnje klasifikacije na području jugoistočne Europe sadržavale su i nenovinarske fiktivne žanrove, oglase, križaljke, horoskope, opremu teksta ili pak instrumente odnosa s javnošću. Zbog toga je bilo potrebno izraditi novu klasifikaciju izvedenu iz novinarske prakse u tisku. Takav oblik je i predočena klasifikacija zasnovana na dominirajućim postupcima. U obzir su uzete dvije temeljne novinarske skupine informativni i komentatorsko-analitički. Treća skupina su narativni žanrovi, a četvrtu skupinu čine dijaloški žanrovi koje veliki dio teoretičara ne klasificira kao zasebnu, no s obzirom na njihovu zastupljenost u medijima i specifične dominirajuće postupke oni se jesu konstituirali kao zasebna skupina. Riječ je o četveropartitnoj podijeli na žanrovske skupine. Klasifikacija ima za cilj i sveobuhvatnost u smislu žanrova koji se pojavljuju u tisku, ali i kao temelj daljnje klasifikacije radijskih, televizijskih i žanrova u novim medijima. Svojevrsna specifičnost predložene klasifikacije je i nepostojanje podžanrovske podjele, to jest klasifikacija je dvostupnjevita - žanrovska skupina i žanr, u odnosu na dosadašnje trostupnjevite klasifikacije - žanrovska skupina, žanr, podžanr.

4. Metodologija, uzorak, istraživački postupak i ciljevi

Istraživanje je provedeno metodom analize sadržaja, a u analizi rezultata primijenjena je statistička metoda analize podataka. Bazirano je na uzorku od četiriju dnevnih novina iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske: *Večernji list BiH* – Mostar, *Dnevni avaz* – Sarajevo, *Jutarnji list* – Zagreb i *24sata* – Zagreb. Analizirano je po sedam brojeva svakih od navedenih dnevnih novina u razdoblju od 20. srpnja do 16. kolovoza 2015., i to *Večernji list BiH* od 20. srpnja do 26. srpnja; *Dnevni avaz* od 27. srpnja do 2. kolovoza; *Jutarnji list*¹⁹ od 3. kolovoza do 9. kolovoza; i *24sata*²⁰ od 10. kolovoza do 16. kolovoza. Zbog relevantnosti uzorka važno je bilo obuhvatiti sve dane u tjednu s obzirom da u odnosu na radne dane dnevne novine vikendom imaju karakteristike tjednika pa samim time i drukčiji žanrovski pristup. Analizirane su sve stranice osim onih na kojima se nalaze oglasi i nenovinarski žanrovi – križaljka, horoskop, pregled TV programa... Istraživanje je uključilo i političke priloge koje analitičke novine objavljuju subotom. Prilozi koji izlaze ostalim danima nisu analizirani jer većinom sadrže oglase.

Standardizirano je da jedan tekst kao osnovna jedinica analize može pripadati samo jednom žanru bez obzira na to što jedan tekst sadrži elemente nekoliko žanrova. Klasificiranje je rađeno prema dominirajućem postupku u tekstu. Zajednički uzorak baziran je na 2.669 tekstova. Od toga u *Večernjem listu* 765 tekstova, *Dnevnom avazu* 1.021 tekst, *Jutarnjem listu* 475 tekstova i *24sata* 408 tekstova.

Cilj je istražiti, spoznati, provjeriti:

- Apsolutna i relativna zastupljenost žanrovskih skupina u novinama ukupno
- Apsolutna i relativna zastupljenost žanrovskih skupina u analiziranim novinama pojedinačno
- Apsolutna i relativna zastupljenost žanrova u novinama ukupno
- Apsolutna i relativna zastupljenost žanrova u novinama pojedinačno

Zastupljenost žanrovskih skupina i žanrova je iskazana apsolutnim (f) i relativnim frekvencijama (%). Značajnost razlika u zastupljenosti je testirana hi-kvadrat (χ^2) testom. Granica statističke značajnosti je postavljena na 0,05 (ako se p nije mogla iskazati do tri decimalna mjesta iskazana je kao $p < 0,001$).

---

¹⁹ Zbog državnog praznika Dana pobjede i domovinske zahvalnosti u Republici Hrvatskoj *Jutarnji list* je 4. kolovoza izašao kao dvobroj za 4. i 5. kolovoza.

²⁰ Zbog blagdana Velike Gospe *24sata* je 14. kolovoza izašao kao dvobroj za 14. i 15. kolovoza.

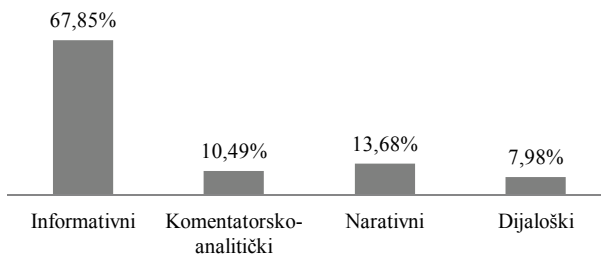
5. Rezultati i rasprava

Kod ukupne zastupljenosti žanrovskih skupina u novinama dominiraju informativni žanrovi. Ova žanrovska skupina je i statistički značajno zastupljenija od ostalih jer je utvrđena značajna razlika u zastupljenosti pojedinih žanrovskih skupina ($\chi^2=2631,435$; $df=3$; $p<0,001$). Slijede narativni žanrovi. Komentatorsko-analitički žanrovi su na trećem mjestu dok dijaloški žanrovi imaju najmanju zastupljenost.

Tablica 1. Zastupljenost žanrovskih skupina u novinama ukupno

Žanrovska skupina	Broj tekstova	%
Informativni	1.811	67,85
Komentatorsko-analitički	280	10,49
Narativni	365	13,68
Dijaloški	213	7,98
Ukupno	2.669	100,00

Rezultati nisu očekivani jer je trend u zapadnoeuropskim dnevnim novinama da sve više ulaze u prostor tjednika pa bi se očekivala manja zastupljenost informativnih, a znatno veća zastupljenost komentatorsko-analitičkih žanrova.

Grafikon 1. Relativna zastupljenost žanrovskih skupina u novinama ukupno

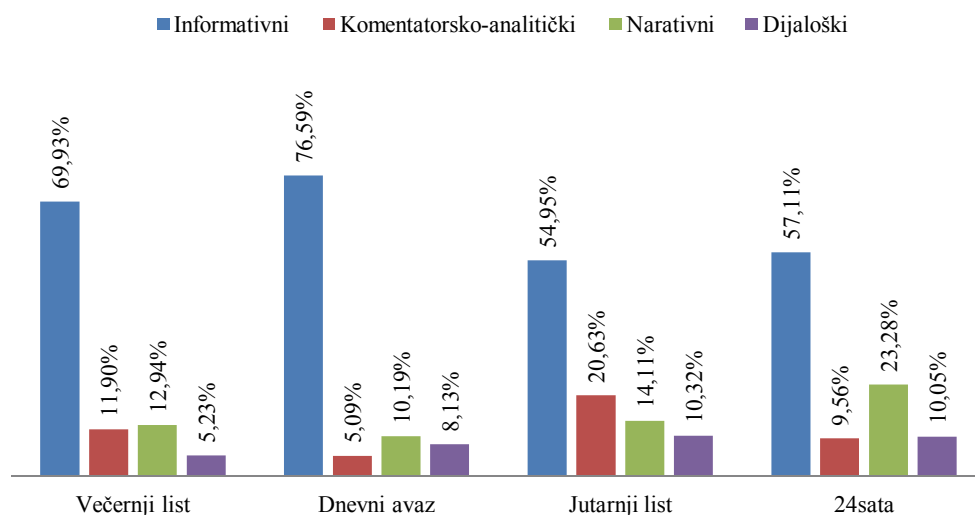
Relativna zastupljenost informativnih žanrova je gotovo 70 % te nešto više od 30 % ostalih žanrovskih skupina. Takve rezultate treba sagledavati i kroz opseg žanrova. Informativni žanrovi imaju znatno veću zastupljenost i zbog svoje sažetosti u odnosu na žanrove iz skupine komentatorsko-

analitičkih kod kojih samo jedna analiza ili članak može zauzeti dvije stranice u novinama. Istodobno se na dvije stranice može plasirati na desetke vijesti.

Tablica 2. Zastupljenost žanrovskih skupina po analiziranim novinama

Žanrovska skupina	Novine							
	Večernji list		Dnevni avaz		Jutarnji list		24sata	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Informativni	535	69,93	782	76,59	261	54,95	233	57,11
Komentatorsko-analitički	91	11,90	52	5,09	98	20,63	39	9,56
Narativni	99	12,94	104	10,19	67	14,11	95	23,28
Dijaloški	40	5,23	83	8,13	49	10,32	41	10,05
Ukupno	765	100,00	1.021	100,00	475	100,00	408	100,00

Kod Jutarnjeg lista je uočena najveća disperzija žanrovskih skupina, slijedi 24sata, Večernji list te Dnevni avaz. Uočena razlika u zastupljenosti žanrovskih skupina u ukupnom broju tekstova između analiziranih novina je statistički značajna ($\chi^2=156,997$; $df=9$; $p<0,001$).

Grafikon 2. Relativna zastupljenost žanrovskih skupina po analiziranim novinama

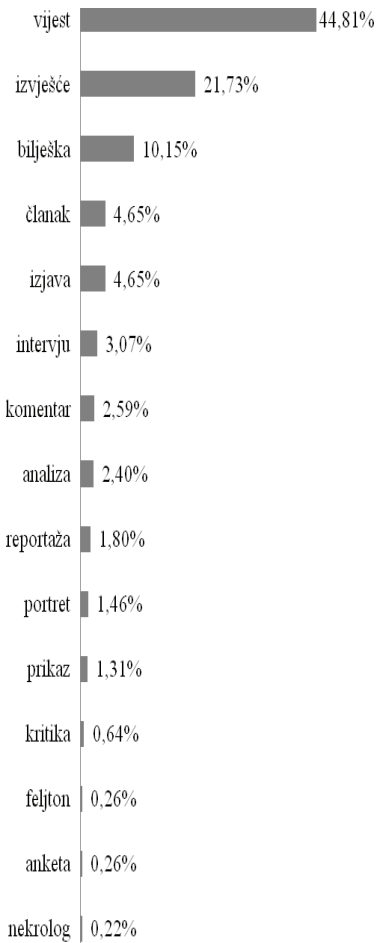
Tablica 3. Zastupljenost žanrova u novinama ukupno

Žanrovska skupina	Žanr	Broj tekstova	%
Informativni	vijest	1.196	44,81
	izvješće	580	21,73
	prikaz	35	1,31
Komentatorsko-analitički	komentar	69	2,59
	članak	124	4,65
	analiza	64	2,40
	kritika	17	0,64
	nekrolog	6	0,22
Narativni	reportaža	48	1,80
	portret	39	1,46
	Feljton	7	0,26
	Bilješka	271	10,15
Dijaloški	Intervju	82	3,07
	Anketa	7	0,26
	Izjava	124	4,65
Ukupno		2.669	100,0

Kod apsolutne zastupljenosti žanrova, vidljiva je dominacija vijesti naspram ostalih žanrova. Od ukupno analiziranih 2.669 tekstova čak ih se 1.196 odnosi na vijest. Izvješća je zabilježeno 580, a bilješka je 271 put našla svoje mjesto tijekom istraživanja. Visok postotak zastupljenosti bilješke može se objasniti angažiranjem vanjskih suradnika – pisaca i znanstvenika koji u većoj mjeri ne moraju poznavati strukturu žanrova te umjesto komentara pišu tekstove na razini dosjetke. Iako su takvi tekstovi grafički opremljeni kao komentari/kolumne oni to nisu s obzirom na njihovu strukturu. Istraživanje Đorđa Obradovića pokazalo je kako kolumne nisu novinski žanr nego prostor u novinama.²¹

²¹ Usp. OBRADOVIĆ, Đorđe: „Kolumne nisu novinski rod“, u: *Medianali*, Dubrovnik, god. II (2008.), br. 3, str. 36.

<http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=66268> (8. 11. 2017.).

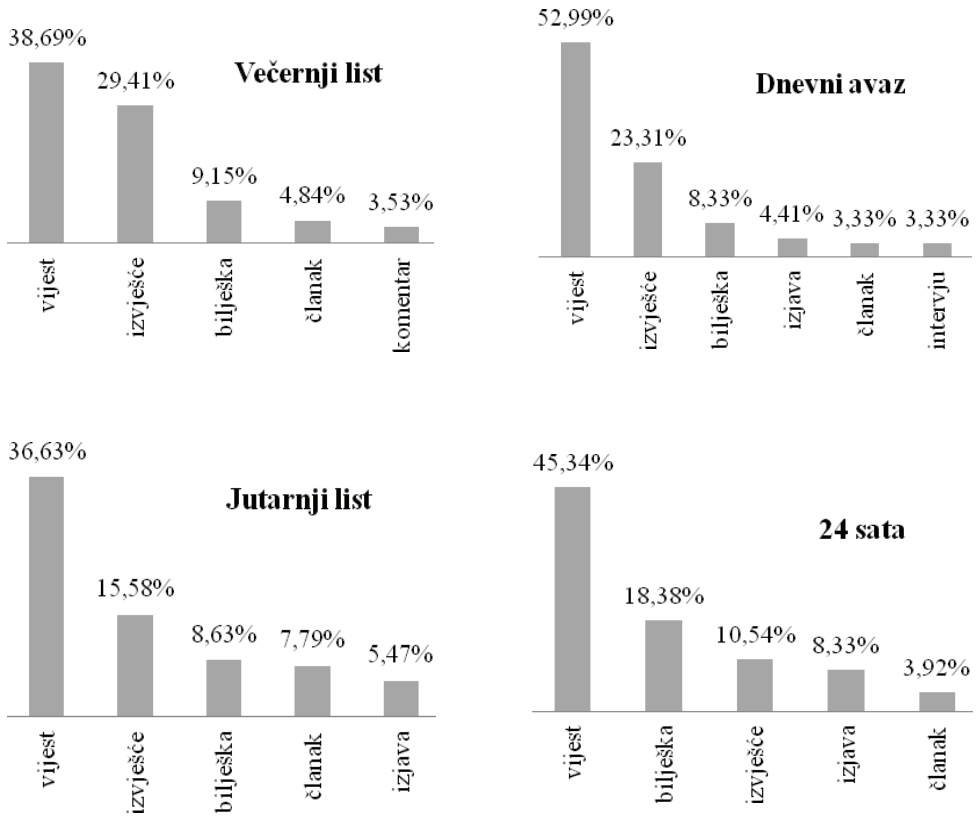

Grafikon 3. Relativna zastupljenost žanrova u novinama ukupno

U strukturi ukupnog uzorka vijest je kao žanr zastupljena s 44,81 %, potom izvješće s 21,73 %, dok je bilješka zastupljena s 10,15 %. Slijede članak i izjava s 4,65%.

Tablica 4. Zastupljenost žanrova po analiziranim novinama

Žanrovska skupina	Žanr	Novine							
		Većernji list		Dnevni avaz		Jutarnji list		24sata	
		f	%	f	%	f	%	f	%
Informativni	vijest	296	38,69	541	52,99	174	36,63	185	45,34
	izvješće	225	29,41	238	23,31	74	15,58	43	10,54
	prikaz	14	1,83	3	0,29	13	2,74	5	1,23
	komentar	27	3,53	8	0,78	25	5,26	9	2,21
	članak	37	4,84	34	3,33	37	7,79	16	3,92
Komentatorsko-analiitički	analiza	20	2,61	8	0,78	24	5,05	12	2,94
	kritika	7	0,92	0	0,00	10	2,11	0	0,00
	nekrolog	0	0,00	2	0,20	2	0,42	2	0,49
	reportaža	19	2,48	8	0,78	13	2,74	8	1,96
	portret	4	0,52	10	0,98	13	2,74	12	2,94
Narativni	feljton	6	0,78	1	0,10	0	0,00	0	0,00
	bilješka	70	9,15	85	8,33	41	8,63	75	18,38
	intervju	20	2,61	34	3,33	22	4,63	6	1,47
	anketa	1	0,13	4	0,39	1	0,21	1	0,25
Dijaloški	izjava	19	2,48	45	4,41	26	5,47	34	8,33
	Ukupno	765	100,0	1.021	100,0	475	100,0	408	100,0

Grafikon 4. Pet najzastupljenijih žanrova po analiziranim novinama

Vijest, izvješće, bilješka i članak su kod svih analiziranih novina među pet najfrekventnijih žanrova. Komentar se među prvih pet najzastupljenijih žanrova nalazi jedino kod Večernjeg lista. Izjava je među prvih pet kod svih analiziranih novina osim u Večernjem listu. Intervju je među prvih pet svoje mjesto našao jedino u Dnevnom avazu.

6. Zaključak

Iako su se radio, televizija i novi mediji pretvorili u forume i pričaonice vješto koristeći prednosti dijaloških žanrova kao financijski isplativijih, ali i ljudskom oku i uhu bližih od ostalih žanrova, u istraženim bosanskohercegovačkim i hrvatskim dnevnim novinama dominiraju informativni žanrovi.

Ovakva dominacija informativnih žanrova može se objasniti uređivačkim pristupom koji zanemaruje prednosti tiska kao analitičnijeg medija, iako su analitičke novine na europskom kontinentu već nekoliko desetljeća napustile takav koncept. Time se potvrđuju stavovi da u Hrvatskoj i BiH ne postoje klasične analitičke novine, nego da se postojeće novine mogu podijeliti na poluanalitičke/polutabloide i tabloide. Osim u žanrovskom smislu, takve tvrdnje se izvode i glede sadržaja novina, grafičke opreme te ostalih elemenata. Rezultati pokazuju i da ne postoji značajna razlika u žanrovskom pristupu između tabloida 24sata i ostalih analiziranih novina.

Uklapaju li se rezultati istraživanja u ono što se naziva erom postmodernih medija? Ukoliko medijski postmodernizam razumijemo i kao neprestano zasipanje publike informacijama bez dubljeg konteksta i razvijanja kritičkog mišljenja, a upravo je tu pojavu Hans-Georg Gadamer nazivao skrivenom opasnošću, onda rezultati istraživanja u tom segmentu koreliraju s onim što se naziva stanjem postmodernih medija.

S druge strane ukoliko žele opstati, povećati naklade, pridobiti mlađu publiku koja je umjesto na papir navikla na digitalne platforme, poboljšati kvalitetu sadržaja, novine koje se predstavljaju kao analitičke u BiH i Hrvatskoj, uz digitalne strategije, trebat će i kroz analogne strategije posvetiti veću pozornost načinu prezentiranja sadržaja kroz žanrove koje publika traži od novina, a to je moguće učiniti kroz veću disperziju komentatorsko-analitičkih, narativnih te dijaloških, uz značajnu prisutnost informativnih žanrova koji se odnose na ekskluzivne sadržaje.

Primjena novinarskih žanrova u značajnoj mjeri može doprinijeti opstanku novina, boljem pozicioniranju radija i televizije te toliko potrebnoj standardizaciji u novim medijima, a uz koegzistiranje svih navedenih medija, koji bi umjesto favoriziranja spektakla ili još poraznije lažnih vijesti, bili vjerodostojna rasadišta informacija, tema, stavova i ideja.

Literatura

Adam, Jean-Michel: „Genres de la presse écrite et analyse de discours“, u: *Semen*, Paris, (2001.), br. 13. <<http://semen.revues.org/2597>>

Adam, Jean-Michel: „Unité rédactionnelles et genres discursifs: cadre général pour une approche de la presse écrite“, u: *Pratiques*, (1997.), br. 94., str. 3-18.; <http://pratiques-cresef.fr/p094_ad1.pdf>

Adam, Jean-Michel – HEIDMANN, Ute: „Six propositions pour l'étude de la généricité“, u: *Le savoir des genres*, Presses Universitaires de Rennes, (2007.), str. 21-34.

Bakhtine, Mikhail: „Les genres du discours – Problématique et définition“, u: *Esthétique de la création verbale*, Gallimard, Paris, (1984.), str. 265-272.

Bazerman, Charles – BONINI, Adair – FIGUEIREDO, Debora: *Genre in a changing world*, Parlor Press, Fort Collins Colorado – West Lafayette Indiana, 2009.

Bourdieu, Pierre: *Narcisovo ogledalo. Rasprava o televizijskom novinarstvu*, Clio, Beograd, 2000.

Gadamer, Hans-Georg: *Um u doba nauke*, Plato, Beograd, 2000.

Garcia Marquez, Gabriel: *Nisam došao držati govor*, VBZ, Zagreb, 2014.

Grosse, Ernst-Ulrich: „Evolution et typologie des genres journalistiques“, u: *Semen*, Paris, (2001.), br. 13.; <<http://semen.revues.org/2615>>

Itule, D., Bruce – ANDERSON, A., Douglas: *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*, Medija centar, Beograd, 2001.

Jevtović, Zoran – PETROVIĆ, Radivoje – ARACKI, Zoran: *Žanrovi u savremenom novinarstvu*, Jasen, Beograd, 2014.

Košir, Manca: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1988.

Martin-Lagardette, Jean-Luc: *Le guide de l'écriture journalistique*, Syros, Paris, 1994.

Obradović, Đorđe: „Kolumne nisu novinski rod“, u: *Medianali*, Dubrovnik, god II (2008.), br. 3 str. 13-38. <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=66268>

Papuzzi, Alberto: *Professione giornalista. Technique e regole di un mestiere*, Donzelli editore, Roma, 2003.

Ringoot, Roselyne – UTARD, Jean-Michel: *Les genres journalistiques. Savoirs et savoir-faire*, L' Harmattan, Paris, 2009.

Russ-Mohl, Stephan: *Novinarstvo*, Clio, Beograd, 2014.

Santamaría, Luisa: *El comentario periodístico. Los géneros persuasivos*, Paraninfo, Madrid, 1990.

Swales, John M.: *Research genres. Explorations and applications*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Todorović, Neda: „Prilog teoriji žanrova u postnovinarstvu“, u: *Medijski dijalozi*, Podgorica, god. VI (2013.), br. 17., str. 11-43.

Vasilj, Miroslav: *Sportsko novinarstvo*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo – Mostar, 2014.

Vorošilov, Valentin V.: *Zhurnalistika*, KnoRus, Moskva, 2009.

**POPULIZAM KAO POLITIČKI KOMUNIKACIJSKI STIL U MEDIJSKOJ
REPREZENTACIJI KULTURALNE IZVEDBE****POPULISM AS A POLITICAL COMMUNICATION STYLE IN THE MEDIA
REPRESENTATION OF CULTURAL PERFORMANCE**

ANA LETUNIĆ

Akademija dramske umjetnosti u Zagrebu

Apstrakt: *Mediji su zadobili sasvim novu ulogu u definiranju političke agende, ali i u komunikaciji političara s biračima. U takvim uvjetima i etablirani političari sve su više upućeni na uporabu populističkih instrumenata kojima "reduciraju kompleksnost" društvenih problema i stvarnoga političkog procesa te nastoje mobilizirati biračku podršku. Pojedine kulturalne izvedbe političara proizvode veću društvenu djelotvornost pa time i širu vidljivost u medijima. Sa širom publikom određenih medija potkradaju se i brojnije prilike za populističke komunikacijske stilove te nepoštivanje novinarskih kodeksa. Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu društvena djelotvornost određene političke izvedbe i populistički komunikacijski stil koji se pritom pojavljuje te da li su za njegovu pojavu odgovorniji političari ili mediji? Na ovo pitanje će se u radu pokušati odgovoriti kroz analizu kulturalne izvedbe i medijske reprezentacije komemoracija u Jasenovcu 2016. Naime, kao kompleksan slučaj koji zbog masmedijske recepcije otkriva odnose moći među politikom i medijima uz upliv populističkih komunikacijskih strategija, ova kulturalna izvedba služi kao podobna studija slučaja za ovu temu. Metode koje se koriste u izradi rada su analiza izvedbe te analiza narativa medijske reprezentacije izvedbe na uzorku od deset dnevnih i tjednih tiskanih medija.*

Ključne riječi: *Kulturalna izvedba, politički populizam, medijska reprezentacija, analiza diskursa, analiza izvedbe*

Abstract: *The media have gained a whole new role in defining political agendas, as well as in politicians' communication with voters. Un-*

der such conditions even established politicians are increasingly referring to the use of populist instruments that "reduce the complexity" of social problems and the real political processes in order to mobilize voters' support. Individual cultural performance of politicians produces greater social efficacy and thus greater visibility in the media. With a wide audience of certain media, there are numerous opportunities for populist communication styles and disrespect of journalism ethics. The question arises of the relationship between the social efficacy (Turner, 1985) of a certain political performance and the populist communication style that is occurring, and whether the politicians or the media are responsible for its' appearance? This question will be addressed in the paper through the analysis of cultural performance and the media representation of commemoration in Jasenovac in 2016. Namely, as a complex case which, due to mass media reception, reveals power relations between politics and the media with the influx of populist communication strategies, this cultural performance serves as a suitable study case for this topic. The methods used in the paper are performance analysis and discourse analysis of media representation on a sample of ten daily and weekly print media.

Key words: *Cultural Performance, Political Populism, Media Representation, Discourse Analysis, Performance Analysis*

1. Uvod

Uz jačanje desnog pokreta, populizam se pojavljuje kao sve veća prijetnja europskim demokracijama. Političari s populističkim komunikacijskim stilovima obično uživaju veliku medijsku vidljivost što koriste kao politički kapital u ostvarivanju ciljeva i mobilizaciji birača. Na određeni način, mediji mogu znatno doprinijeti političkoj legitimaciji takvih komunikacijskih stilova ostvarujući njihovo vidljivo mjesto u nacionalnoj politici.

Pojedine kulturalne izvedbe političara proizvode veću društvenu djelotvornost pa time i širu vidljivost u medijima. Sa širom publikom određenih medija potkradaju se i brojnije prilike za populističke komunikacijske stilove te nepoštivanje novinarskih kodeksa. Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu društvena djelotvornost određene političke izvedbe i populistički komunikacijski stil koji se pritom pojavljuje te da li su za njegovu pojavu odgovorniji političari ili mediji?

Ovaj rad se bavi navedenim pitanjem kroz teorijske okvire etike medija, teorije populizma te teorije izvedbe. Kao vodilja u analizi etičnosti medijske reprezentacije koristi se sinteza novinarskih kodeksa Claude-Jean Bertranda iz njegove *Deontologije medija* (2007) a za procjenjivanje populizma kod političara i u medijskom izvještavanju, uz ostale (Mudde 2004, Mazzoleni 2003), najbitnija je teorija Thomasa Meyera (2002) o novom europskom populizmu. Pošto se radi o temi s velikim društvenim odjekom, analiziraju se performativi koji su doveli do visoke *društvene djelotvornosti* kulturalne izvedbe, koristeći najznačajnije koncepte iz područja studija izvedbe (McKenzie 2006, Schechner 1994, Turner 1985).

Na ovo pitanje će se u radu pokušati odgovoriti kroz analizu kulturalne izvedbe i medijske reprezentacije komemoracija u Jasenovcu 2016. Naime, kao kompleksan slučaj koji zbog masmedijske recepcije otkriva odnose moći među politikom i medijima uz upliv populističkih komunikacijskih strategija, ova kulturalna izvedba služi kao podobna studija slučaja za ovu temu. Metode koje se koriste u izradi rada su analiza izvedbe te analiza narativa medijske reprezentacije izvedbe na uzorku od deset dnevnih i tjednih tiskanih medija.

2. Pojmovno teorijski okvir

2.1 Novinarski kodeksi

Mediji očito imaju snažan i kompleksan utjecaj na način na koji razumijemo i oblikujemo naš svijet. Na često neizravne načine, mediji utječu na naša temeljna uvjerenja i vrijednosti pa se, s obzirom na sve veću prisutnost i utjecaj medija u našim životima, pojavljuje niz etičkih i društvenih pitanja koje moramo razmotriti.

Posljedično, prema teoretičaru medija Bertrandu (2007), javna rasprava o tim temama se povećala, obično motivirana uznemirenošću zbog nekih uočenih nepravdi od strane medija. Optužbe za pristranost, medijske manipulacije, osude novinarskog kršenja prava na privatnost te odgovarajući oblici medijske regulacije, sve su češće teme javnih diskusija.

Nakon analize pozamašnog broja pravila iz međunarodnih, nacionalnih ili internih kodeksa, Claude-Jean Bertrand u *Deontologiji mediji*¹ donosi svojevrsnu sintezu novinarskih kodeksa:

---

¹ Bertrand, Claude-Jean: *Deontologija medija*, ICEJ i Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2007.

- temeljne vrijednosti: poštovati život, promicati solidarnost među ljudima
- temeljne zabrane: ne lagati, ne prisvajati tuđa dobra, ne nanositi nepotrebnu bol

Novinarska načela:

- biti kompetentan (dakle siguran u sebe, spreman priznati svoje greške),
- biti nezavisan s obzirom na ekonomske, političke i intelektualne snage,
- ne činiti ništa što umanjuje povjerenje javnosti prema medijima
- imati široku i duboku definiciju (ne ograničenje na ono što je očito, zanimljivo, površno)
- dostaviti točno, potpuno i razumljivo izvješće o svome radu
- služiti svim skupinama (bogati/siromašni, mladi/stari, ljevica/desnica)
- braniti i promicati ljudska prava i demokraciju
- raditi na poboljšanju društvene sredine

2.2 Novi europski populizam

Usljed pojave novoga europskog populizma sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća zbog krize stranačke demokracije, postavlja se pitanje o relaciji populističkog stila kod političara i etičnosti medija. Populizam kao politički stil ili instrument političkog diskursa danas je ušao u političku maticu, te ga rabe i etablirani političari² (Mudde, 2004).

U raščlambi odnosa populizma kao političkog stila i medija valja poći od samih definicija populizma. Thomas Meyer (u Zakošek, 2010)³ navodi sljedećih pet zajedničkih obilježja novog europskog populizma:

- usmjerenost protiv etablirane politike i institucija predstavničke demokracije, te kritika “političke klase”
- politička mobilizacija nižih socijalnih slojeva, onih čiji je tržišni položaj zbog nedostatnog obrazovanja osobito ugrožen zaoštavanjem tržišne borbe i priljevom potplaćenije imigrantske radne snage
- artikulacija u obliku protestnog pokreta, koji mobilizira sljedbenike protiv neke akutne opasnosti (otuđene vladavine elita, stranog kapitala, etničkih manjina, imigranata)

---

² Mudde, Cas. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. (str. 562-563)

³ Zakošek, Nenad. *Zauzdani populizam: fenomen Milana Bandića*. Političke analize. Zagreb. 2010.

– radikalno pojednostavljenje društvene stvarnosti, interpretacija političkog života pomoću jednostavnih crno-bijelih šablona, ukidanje diferenciranosti, i emocionalizirane sheme prijatelj-neprijatelj (“narod” i “elite”, “domaći” i “stranci”, “domovina” i “moćni međunarodni akteri” i sl.)

– ukidanje racionalnog političkog diskursa, koji se zamjenjuje retoričkom osudom, etiketiranjem i sumnjičenjem političkih protivnika.

Prema Meyeru⁴, populizam je opasan za demokraciju jer polarizira društvo, potkopava demokratske političke institucije, potiče netoleranciju, svoje političke protivnike i “strane elemente” u društvu stigmatizira u ime “moralne većine” i nameće simplificirana pseudorješenja, koja teže autoritarnoj transformaciji društva.

2.3 Populizam i mediji

Prema Mazzoleniju (2003), pregled postojeće literature o populizmu potvrđuje da je "malo toga napisano o tome kako mediji djeluju kao inicijatori ili katalizatori javnog mnijenja te koliko medijski sadržaj može podupirati populistički diskurs"⁵, i na to kako se mediji, svjesno ili nesvjesno, mogu pretvoriti u snažne saveznike populističkih lidera. Da li mediji doprinose usponu populizma? Razmatrajući najpoznatije slučajeve populističkih fenomena u Europi, može se vidjeti da se politički vođe i pokreti često na neki način oslanjaju na svojevrсно 'medijsko partnerstvo'.

U mnogim slučajevima, izgleda da europski mediji doprinose legitimaciji tema, ključnih pojmova i komunikacijskih stilova koji su tipični za populističke lidere. 'Gubitnički' lideri koji se trude steći pažnju javnosti redovito su pokazivali sposobnost iskorištavanja medijske sklonosti prema svemu što "razbija rutinu" u političkim arenama, pribjegavajući komunikacijskim strategijama koje osiguravaju medijsku pozornost. Rezultat tog odnosa "ponude i potražnje" je povećana vidljivost i značajan odjek populističke poruke među širokom publikom. Drugim rječima, mediji, namjerno ili ne, mogu poslužiti kao snažan mobilizacijski alat u službi populističkih ideja.

---

⁴ Meyer, Thomas. *Media Democracy: How the Media Colonize Politics*. Cambridge: Polity Press. 2002. (str. 81-82)

⁵ Mazzoleni, G. *The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies*, u Mazzoleni, G., Stewart, J. and Horsfield, B. (ur.) *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*, Westport, CT: Praeger. 2003.

Negativnoj sociopolitičkoj atmosferi mediji zasigurno nisu uzrok no oni igraju veliku ulogu u širenju iste, bilo jednostavno održavajući neka pitanja na dnevnom redu javnosti neke zemlje ili širenjem političkog nepovjerenja i raspoloženja fatalističkih podjela – sve su to elementi koje populistički političari mogu lako i brzo iskoristiti.

Za ovaj rad, fokus će biti na tiskanim dnevnim i tjednim medijima. Rad će se dodirnuti načina na koji se pisano novinarstvo bavi populizmom te kako novinarski način pripovijedanja utječe na pokrivenost i vidljivost događaja i političara. Ukratko, kao što je već navedeno u uvodu, glavno je pitanje da li su za širenje populističkog sentimenta odgovorniji političari ili mediji?

Za analizu, od velike je vrijednosti pravljenje razlike između *mainstream* i tabloidnih medija jer je utvrđeno da ove dvije vrste medija redovito usvajaju različite pristupe u odnosu prema populizmu (Mazzoleni, 2003: 15-16). U većini zemalja, etablirani mediji su glasnogovornici vladajućih klasa. U odnosu na stupanj njihove integracije s elitama, često imaju tendenciju usvajanja stava zakona i koriste svoja novinarska oruđa za obranu *statusa quo* kada dođe do napada sila *anti-establishmenta*, kao što su razne prosvjedne skupine i populistički pokreti (Mazzoleni, 2003: 16). Istraživači političke komunikacije (Blumler i Gurevitch, 1987) označavaju ovaj stav kao 'sveštenski', tvrdeći da *mainstream* mediji prvenstveno odgovaraju na interese vladajućih političkih, gospodarskih i kulturnih slojeva, čak i kad se bave kritikom.⁶

Prilično drukčiju sliku nude tabloidi ili popularni mediji. Njihov 'vizija svijeta' ima komercijalni karakter i odgovara prije svega tržišnim imperativima a ne zahtjevima vlasti. Komercijalni pristup stvara novinarstvo koje teži senzacionalističkoj pokrivenosti događaja, pokazuje veliku sklonost za personalizirano pripovijedanje i traga za novostima koje pobuđuju emocije ili znače neku vrstu političkog voajerizma. Pošto popularno novinarstvo stavlja veći naglasak na ekscentrične aspekte društvene stvarnosti nego na kvalitetu novinarstva, ne čudi da ti mediji daju posebnu pozornost zbivanjima koja se tiču populističkih pokreta ili lidera.

Političke arene diljem svijeta su već dugo pod utjecajem općeg procesa 'medijatzacije' političkog vodstva i djelovanja (Mazzoleni, 2003). Mediji postaju sve češće središnje mjesto u političkom procesu, do te mjere da se politički

---

⁶ Blumler, J. G. i Gurevitch, M.: Journalists' Orientations towards Social Institutions: The Case of Parliamentary Broadcasting, u: Golding, P., Murdock, G. and Schlesinger, P. (ur.) *Communicating Politics*, Leicester: University of Leicester Press. 1987.

akteri mire s ograničenjima proizvodnje vijesti unutar medijske industrije te prilagođavaju političke javne izvedbe, politički jezik, a ponekad i same politike zahtjeviima komercijaliziranih masovnih medija. Dakle, medijizacija političke komunikacije se često poistovjećuje s komercijalizacijom javne reprezentacije politike. Posljedice tih promjena u području politike su raznolike i sve se odnose, u različitoj mjeri, na dinamiku populizma pošto služe kao "nužna pozadina za populističke poruke" (Ociepka, 2005: 209)⁷. Personalizacija političkog vodstva je daljnja posljedica medijizacije politike i usko je povezana s onom dramatisacije.

2.4 Društvena djelotvornost kulturalne izvedbe

Dramatisacija politike koja se događa u relaciji s populizmom u medijima se može efikasno analizirati koristeći teorijsku poziciju izvedbenih studija i ključne koncepte tog transdisciplinarnog znanstvenog polja poput kulturalne izvedbe (Schechner 1994, McKenzie 2006) te liminalnosti izvedbe (Turner 1985).

Kulturalnu izvedbu poput komemoracije obilježava koncept „obnovljenog ponašanja“⁸ (eng. *restored behavior*) Richarda Schechera tj. ponovno oživotvorenje društveno simboličkih sustava. U kontekstu razmatranja pojma kulturalne izvedbe, McKenzie navodi nekoliko definicija iste te ju određuje, prije svega socijalnom djelotvornošću izvedbe (eng. *efficacy*) i njenim izazovom suvremenog društva⁹. Nadalje, od definicija koje McKenzie navodi, za ovaj rad su značajni i koncepti društvene drame i liminalnih obreda prijelaza Victora Turnera iz njegovog teksta *Liminalnost i izvedbene vrste* gdje navodi da je liminalnost „složena faza ili stanje. Često je pozornica trenutak za pojavu najdubljih društvenih vrijednosti u obliku sakralnih drama i predmeta“¹⁰ (Turner, 1985: 62) Liminalne su izvedbe granične i rubne, smještaju se u pore institucija i na njihove međe te mogu privremeno uprizoriti i potkopati njihove normativne funkcije. Upravo zbog liminalnosti, izvedbeni čin poput komemoracije, koji uključuje simboličke oblike i živu prisutnost, redovito omogućava tvorbu značenja i potvrdu pojedinačnih i kulturnih vrijednosti.

U slučaju jasenovačke komemoracije iz 2016, upravo su kategorija djelotvornosti izvedbe i populizma u medijima u korelaciji.

---

⁷ Ociepka, B. (ur.) *Populism and Media Democracy*, Wrocław: Wrocław University Press, 2005.

⁸ Schechner, Richard. *Performance Theory*. New York & London, 1994.

⁹ McKenzie, Jon. *Izvedi ili snosi posljedice*. Centar za dramsku umjetnost, Zagreb, 2006.

¹⁰ Turner, Victor. *On the Edge of the Bush*. Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1985.

3. Kulturalna izvedba komemoracije u Jasenovcu 2016.

Nakon tijesnih izbora te turbulentnog procesa pregovora o sastavu Vlade prethodna centralno-desna Vlada Republike Hrvatske stupila je na vlast 22. siječnja 2016. Vlada je otada imala niz neuspjeha od kojih je za ovaj rad važno istaknuti poteze ministra kulture Zlatka Hasanbegovića, povjesničara profašističkih i antisemitskih uvjerenja čije je imenovanje izazvalo kontraverzu i van lokalnog konteksta¹¹. Hasanbegović, kao i ostatak Domoljubne koalicije, napravio je udar na civilno društvo i demokratske vrijednosti što je vidljivo npr. kod slučaja ukidanja Vijeća za neprofitne medije. Nakon brojnih građanskih protesta te otkrivanja slučaja sukoba interesa potpredsjednika Vlade Tomislava Karamarka, u Hrvatskoj se dogodila jedna od najvećih kriza vlasti te su se raspisali prijevremeni izbori.

Jedna od posljedica tadašnje podijeljenosti hrvatskog društva su čak tri održane komemoracije žrtvama i sudionicima proboja iz ustaškog logora smrti Jasenovac u desetak dana – 15., 22. te 24. travnja. Radi se o događaju koji predstavlja godišnji vrhunac nacionalnog prisjećanja na jasenovačku tragediju, koji zbog svoje masmedijalnosti najjasnije otkriva odnose moći, populističke komunikacijske strategije i vlasti nad diskursom koji je tijekom ostatka godine sveden na manje naracije parlamentarnih debata, televizijskih emisija i novinskih članaka. Začudna je činjenica da Jasenovac u lokalnom i regionalnom kontekstu ostaje znak koji se iskorištava i opterećuje u svrhu dnevnopolitičke diskurzivne prakse i pripadajućih populističkih strategija.

Osim službene komemoracije 22. travnja, kao znak bojkota službene komemoracije održane su još dvije paralelne komemoracije predstavnika Srba, Židova i antifašista. Kao razlog za paralelne komemoracije navode se neispunjeni zahtjevi vezani uz postav Memorijalnog muzeja i nepostojanje Savjeta Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac, ali prije svega, kako tvrdi predsjednik Koordinacije židovskih općina Ognjen Kraus, „atmosfera rehabilitacije NDH i relativizacije ustaških zločina“¹².

Prvi su bojkot, dakle, najavili iz Koordinacije židovskih općina a slijedile su najave iz Srpskog narodnog vijeća, zajednice Bet Israel i Saveza antifašis-

---

¹¹ «Wiesenthal Center Shocked by Appointment in Croatia of Fascist Culture Minister Hasanbegovic and Calls for his Immediate Replacement», <http://www.wiesenthal.com/site/apps/ nlnet/ content.aspx?c=lsKWLbPJLnF&b=8776547&ct=14819823>, zadnji uvid: 10.6.2016.

¹² «Komemoracija u Jasenovcu u sjeni bojkota», <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/komemoracija-u-jasenovcu-u-sjeni-bojkota>, 22.travnja 2016., zadnji uvid: 11.06. 2016.

tičkih boraca i antifašista. Prvo je održana paralelna komemoracija u organizaciji Koordinacije židovskih općina 15. travnja, a druga paralelna komemoracija u organizaciji Saveza antifašističkih boraca i antifašista uslijedila je 24. travnja te su na njoj sudjelovali i bivši predsjednici Republike Hrvatske, Ivo Josipović i Stipe Mesić te bivši premijer i predsjednik SDP-a Zoran Milanović. Kako se u ovom radu radi o populizmu političkih lidera, u analizi komemoracije detaljnije ću se osvrnuti na službenu, državnu komemoraciju tj. analizu njenih izvedbenih elemenata.

Službena državna komemoracija, u organizaciji Javne ustanova spomen područje Jasenovac pod pokroviteljstvom Hrvatskoga sabora, počela je intoniranjem himne "Lijepa naša".¹³ U centar komemoracije smješteni su visoki predstavnici vlasti (premijer Orešković, predsjednici HDZ-a i MOST-a Karamarka i Petrov) i visoki predstavnici klera koji odražavaju političku uključenost, dok "pored" ostaju oni "niži" koji žaluju i koji se sjećaju. Iako su pozicionirani na liminalne rubove prostora političke izvedbe, to nikako ne znači njihovu distancu – oni su uključeni u aktualizaciju trauma i performativ sjećanja koje nije kolektivno, makar ono masmedijskom reprodukcijom to postajalo. Nakon minute šutnje, pročitano se pismo najstarije živuće bivše zatvorenice logora Pave Molnar koje završava riječima: „Jasenovac je, ističe, mjesto velike boli i tuge, sjećanja i opomene. No ne smije biti mjesto mržnje. Mi preživjeli logoraši odbacujemo zlo, u nama ne živi mržnja. Dužni smo to žrtvama Jasenovca te našim unucima i onima koji dolaze poslije njih“. Zatim se svira Elegija Gabriela Faurea, potom se nastavlja niz od glazbenih točaka (Bach, Bersa, Rahmanjinov, Verdi) nakon pročitanih pisama logoraša iz knjige "Pisma iz logora", autorice Maje Kućan.

Pisma logoraša djeluju kao ekspozicija komemorativnog događaja i "psihosocijalne drame" iz koje komemorativnost proizlazi te s kojom se čin pamćenja obilježava. Ovakvim „dramaturškim rješenjem“ spaja se kolektivno i osobno pamćenje a tim obilježje samog čina komemoracije postaje prijenos sjećanja iz osobnog u nacionalni prostor i iz kulturnog u politički prostor. Taj prijenos u činu komemoracija poput ove može biti opasan jer se često zatumljuje ono što teoretičar studija sjećanja LaCapra naziva "bolnom uspomenom" dok tvrdi da "tek istraživanje i razumijevanje bolnih uspomena i doga-

---

¹³ Snimka «Komemoracija Jasenovac 2016», Hrvatska radiotelevizija, 22.travnja 2016., <https://www.youtube.com/watch?v=vb141mLq3F0&list=PLaH1DJqnFJ5Ox3YVCDbvbOHLZe8DY5ue4&index=2>, zadnji uvid: 8.6.2016.

đaja, a ne samo svjedočenje o njima omogućuje etičko i empatijsko svjedočenje o iskazu svjedoka”¹⁴ (LaCapra, 2001).

U drugom dijelu komemoracije molitve za mrtve izmolili su sisački imam, katolički župnik te jasenovački i pravoslavni sveštenici. Dakle, jasno se može primjetiti granična crta među svjetovnim i sakralnim dijelom ove kulturalne izvedbe. Čitano kroz teorijski pristup studija izvedbe, može se reći da odnosi moći koji se uspostavljaju na ta dva dijela pokazuju njeno diskurzivno jedinstvo, no i heterogenost inače idealiziranog koncepta homogene nacije. Naime, politički i sakralni prostor i vrijeme, iako jasno odvojeni zadržavaju istu “izvedbenu filozofiju” potencirajući neke druge izvedbene granice van te opreke svetog i profanog. Zbog ovakvog odnosa svetog i profanog, ovaj čin komemoracije obilježava visoki stupanj onoga što Turner naziva liminalnosti kada tvrdi da je često pozornica „trenutak za pojavu najdubljih društvenih vrijednosti u obliku sakralnih drama i predmeta”.

Na kraju komemoracije, prema izvještavanju Aljazeera (2016), uz izaslanstvo Sabora u kojem su bili brojni zastupnici, “vijence su položili i zapalili svijeću izaslanstva Vlade na čelu s premijerom Tihomirom Oreškovićem, kao i izaslanik predsjednice Republike Branko Lustig te izaslanstvo HAZU-a, Matice hrvatske, HSS-a, Grada Zagreba te predstavnici nacionalnih manjina i drugi. Također, vijence su položila i izaslanstva veleposlanstava Australije, Austrije, BiH, Belgije, Italije, Japana, Kanade, Norveške, Njemačke, Portugala, Rumunjske, Rusije, Srbije, SAD-a, Slovačke, Slovenije, Švedske i Velike Britanije.”¹⁵

Upravo zbog stupnja liminalnosti ova kulturalna izvedba ima jaču, Mc Kenziejevim rječnikom, društvenu djelotvornost (eng. *efficacy*) tj. provocira značajan društveni odjek. Kao jedan od kvantitativnih indikatora djelotvornosti ove izvedbe može poslužiti količina izvještavanja o događaju u nacionalnim i lokalnim medijima. Za daljnju analizu teme rada, sljedeće poglavlje će se osvrnuti na način izvještavanja i *lokus* populističkih komunikacijskih strategija tijekom izvještavanja u deset tiskanih medija.

¹⁴ LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. JHU Press. 2001.

¹⁵«Komemoracija u Jasenovcu u sjeni bojkota», <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/komemoracija-u-jasenovcu-u-sjeni-bojkota>, 22.travnja 2016., zadnji uvid: 11.06. 2016.

4. Međudjelovanje populističkog komunikacijskog stila političara i medija

S rastom populizma, mediji su dobili još značajniju ulogu u definiranju političke agende, no i u komunikaciji političara sa svojim biračima. U takvim okolnostima i etablirani političari sve više koriste populističke instrumente kojima "reduciraju kompleksnost" društveno-političke situacije i stvarnog političkog procesa u svrhu mobilizacije biračke podrške. Nedavna komemoracija u Jasenovcu je bila popraćena populizmom vladajućih političara pa se postavlja pitanje koji udio odgovornosti u tome imaju mediji a koji sami političari?

Istraživački uzorak u ovom radu podrazumijeva deset dnevnih i tjednih tiskanih medija na području Hrvatske (*Novi list, Novosti, Večernji list, Telegram, Nacional, Slobodna Dalmacija, 24 sata, Jutarnji list, Dnevno, Globus*) a slijedeći Bernardovu sintezu novinarskih kodeksa, može se zaključiti da su neki od njih sporni po pitanju imanja široke i duboke definicije problema, služenja svim skupinama i radu na poboljšanju društvene sredine. Također, pri analizi narativa vijesti navedenih medija detektirat će se i neka od Meyerovih obilježja novog europskog populizma poput ukidanja racionalnoga političkog diskursa, njegova zamjena retoričkom osudom, etiketiranjem i sumnjičenjem političkih protivnika te kritike "političke klase".

Prva skupina analiziranih medija ne odgovara svim novinarskim kodeksima što ne iznenađuje jer dio tih medija pripada tabloidima koji, prema Mazzoleniju (2003), najčešće usvajaju populistički stil komunikacije jer tim više odgovaraju tržišnim imperativima.

Tako tabloid *24 sata*¹⁶ donosi populističke naslove koji ne nude široku i duboku definiciju situacije: „Ako netko govori kao ustaša i ističe simbole onda je – ustaša“ (25. travnja), „Kolinda na komemoraciju poslala Branka Lustiga“ (23. travnja). Što se tiče drugog naslova, u tekstu se za prijenos o događaju odabire informacija koja zbog uvedene personalizacije također podriva populistički diskurs: „Dvostruki oskarovac Branko Lustig tamo je kao osobni izaslanik predsjednice Kolinde Grabar Kitarović. – Predsjednica me zamolila, a nisam tako lijepoj ženi mogao reći ne - izjavio je Lustig za Jutarnji list.“

Zatim, desni tabloid *Dnevno*¹⁷ očekivano donosi naslove poput: „Bravo, Milorade! Europa ‘popušila’ njegov grokaz: Svi se obušili na Jasenovac i ‘zločeste Hrvate!’“ (10. travnja) te „Srbi više ‘nemaju živaca’ za Pupovca! ‘Dosta je

---

¹⁶ Izdavač: 24sata d.o.o. za nakladničku djelatnost, Zagreb

¹⁷ Izdavač: Portal dnevno d.o.o., Zagreb

njegove samovolje! Mi idemo u Jasenovac’” (11. travnja) što znatno simplificira političku situaciju, ne služi svim društvenim skupinama a i svakako ne radi na poboljšanju društvene sredine. *Jutarnji list*¹⁸, *mainstream* medij liberalnog usmjerenja, također pokazuje u nekoj mjeri podrivanje populističkog stila naslovima poput: Oglasio se na *facebooku*: Karamarko o bojkotu komemoracije u Jasenovcu: 'Pozivam sve da razmisle o svojoj odluci' (9. travnja) te „Zoran Milanović: 'Imat ćemo svoju komemoraciju, a nećemo kao predsjednica iskakati iz šipražja', „ (12. travnja).

Analiza narativa kod ostatka istraživačkog uzorka otkriva da se *lokus* populizma nalazi kod samih političara a da mediji, manje više, nastoje što suzdržanije prenijeti kompleksnu političku situaciju, time poštujući novinarske kodekse.

Tako *Novi list*¹⁹ u tekstu naslova: „Dvije tisuće ljudi na skupu: Mesić na komemoraciji u Jasenovcu: 'Ako netko govori kao ustaša i pjeva njihove pjesme, onda je ustaša', „ (25. travnja) donosi širi kontekst izjave iz naslova *24sata* koja je tamo prenesena bez kontekstualizacije radi senzacionalizma:

Mi ne politiziramo žrtve Jasenovca, niti ih bojkotiramo. Mi te žrtve duboko poštujemo, a bojkotiramo one koji bez trunke pijeteta bezočno manipuliraju ubijenima, žrtvama ustaškog režima. Oni su ti koji koriste Jasenovac za promicanje svoje nakardne teze o izjednačenosti fašizma i antifašizma, što ga za tu priliku zovu komunizmom, kao zala što ih treba odbaciti. Oni su ti, bit ću do kraja jasan, koji povijesno neosnovano stavljaju znak jednakosti između komunizma i antifašizma. Ako netko govori kao ustaša, ako zastupa i promiče ideje što su ih zastupali ustaše, ako ističe njihovo znakoolje i simbole, ako pjeva njihove pjesme, onda je on ustaša. I zato nije nikakvo pretjerivanje, a još manje laganje, ako se kaže, da se nad današnju Hrvatsku nadvio ustaški zloduh“, rekao je Mesić.

Ono što je bitno istaknuti za sljedeću skupinu analiziranih medija jest da izjave političara u pravilu imaju populistički stil no da ih mediji u dovoljnoj mjeri prenose bez „podmetanja“ vlastitog stava i vlastite populističke komunikacijske strategije.

Tako *Večernji list*²⁰ pod naslovom Karamarko o Jasenovcu: „Žrtve su žrtve i ne treba ih koristiti u dnevno-političke svrhe“ prenosi izjavu: „Na novi-

¹⁸ Izdavač: Europapress Holding d.o.o. Zagreb

¹⁹ Izdavač: Novinsko-nakladničko dioničko društvo, Rijeka

²⁰ Izdavač: Večernji list d.o.o., Zagreb

narski upit je li ministar kulture u Vladi RH Zlatko Hasanbegović postao prevelik uteg aktualnoj Vladi, Karamarko je odgovorio protupitanjem "Zašto?", „(11. travnja). Ista retoriku „izbjegavanja ideologije“ koristi i u drugoj izjavi za *Večernji list*: „Vrijeme je za reforme, a ne za ideološke podjele. Planiram otići na službenu komemoraciju u Jasenovac i još jednom javno osuditi sve totalitarne težime“ (16. travnja).

Izgleda da su viktimološku retoriku o poštovanju žrtava „izbjegavanjem politike“ preuzeli svi koji se upravo politikom bave jer su, naime, visoki dužnosnici RH.

Isto tako je i Potpredsjednik Sabora Reiner za *Slobodnu Dalmaciju*²¹ u tekstu pod naslovom „Reiner: Iskazali smo duboki pijetet prema žrtvama ustaškog režima“ izjavio da se „ne osjeća odgovornim zbog toga što su ove godine u Jasenovcu tri komemoracije te dodao kako osjeća tugu što se odavanje pijeteta nevinim žrtvama ispolitiziralo od nekih ljudi i pretvorilo, nažalost, u ono što ne bi trebalo biti“ (23. travnja). Također, članak u *Slobodnoj Dalmaciji* nastavlja prenositi slične izjave političara bez interpretiranja njihovog sadržaja:

Državnoj komemoraciji nazočili su predstavnici Nacionalnog vijeća Srba u Hrvatskoj, a predsjednik Vijeća Nenad Vlahović u izjavi novinarima prozvao je predsjednika Srpskog narodnog vijeća Milorada Pupovca da "razbija veličanstvenu komemoraciju". SNV će, naime, komemorirati jasenovačke žrtve u nedjelju sa Savezom antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske. "Potrebno je jedinstvo na ovaj dan i na ovom mjestu. Ne mogu se pitanja koja su oni otvarali rješavati na kostima žrtava. To je degutantno i vrlo neozbiljno. A mi podržavamo institucije sustava, a ovdje je pokrovitelj Sabor", rekao je Vlahović.

U tjedniku *Nacional*²² se uvažavajući novinarske kodekse prenosi članak naslova „Jasenovac: Održana službena državna komemoracija žrtvama logora“ (22. travnja), a u tekstu sporni ministar Hasanbegović također daje izjavu u istom viktimološkom i populističkom stilu: „Na pitanje novinara tko je kriv što postoje tri komemoracije, Hasanbegović je rekao: "Odgovorni su oni koji bojkotiraju službenu državnu komemoraciju." Ministar je na pitanje osjeća li osobnu odgovornost kratko odgovorio – ne“.

*Telegram*²³ objektivno prenosi isto izbjegavanje odgovornosti predsjednice Kolinde Grabar Kitarović koja je održala sastanke s predstavnicima

---

²¹ Izdavač: Slobodna Dalmacija d.d., Europapress Holding d.o.o, Split

²² Izdavač: Nacional News Corporation d.o.o., Zagreb

²³ Izdavač: Telegram media grupa d.o.o., Zagreb

židovskih općina i Srpskog nacionalnog vijeća i “izrazila zabrinutost” a zatim se nije pojavila na komemoraciji: “Nakon sastanka sazvala je konferenciju za novinare i kazala da je “zabrinuta zbog jačanja ideoloških podjela u društvu, posebno oko dana sjećanja na nevine žrtve Jasenovca” (12. travnja).

*Novosti*²⁴, samostalni srpski tjednik, zaključuju o cijelom slučaju poštujući novinarske kodekse promicanja ljudskih prava i demokracije: „Trojnost komemoriranja pokazatelj je sve veće podijeljenosti hrvatskog društva, podijeljenosti što je na rubu otvorene konfrontacije, i to ne samo idejne. Onaj tko te poruke ne shvati ili ih odbija shvatiti, onaj tko podjele ne smiruje nego ih produbljuje, mada se i svijet počeo zbog toga zabrinjavati, snosit će povijesnu odgovornost za ono što će se u ovoj zemlji događati u budućnosti. Dobro je da se to već danas kaže“ (29. travnja).

5. Zaključak

Negativnost sociopolitičke atmosfere uslijed populizma ne uzrokuje populistički stil u izvještavanju medija koliko ga uzrokuju sami politički lideri. Ova analiza je pokazala da se 70% analiziranih medija uglavnom pridržava pravila novinarskog kodeksa dok ostatak, većinom tabloidnih medija, ne zadržavaju objektivnost, ne služe svim društvenim skupinama a pogotovo, produbljenjem postojećih društvenih dihotomija, ne rade na poboljšavanju društvene sredine.

Odjek određenog događaja, gledano kroz prizmu studija izvedbe-*društvena djelotvornost* kulturalne izvedbe – ovisi i liminalnosti izvedbe tj. njenom uprizorenju dubokih društvenih vrijednosti i, ponekad, sakralnih drama. U slučaju komemoracije jasenovačke tragedije, liminalnost se nalazi i u tome da je *izvedba nacionalnog* unijela u sebe partikularnu *izvedbu traume* ili je svojim mehanizmima barem reproducirala u *izvedbu traume kolektiva*.

Medijska konstrukcija pamćenja i njena diskurzivna (politička) izvedba obiluje populističkim stilom komunikacije političkih lidera. Naime, oni političari koje su predstavnici žrtava optužili za zauzimanje pozicije na „krivoj strani povijesti“, primjenjuju emocionalnu no politički intencionalnu- *viktimošku retoriku*. Takva retorika odgovara obilježljima populizma (Meyer, 2002): radikalnim pojednostavnjenjem društvene stvarnosti, interpretaciji političkog života pomoću jednostavnih šablona i emocionalizirane sheme prijatelj-neprijatelj, zatim ukidanju racionalnoga političkog diskursa, koji se zamjenjuje

---

²⁴ Izdavač: Srpsko narodno vijeće, Zagreb

retoričkom osudom, etiketiranjem i sumnjičenjem političkih protivnika tj. svih onih koji su bojkotirali državnu komemoraciju.

Izjave o tome da se, kao politički lideri, odbijaju baviti „politiziranjem nevinih žrtava“ predstavljaju blijedi pokušaj da se *izvedba traume* vrati u prostor osobnog gubitka no, nakon što se komemoracijama godinama uspostavlja kao *izvedba nacionalnog* (onog nacionalnog koje se temelji na antifašizmu u II. svj. ratu) to je jednostavno neizvedivo. Njemački kritičar takvih mehanizama, Theodor W. Adorno, nazvao je to odbijanjem krivnje i sjećanja (Schuld und Erinnerungsabwehr)²⁵ (Adorno prema Radonić, 2010).

Naime, kao što Jameson tvrdi u kultnoj studiji *Političko nesvesno* „ne postoji ništa što nije društveno i povijesno – zaista, sve je, u krajnjoj analizi, političko“²⁶ pa tako svakako i ono što trenutačni politički dužnosnici usred krize vlasti *izvedu* stvarajući odjek u medijima, ipak još uvijek etičnijima i s manje populističkog komunikacijskog stila od njih samih.

Literatura

Bertrand, Claude-Jean: Deontologija medija, ICEJ i Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2007.

Blumler, J. G. i Gurevitch, M.: Journalists' Orientations towards Social Institutions: The Case of Parliamentary Broadcasting, u: Golding, P., Murdock, G. and Schlesinger, P. (ur.) *Communicating Politics*, Leicester: University of Leicester Press. 1987.

Jameson, Frederic. *Političko nesvesno*. Edicija Pečat, Beograd. 1984.

LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. JHU Press. 2001.

Mazzoleni, G. *The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies*, u: Mazzoleni, G., Stewart, J. and Horsfield, B. (ur.) *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*, Westport, CT: Praeger. 2003.

Meyer, Thomas. *Media Democracy: How the Media Colonize Politics*. Cambridge: Polity Press. 2002.

---

²⁵ Radonić, Ljiljana. Univerzalizacija holokausta na primjeru hrvatske politike prošlosti. *suvremene TEME*, (2010.) God. 3, Br. 1. Centar za politološka istraživanja, Zagreb. 2010.

²⁶ Jameson, Frederic. *Političko nesvesno*. Edicija Pečat, Beograd. 1984.

Mudde, Cas. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004.

McKenzie, Jon. *Izvedi ili snosi posljedice*. Centar za dramsku umjetnost, Zagreb. 2006.

Ociepka, B. (ur.) *Populism and Media Democracy*, Wrocław: Wrocław University Press. 2005.

Radonić, Ljiljana. *Univerzalizacija holokausta na primjeru hrvatske politike prošlosti*. *Suvremene teme*, (2010.) God. 3, Br. 1. Centar za politološka istraživanja, Zagreb. 2010.

Schechner, Richard. *Performance Theory*. New York & London. 1994.

Turner, Victor. *On the Edge of the Bush*. Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1985.

Zakošek, Nenad. *Zauzdani populizam: fenomen Milana Bandića*. Političke analize. Zagreb. 2010.

Novinska dokumentacija

„Ako netko govori kao ustaša i ističe simbole onda je – ustaša“, *24sata*, 24sata d.o.o. za nakladničku djelatnost, Zagreb, 25. travnja 2016.

„Kolinda na komemoraciju poslala Branka Lustiga“, *24sata*, 24sata d.o.o. za nakladničku djelatnost, Zagreb, 23. travnja 2016.

„Bravo, Milorade! Europa ‘popušila’ njegov igrokaz: Svi se obrušili na Jasenovac i ‘zločeste Hrvate!’“, *Dnevno*, Portal dnevno d.o.o., Zagreb, 10. travnja 2016.

„Srbi više ‘nemaju živaca’ za Pupovca! ‘Dosta je njegove samovolje! Mi idemo u Jasenovac’“, *Dnevno*, Portal dnevno d.o.o., Zagreb, 11. travnja 2016.

„Karamarko o bojkotu komemoracije u Jasenovcu: ‘Pozivam sve da razmisle o svojoj odluci’“, *Jutarnji list*, Europapress Holding d.o.o. Zagreb, 9. travnja 2016.

„Zoran Milanović: ‘Imat ćemo svoju komemoraciju, a nećemo kao predsjednica iskakati iz šipražja’“, *Jutarnji list*, Europapress Holding d.o.o. Zagreb, 12. travnja 2016.

Fotogalerija „Komemoracija u Jasenovcu 2016“, *Globus*, Europapress Holding d.o.o. Zagreb, 23. travnja 2016.

„Dvije tisuće ljudi na skupu: Mesić na komemoraciji u Jasenovcu: ‘Ako netko govori kao ustaša i pjeva njihove pjesme, onda je ustaša’“, *Novi list*, Novinsko-nakladničko dioničko društvo, Rijeka. 25. travnja 2016.

„Karamarko o Jasenovcu: „Žrtve su žrtve i ne treba ih koristiti u dnevnopolitičke svrhe“, *Večernji list*, Večernji list d.o.o., Zagreb, 11. travnja 2016.

„Reiner: Iskazali smo duboki pijetet prema žrtvama ustaškog režima“ *Slobodna Dalmacija*, Slobodna Dalmacija d.d., Europapress Holding d.o.o., Split, 23. travnja 2016.

„Jasenovac: Održana službena državna komemoracija žrtvama logora“, *Nacional*, Nacional News Corporation d.o.o., Zagreb, 22. travnja 2016.

„Predsjednica je konačno osudila NDH, ali ove ćemo godine izgleda imati tri komemoracije u Jasenovcu“, *Telegram*, Telegram media grupa d.o.o., Zagreb, 11. travnja 2016.

„Tri Jasenovca i dvije Hrvatske“ *Novosti*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 29. travnja 2016.

Internet stranice

„Komemoracija u Jasenovcu u sjeni bojkota“, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/komemoracija-u-jasenovcu-u-sjeni-bojkota>, 22.travnja 2016., zadnji uvid: 11.06. 2016.

„Wiesenthal Center Shocked by Appointment in Croatia of Fascist Culture Minister Hasanbegovic and Calls for his Immediate Replacement“, <http://www.wiesenthal.com/site/apps/nlnet/content.aspx?c=lsKWLbPJLnF&b=8776547&ct=14819823>, zadnji uvid: 10.6.2016.

Snimka „Komemoracija Jasenovac 2016“, Hrvatska radiotelevizija, 22.travnja 2016.,

<https://www.youtube.com/watch?v=vb141mLq3F0&list=PLaH1DJqnFJ5Ox3YVCDbvbOHLZe8DY5ue4&index=2>, zadnji uvid: 8.6.2016.

VIRTUALNE AGORE – OTOCI POLITIČKE KOMUNIKACIJE?

THE VIRTUAL AGORAS – ISLANDS OF POLITICAL COMMUNICATION?

DANIRA MATIJAČA, doktorant

Doktorski studij "Društvo znanja i prijenos informacija", Sveučilište u Zadru

Apstrakt: *Suvremena javna sfera pruža sve više mrežnih mjesta koja postaju virtualne agore na kojima e-građani stupaju u konverzaciju jedni s drugima i izražavaju mišljenja, čime se očituje elektronička demokracija. Uspoređujući rezultate istraživanja konverzacije građana na tim mjestima s Habermasovim (2006) opisom javne rasprave, u ovom se radu dolazi do zaključka da, unatoč razvoju tehnologije i većoj dostupnosti interneta, još uvijek mali broj građana aktivno sudjeluje u konverzacijama, te da se takve konverzacije najčešće ne mogu smatrati javnim raspravama, jer uglavnom nisu dobro argumentirane, a izražena mišljenja nisu dovoljno heterogena.*

Ključne riječi: *Javna rasprava, elektronička demokracija, interaktivnost konverzacije, argumentiranost, polarizacija mišljenja*

Abstract: *Contemporary public sphere provides more and more web sites that become virtual agoras in which e-citizens engage in conversation with each other and express their opinions, in this way developing e-democracy. Comparing the results of the research on features of citizens' conversations in those sites with Habermas's (2006) description of public deliberation, this paper concludes that, despite the development of technology and the increased availability of the Internet, a small number of citizens actively participate in conversations. In addition, such conversations, in most cases, cannot be considered as public deliberations, because they are generally not well reasoned and the expressed opinions are not sufficiently heterogeneous.*

Key words: Public Deliberations, E–democracy, Interactivity of Conversation, Argumentation, Polarization of Attitudes

1. Uvod

Pojava interneta promijenila je narav političke javne sfere kao prostora u kojem se posredstvom medija ostvaruje komunikacija između građana i političara, te omogućila razvoj elektroničke demokracije (Cilft, 2003). Očitovanje javne sfere može se nazreti već u Staroj Grčkoj na mjestima koja su se nazivala agore i na kojima su građani mogli iznositi mišljenja i stupati u konverzaciju jedni s drugima o političkim temama. Granica između onog što je javno i što je privatno kroz povijest se pomicala, a narav je javne sfere uvijek odražavala promjene koje su nastajale na području ekonomije i politike. Habermas (1991) je opisao razvoj javne sfere od antičkog vremena do danas i javnu raspravu kao ključan instrument pomoću kojeg javna sfera ostvaruje svoju ulogu integracije društva i pronalaženja najboljih političkih rješenja koja su usklađena s istinom. Ideal otkrivanja istine, za koju će Kant (navedeno u Habermas, 1991, p. 118) reći da svoju snagu testira pred svakim razumnim bićem, postiže se u konverzaciji u kojoj se sudionici međusobno poštuju, u kojoj su izražena različita mišljenja i u kojoj vlada samo sila boljeg argumenta, zbog čega se takva konverzacija može nazvati raspravom (Habermas, 1984, p. 25). Epitet javna dobiva kada se u njoj izraze različita mišljenja koja postoje u populaciji i kada se svaki građanin u nju može jednakopravno uključiti i biti jednako uvažen (Graham, 2008, p. 21). Suvremena javna sfera nudi niz mrežnih mjesta koje možemo smatrati virtualnim agorama, poput foruma i novinskih portala, na kojima građani mogu stupiti u konverzaciju jedni s drugima i iznositi mišljenja, a sama priroda interneta nudi mogućnost ostvarenja javnosti rasprave.

Niz je autora provelo istraživanja ispitujući odlike konverzacije građana na takvim mjestima i usporedilo ih s Habermasovim opisom javne rasprave. Pri tom su definirali strukturalne i sadržajne odlike konverzacije na temelju kojih se može određivati razina javne rasprave građana na internetu. U ovom su radu te odlike opisane kao pokazatelji javne rasprave u konverzacijama građana i prikazani su rezultati istraživanja tih pokazatelja, izmjereni uglavnom na novinskim portalima i na forumima, unutar jedne države ili u više država. Postavlja se ključno pitanje svjedočimo li razvoju elektroničke demokracije koji se kroz javne rasprave očituje na mrežnim mjestima kao virtualnim agorama, ili je krivulja promjena u silaznom trendu, čineći tako mjesta

konverzacija građana na internetu onim što Galston (2003, navedeno u Dahlgren, 2005. p. 152) naziva „otoci političke komunikacije“.

2. Evolucija javne sfere

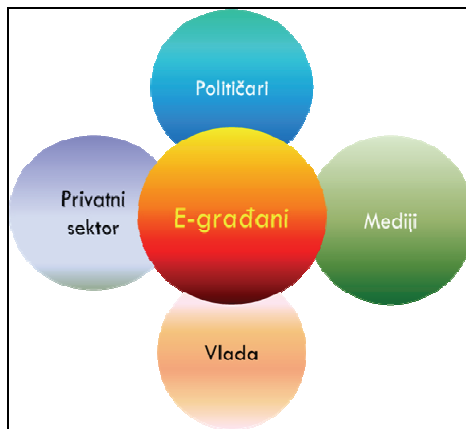
Javna sfera (eng. public sfere) čija se temeljna odlika može uočiti već u staroj Grčkoj, kada je nosila naziv „polis“ i predstavljala prostor zajednički svim građanima, nasuprot privatnoj sferi koja se nazivala „oikos“ i predstavljala je prostor koji se odnosio na pojedinca, kroz povijest je mijenjala svoju strukturu i ulogu, što je detaljno opisao Habermas (1991). U Antici su javna i privatna sfera bile strogo odijeljene, a život se javnosti odvijao na tržnici (agora) putem rasprava (lexis) i putem zajedničkih djelovanja (praxis). Korijen je današnjeg naziva javne sfere u Rimskom pravu, kada je za nju u uporabi bio naziv „res publico“ (Habermas, 1991, p. 11). Kroz srednji je vijek došlo do ispreplitanja područja javnog i privatnog, jer je privatnost plemstva bila umnogome dijelom javne sfere, dok se od sredine 16. stoljeća kao javno percipira sve ono što je bilo vezano uz državu.

Razvojem tržišne ekonomije od 18. stoljeća počinje strogo odvajanje privatne od javne sfere i nastanak buržujskih država za čije se zakone očekivalo da budu rezultat racionalno argumentiranih rasprava. Javna je sfera u takvim okolnostima predstavljala „mehanizam koji je osiguravao institucionalnu vezu između zakona i javnog mnijenja“ (Habermas, 1991: 81). Time su stvoreni temelji liberalnih demokracija kakve danas poznajemo, utemeljenih na slobodnom i jednakopravnom uključivanju građana u komunikaciju u javnoj sferi, periodičkim izborima i referendumima, nadmetanju političkih stranaka i donošenju odluka na temelju glasovanja većine u zastupničkim tijelima (Habermas, 2006, p. 412). Privatno vlasništvo i načini sklapanja ugovora tada su pripadali području privatnosti, a do promjene je došlo u 19. stoljeću kada su siromašniji slojevi društva ove teme počeli unositi u javni prostor, tražeći od države zakonsku zaštitu. Time je javna sfera poprimila današnja obilježja - u njoj se ponovno isprepliću dotad privatno područje oikosa i ono što je javno, a Habermas (1996: 360) je definira kao „mrežu za izmjenu informacija i stavova“.

Ako se usredotočimo samo na stavove i informacije vezane uz politiku, uzimajući u obzir Perloffovu (1998, navedeno u Hoffman, 2006: 63) definiciju politike kao „procesa tijekom kojeg skupina ljudi čija su početna mišljenja ili interesi različiti donose zajedničke odluke koje su obvezujuće za sve u skupini i provode se kao zajednička politika“, možemo kazati da politička javna sfera

predstavlja mrežu za izmjenu informacija i stavova tijekom procesa donošenja političkih odluka. Suvremena se javna sfera, pa tako i ona politička, odlikuje „raznovrsnošću neovisnih masovnih medija, te pristupom i uključivanjem mnoštva građana“ (Habermas, 2006: 412). Kada povezuje građane na velikom geografskom prostoru putem masovnih medija javna se sfera naziva apstraktnom, a u suvremenom društvu ,zahvaljujući pojavi interneta, raste sve brže (Habermas, 1996, p. 374). Dahlgren (2005: 160) to primjećuje kao evoluciju javne sfere i uočava da „specifične javne sfere koje zbog toga nastaju omogućuju građanima da se uključe u razvoj novih demokratskih politika“. Uočavaju se tako novi oblici političkog pritiska i aktivizma, te nova vrsta komunikacije (Graber et al., 2002, p. 92) koja se ostvaruje putem izmjene pisanih poruka između sudionika nejasnog identiteta (Janssen & Kies, 2005, p. 3).

Pozitivan je učinak evoluirane sfere porast broja političkih glasova (Dahlgren, 2005, p. 151), veća vidljivost političkih manjina te iskrenija i slobodnija komunikacija zbog moguće anonimnosti građana (Grossman, 1995; Levy, 2002, navedeno u Janssen & Kies, 2005, p. 3). Širenje javne sfere pomoću interneta dovelo je i do nekih negativnih pojava, poput stvaranja „otoka političke komunikacije“ na kojima se izoliraju istomišljenici, što šteti integrirajućoj društvenoj funkciji javne sfere (Galston, 2003, navedeno u Dahlgren, 2005. p. 152). Također, Blumler i Gurewitch (2001, p. 3) uočavaju da povećanje broja autora medijskih sadržaja, političkih sudionika i posrednika proizvodi kako foniju, a neki autori (Davis, 1999; Maldonado, 1997, navedeno u Janssen & Kies, 2005, p. 3) ističu kako komunikacija na internetu, u kojoj je moguće biti anonimna, često dovodi do svađe i vrijeđanja.

Slika 1. Model elektroničke demokracije (Clift, 2003)

Danas svjedočimo razvoju tzv. elektroničke demokracije u kojoj se kao sredstvo komunikacije koriste nove tehnologije i strategije (Clift, 2003), a njen je model prikazan na sl. 1. U središtu su modela tzv. e - građani, a uočavaju se četiri sektora koja stupaju u interakciju s njima: vlade koje javnu sferu opskrbljuju informacijama, mediji koji oblikuju vijesti i omogućuju navigaciju kroz informacije, političari koji pokreću kampanje te privatni sektor koji proizvodi softver i tehnologiju potrebnu za komunikaciju između različitih sektora.

Mediji i novinari, prema Dahlgrenu (2005, p. 153), imaju ključnu ulogu u evoluiranoj javnoj sferi, a javlja se i novi oblik novinarstva, tzv. mrežno novinarstvo (Deuze, 2003, p. 206), u kojem medijske sadržaje više ne proizvode samo profesionalni novinari nego i obični građani koji pišu komentare ili objavljuju vijesti na blogovima, forumima i novinskim portalima. Kada građani surađuju s profesionalnim novinarima, kao u slučaju novinskih portala na kojima urednici odabiru teme o kojima se građani izjašnjavaju u komentarima, govorimo o participativnom novinarstvu (Henig, 2005, navedeno u Thurman & Hermida, 2010, p. 5) ili građanski potpomognutom novinarstvu (Vobič & Dahlgren, 2013, pp. 15-16). Takva mrežna mjesta postaju suvremene virtualne agore na kojima se ostvaruje diskurs kao „proces primanja i prenošenja poruka pomoću oblikovanja misli u komunikaciji“ (Zymnaja, 2001, navedeno u Milevskaya, 2002), a budući da u njemu sudjeluje više osoba možemo ga nazvati konverzacijom (Smith, 2003).

3. Javne rasprave na internetu

Rastuća apstraktna javna sfera omogućila je pojavu novih medija i virtualnih agora - mrežnih mjesta za konverzaciju građana koja se mogu svrstati u Hallinova i Mancinijeva (2004) tri medijska modela, specifična za pojedino kulturalno okružje. Prvi je liberalni model s dužom tradicijom slobode tiska, dominantnim komercijalnim medijima i izraženijim novinarskim profesionalizmom, a tipičan je za Sjevernu Ameriku i Veliku Britaniju (Hallin & Mancini, 2004, p. 11). Drugi je polarizirano pluralni i za njega je tipična snažnija ovisnost o državi, slabije razvijeni komercijalni mediji i manje novinarskog profesionalizma, a tipičan je za mediteranske zemlje (Hallin & Mancini, 2004, p. 90). Demokratsko korporativni model odlikuju visoko polarizirani mediji, bolje razvijeni komercijalni mediji i jače izražen novinarski profesionalizam, a tipičan je za zemlje Sjeverne Europe i Njemačku (Hallin i Mancini, 2004, p. 145). I načini se konverzacije građana na internetu mogu svrstati u tri Freelonova (2010) modela: liberalno individualistički, komunitaristički i deliberativni. U

prvom je modelu izražena niska interaktivnost, mali broj sudionika i svadljivost; u drugom, uz visoku interaktivnost, u konverzaciji sudjeluju uglavnom istomišljenici; a treći model odlikuje uporaba racionalno kritičkih argumenata, komentiranje tema od javnog interesa i visoka interaktivnost. Treći model konverzacije onaj je kakav priželjkuje Habermas (2006, p. 416) koji javnu raspravu (eng. public deliberation) smatra esencijalnim elementom demokratskih procesa i ističe njene ključne funkcije u javnoj sferi:

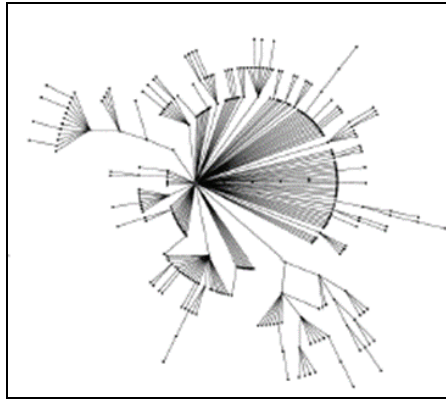
- a) pokretanje važnih tema, dobivanje traženih informacija i interpretacija
- b) analiziranje tema pomoću argumenata „za“ i „protiv“
- c) stvaranje racionalno motiviranih stavova „za“ i „protiv“

Deliberativni model konverzacije omogućuje realizaciju deliberativne demokracije koju Kim et al. (1999, p. 361) opisuju kao diskurzivni sustav u kojem građani formiraju mišljenja. U središtu je takvog modela javna rasprava u kojoj se, prema Fishkinu i Luskinu (2005, p. 285), odmjeravaju suprotstavljena mišljenja kroz konverzaciju koja obuhvaća sva gledišta značajnog dijela cijele populacije i koja se temelji na točnim informacijama i objektivnoj stvarnosti, argumentima i protuargumentima te spremnosti sudionika da saslušaju suprotstavljena mišljenja. Kant (navedeno u Habermas, 1991, p. 118.) ih naziva kamenom temeljcem istine, jer sve što se proklamira kao istina testira svoju istinitost pred svakim razumnim ljudskim bićem, a Habermas (2006, p. 414) u njima uočava kognitivni potencijal budući da mogu dovesti do promjene mišljenja. Štoviše, „cilj je javnih rasprava pretvoriti volje pojedinaca u razumne odluke, i to tako da se kroz proces javnog nadmetanja privatnih argumenata postigne konsenzus oko onoga što nužno mora biti u interesu svih“ (Habermas, 1991: 83). Stoga Gonzales – Bailon et al. (2010, p. 3) javnu raspravu opisuju kao način donošenja odluka pomoću komunikacije u kojoj je izražena visoka argumentiranost i visoka reprezentativnost, što znači da je u njoj zastupljen što veći broj različitih mišljenja koji inače postoje u društvu. Dryzek (2000, p. 64) argumentiranost ističe kao ključnu odliku javne rasprave i definira je kao racionalan i logičan oblik komunikacije lišen osjećaja, dok će Winkler (2003: 8) za javnu raspravu reći da je ona oblik komunikacije koji prethodi donošenju odluka i u kojoj su „mišljenja i izjave sudionika izložene propitivanju valjanosti pred javnošću“.

Uzimajući u obzir navedene definicije može se reći da se razina javne rasprave u određenoj konverzaciji može utvrditi pomoću: argumentiranosti

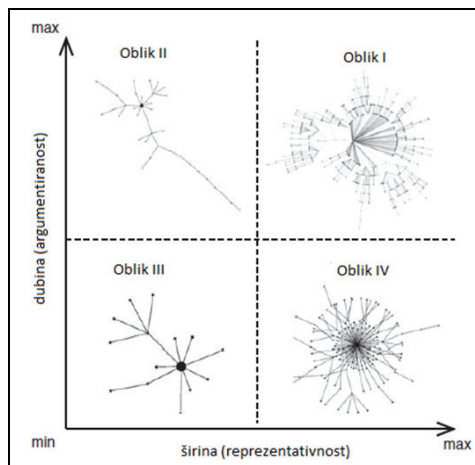
(Stromer-Galley, 2007; Jensen, 2014; Weger & Aaakhus, 2003, Habermas, 1984), reprezentativnosti (Gonzales – Bailon et al., 2010), usmjerenosti na temu (Stromer – Galley, 2007) i interaktivnosti (Rafaelli, 1988; Graham, 2008). Također, jednakost sudionika u odnosu na mogućnost uključivanja u konverzaciju (Graham, 2008), sloboda da izraze mišljenje (Graham, 2008; Winkler, 2003) i njihova spremnost da ga promjene kada su suočeni s dobrim argumentima (Habermas, 1991), pokazatelji su koji upućuju na zaključak da konverzacija ima odlike javne rasprave. Argumentaciju u konverzaciji Richardson i Stanyer (2011, p. 4) opisali su kao proces u kojem se napadaju i brane tvrdnje, s ciljem da se razjasne razlike u mišljenjima. Međutim, da bi konverzacija imala odlike javne rasprave ključna je dobra argumentacija, što naglašava i Habermas (1984: 25) kada tvrdi da rasprava „isključuje svaki oblik sile...osim sile boljeg argumenta“. Stoga je analizirajući argumentiranost konverzacije potrebno uočiti postojanje dobrih argumenata koji, prema Stromer-Galley (2007, p. 4), sadrže tvrdnje utemeljene na empirijski provjerljivim dokazima ili na općeprihvaćenim načelima. Jensen (2014, p. 29), dobrom smatra i izvanjsku argumentaciju, kada se sudionik u raspravi poziva na vanjske izvore poput citata iz članaka, knjiga i slično. U loše argumente spada tzv. „ad hominem“ argument kojim se kritizira sudionika konverzacije umjesto da se kritizira tvrdnja koju je on izrekao (Kišiček, 2013). Reprezentativnost konverzacije pretpostavlja izražen što veći broj različitih mišljenja, čime se izbjegava polarizacija mišljenja kakva se javlja u homogenim skupinama (Stromer – Galley, 2007, p. 5), a za to svojstvo Graham (2008, p. 26) koristi naziv kritičnost. Interaktivnost pak predstavlja mjeru u kojoj sudionici reagiraju jedni na druge, odgovarajući na pitanja, argumente i mišljenja izražena u konverzaciji, zbog čega Graham (2008) za ovo svojstvo konverzacije koristi naziv reciprocitet.

Da bi se izmjerili pokazatelji javne rasprave u konverzacijama građana na internetu potrebno je analizirati sadržaj komentara, ali i sama struktura konverzacije može ponuditi nekoliko pokazatelja javne rasprave. Naime, konverzacija se građana na internetu slikovito može prikazati pomoću radijalnog stabla u čijem je središtu početna objava (eng. post), a nakon toga u prvom sloju slijede komentari na početnu objavu. U drugom su sloju komentari na komentare iz prvog sloja, u trećem komentari na komentare iz drugog sloja i tako redom (Gomez et al., 2008, p. 650).

Slika 2. Prikaz interakcije građana na internetskom forumu Slashdot (Gomez et al., 2008, p. 651)

Na slici 2. prikazan je primjer konverzacije građana na internetskom forumu Slashdot, čiju strukturu određuju: ukupan broj komentara, broj komentara u pojedinom sloju i ukupan broj slojeva. Konverzaciju odlikuje širina i dubina, gdje širinu predstavlja najveći broj komentara u bilo kojem sloju, a dubinu najveći redni broj sloja koji se pojavi u konverzaciji (Gonzales – Bailon et al., 2010, p. 6). Postojanje dubljih slojeva može se povezati s učestalijom uporabom dobrih argumenata, a velik broj objava sa sudjelovanjem većeg broja građana, tako da širina konverzacije predstavlja strukturalni pokazatelj reprezentativnosti konverzacije, a dubina strukturalni pokazatelj argumentiranosti konverzacije.

Slika 3. Oblici interakcija na Internetskim forumima (Gonzales – Bailon et al., 2010, p. 7)

Na slici 3. prikazano je nekoliko oblika strukture konverzacije građana na internetskom forumu Slashdot, od kojih samo prvi oblik s velikom dubinom i širinom konverzacije ima odlike javne rasprave. U drugom se obliku uočavaju veća dubina, što upućuje na zaključak o dobroj interaktivnosti, i mala širina zbog malog broja sudionika. U trećem je obliku izražena niska interaktivnost zbog male dubine i malog broja sudionika, a u četvrtom se obliku uočava velika širina i mala dubina konverzacije.

4. Dosadašnja istraživanja

Konverzacija građana u internetskoj javnoj sferi danas se očituje na mrežnim mjestima poput blogova, foruma, soba za razgovore i novinskih portala, od kojih neki mjesečni broj posjeta broje u milijunima, što otvara mogućnost velike reprezentativnosti takve komunikacije. Međutim, Richardson i Stanyer (2011), istražujući komentare građana na ukupno 15 britanskih novinskih portala u dva razdoblja od po dva tjedna u 2008., uočili su da mali postotak građana sudjeluje u konverzaciji. Primjerice, na portalu Guardian Online samo je 0,03 % posjetitelja u promatranom razdoblju napisalo komentar. Portali koje su obuhvatili istraživanjem pripadali su vodećim novinskim kućama i tabloidima, a nešto veća aktivnost građana u konverzaciji primijećena je na portalima novinskih kuća. Tako je na portalima tabloida bilo u prosjeku oko tri komentara uz objavljeni članak, a na portalima vodećih novinskih kuća bilo je u prosjeku oko 25 komentara. Teme koje su građane najviše motivirale za pisanje komentara odnosile su se na politiku, a manje na zabavu i sport. Bitnu odliku javne rasprave – spremnost da sudionici promijene mišljenje kada su suočeni s dobrim argumentima i oprečnim mišljenjima, nisu zamijetili u analiziranim konverzacijama. Interaktivnost kao mjeru u kojoj građani stupaju u komunikaciju jedni s drugima računali su pomoću postotka komentara koji su predstavljali odgovore na prethodne, a u uzorak za ispitivanje uvrstili su članke o temama koje su privukle najviše komentara. Uočili su da je interaktivnost bila znatno veća na portalima novinskih kuća nego li na portalima tabloida – u prvom je slučaju iznosila 31,3 %, a u drugom svega 2,3 %. Nadalje, uočili su dominaciju „ad hominem“ argumenata i zaključili da „u stvarnosti nema dovoljno razloga za optimizam kada je riječ o potencijalu ovakvih mrežnih mjesta za postizanje otvorene, deliberativne, diksurzivne razmjene“ (Richardson & Stanyer, 2011: 19).

Ruiz et al. (2011) usporedili su konverzaciju građana na novinskim portalima u nekoliko država: SAD-u, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Španjolskoj

i Italiji, a za potrebe istraživanja odabrali su komentare građana na portalima vodećih novinskih kuća: ElPaís (Španjolska), NYTimes (SAD), Guardian (Velika Britanija), Repubblica (Italija), LeMonde (Francuska). U cijelom uzorku čak 75 % članaka uopće nije bilo komentirano, a analiza konverzacije uz komentirane članke pokazala je razlike s obzirom na aktivnost građana u pisanju komentara – na britanskom portalu bilo je u prosjeku oko 69 komentara uz objavljeni članak, a na francuskom svega 13. Uočili su da u svakoj državi postoji specifični model konverzacije s obzirom na: heterogenost izraženih mišljenja, argumentiranost i interaktivnost konverzacije. Liberalni model konverzacije uočen je na američkom portalu New York Times i britanskom portalu Guardian, a polarizirano pluralni na francuskom portalu LeMonde, španjolskom ElPaís i talijanskom Repubblica. Liberalni model koji je uočen na američkom i britanskom portalu najbliži je opisu javne rasprave – do 23, 85% komentara izražavalo je neslaganje s većinskim mišljenjem, a razina je argumentiranosti bila do 78,9%. U polarizirano pluralnom modelu španjolskih, talijanskih i francuskih portala manje od 3 % komentara izražavalo je neslaganje s većinskim mišljenjem, a argumentiranost komentara kretala se između 42,5 % i 58,1%. Također, na portalima koji pripadaju liberalnom modelu zamijećeno je veće međusobno uvažavanje sudionika konverzacije u odnosu na one koji pripadaju polarizirano pluralnom modelu. Unatoč navedenim razlikama, kod svih se istraživanih portala uočilo da je većina sudionika konverzacija dijelila ista mišljenja, što su Ruiz et al. (2011) objasnili činjenicom da u pluralnom medijskom okružju građani biraju one portale na kojima se izražavaju njima bliska mišljenja, što dodatno pojačava političku polarizaciju društva. Možemo kazati da takva pojava zapravo priječi razvoj javnih rasprava u suvremenoj apstraktnoj javnoj sferi, a portali u ovom istraživanju potvrđuju formiranje „otoka političke komunikacije“, o čemu je pisao Galston (2003, navedeno u Dahlgren, 2005. p. 152). Ipak, negativna pojava polarizacije mišljenja bila je manje izražena na američkim i britanskim portalima, pa su Ruiz et al. (2011), zaključili da kulturalni kontekst utječe na kvalitetu konverzacije građana na portalima. Utvrdili su i da se postotak komentara s „ad hominem“ argumentima razlikovao od portala do portala, te da je najmanji postotak ponižavajućih komentara bio na britanskom portalu Quardian (2,38%), a najveći na francuskom LeMonde (42,64 %). U većoj ili manjoj mjeri, svi su se istraživani portali pokazali kao „prostor za reproduciranje homogenih mišljenja i izražavanje frustracija građana“, a tek je manji dio građana sudjelovao u argumentiranim konverzacijama, i to češće na novinskim portalima koji pripadaju liberalnom

medijskom modelu. Čini se kao da taj manji dio građana budi optimizam u mogućnost razvijanja javne rasprave na mrežnim mjestima poput novinskih portala, ali zbog malog broja građana koji uopće pišu komentare, a onda i zbog malog postotka onih koji pri tom koriste dobre argumente u konverzaciji, cilj postizanja javne rasprave koji podrazumijeva široku reprezentativnost mišljenja ipak se još uvijek čini vrlo dalekim, barem kada je riječ o novinskim portalima koje su istraživali Ruiz et al. (2011). Ali, i druga istraživanja navode na sličan zaključak - primjerice ono koje su na grčkim novinskim portalima proveli Milioni et al. (2012, p. 38), također utvrdivši postojanje „otoka političke komunikacije“, jer je čak više od 70% komentara izražavalo isto mišljenje. On je uočio i da komentari koji se odnose na druge građane često predstavljaju govor mržnje, pogotovo kad su napisani u konverzaciji o osjetljivim temama, čime se povećava zastupljenost „ad hominem“ argumenata i smanjuje argumentiranost konverzacije. Slabu argumentiranost i zastupljenost uvredljivih sadržaja u komentarima uočili su i Erjavec i Poler-Kovačič (2013) na devet najposjećenijih slovenskih novinskih portala tijekom tri mjeseca u 2013., zaključivši da umjesto dobrih argumenata građani najčešće u komentarima koriste uvrede koje se odnose na autore članaka. I Noci et al. (2012) u svom su istraživanju zaključili da katalonski novinski portali nisu prostori javne rasprave na internetu, i to zbog niske interaktivnosti i argumentiranosti konverzacija. Uočili su da je 83,65% građana ostavilo samo jedan komentar, 82 % građana uglavnom nije tražilo pojašnjenje tuđeg stava i nije prihvaćalo tuđe argumente, a 64% ih nije pokazalo interes za tuđa obrazloženja. Sklonost građana da stupaju u interakciju razlikuje se i unutar jedne države od portala do portala, što je potvrdilo istraživanje konverzacije građana na 6 njemačkih novinskih portala koje su proveli Godde et al. (2016). Oni su mjerili broj komentara koji predstavljaju odgovore na prethodne komentare i izračunali da je na portalu Zeit bilo gotovo 60 % takvih komentara, dok je na portalu Focus bilo otprilike samo 10 % takvih komentara. Portali su se razlikovali i s obzirom na heterogenost izraženih mišljenja izmjerenu pomoću broja građana koji su komentirali članke. Tako je na portalu Bild samo deset građana komentiralo otprilike 75 % članaka, dok je na portalu Zeit sličan postotak članaka komentiralo pet puta više građana. Na britanskom novinskom portalu Guardian, analizirajući samo jednu konverzaciju građana uz članak o klimatskim promjenama, Collins i Nerlich (2015, p. 198) uočili su da je 65% građana napisalo samo jedan komentar, premda je udio komentara koji su predstavljali odgovor na prethodni iznosio 70 %. Konverzacijom su dominirala dva građanina koja

su napisala 10 % svih komentara, a šest ih je napisalo više od petine svih komentara. No zanimljivo je da je takva centralizirana konverzacija imala izrazito angažirane građane koji su u komentarima koristili dobre argumente. I ovdje se potvrdilo postojanje malog broja građana koji dobro argumentiraju i time daju konverzaciji odlike rasprave, ali zbog njihovog malog broja ne može se govoriti o javnoj raspravi, budući da rasprava postaje javna kad u njoj sudjeluje veći broj građanina, čime se osigurava široka reprezentativnost izraženih mišljenja. Iako velik broj istraživanja pokazuje slabu argumentiranost konverzacija građana na novinskim portalima, mogu se pronaći i primjeri konverzacija u kojima je argumentiranost zadovoljavajuća i koji imaju potencijal za stvaranje javne rasprave, što su pokazali Manosevitch i Walker (2009) u pilot istraživanju na dva američka lokalna novinska portala Des Moines Register i Scripps Treasure Coast. U njihovom je uzorku bilo devet konverzacija sa 124 komentara napisana u jednom tjednu, od čega je pola sadržavalo provjerljive činjenice, a 40 % komentara bilo je obrazloženo. U petini se komentara služilo izvanjskom argumentacijom, desetina komentara izražavala je opće prihvaćena načela, a pola je analiziranih komentara predstavljalo odgovor na komentare.

S obzirom na dosadašnje rezultate može se reći da većina istraživanja konverzacije građana u internetskoj javnoj sferi pokazuje slabu argumentiranost, i to ne samo na novinskim portalima, nego i na drugim mrežnim mjestima, poput Regulation Room kojeg su osnovale vladine agencije u SAD-u, s ciljem da potaknu građane na izražavanje mišljenja o političkim temama. Park i Cardie (2014) analizirali su na tom mrežnom mjestu 1047 komentara, rastavivši ih na 9476 jednostavnih rečenica. Kao objektivne označili su rečenice u kojima tvrdnje nisu bile napisane pod utjecajem osobnih osjećaja, predrasuda i interpretacija, već su sadržavale provjerljive točne činjenice ili opise osobnih iskustava i stanja građana, što su Park i Cardie (2014, str. 31-32) nazvali anegdotalnim dokazima. Rezultati su ukazali na slabu argumentiranost konverzacije, jer otprilike 70 % rečenica nije bilo objektivno. Slabu argumentiranost konverzacija uočili su i Weger i Aaakhus (2003, pp. 27-28) u AOL sobama za razgovore (eng. chat rooms), a osim toga zamijetili su i često skretanje s teme konverzacije. Upozorili su da samo sučelje tog mrežnog mjesta negativno utječe na kvalitetu konverzacije, budući da građanima ne daje dobar uvid u tijek konverzacije i ograničava maksimalni broj slova u jednoj objavi.

I istraživanja na internetskim forumima pokazuju različite rezultate o kvaliteti konverzacije građana, a može se uočiti da postoje teme koje izazivaju

veće zanimanje građana i postižu veću razinu polemičnosti. Jensen (2014) je na najvećem danskom političkom forumu Dk.politik usporedila odlike konverzacije građana 2001. i 2011.godine. Njeno je longitudinalno istraživanje pokazalo da se postotak komentara koji su bili argumentirani provjerljivim činjenicama i izvanjskim izvorima smanjio s 13 % na 4 % i da se udio komentara koji uopće nisu bili obrazloženi povećao s 18 % na 57 %, dok se udio komentara koji su bili odgovor na prethodne povećao sa 45 % na 64 %. Udaljenost konverzacije od ideala javne rasprave na ovom se forumu u obje godine pokazala velikom, ne samo zbog slabe argumentiranosti komentara, nego i zbog nedostatnog međusobnog poštovanja sudionika konverzacija. Naime, pola komentara u obje je godine napisala mala skupina građana koja se intenzivno svađala i vrijeđala. Argumentiranost koja se s vremenom smanjila, centraliziranost konverzacije i izraženo međusobno svađanje i vrijeđanje građana Jensen (2014) je navela na zaključak da razvoj novih tehnologija i poboljšane vještine sudionika nisu unaprijedile razinu rasprave na ovom forumu.

Sama interaktivnost konverzacije građana čini se manjom preprekom za postizanje javne rasprave u mrežnom okružju, bilo da je riječ o forumima ili novinskim portalima, budući da je udio komentara koji u konverzacijama predstavljaju odgovore na prethodne gotovo svugdje veći od udjela argumentiranih komentara. Većim se problemom čini velika zastupljenost loših argumenata ili općenito izostanak uporabe argumenata u komentarima kojima građani izražavaju mišljenje. Papacharissi (2004) je tako analizirao 20 konverzacija građana o političkim temama i 268 komentara napisanih na forumu Usenet i utvrdio da je većina komentara predstavljala odgovore na prethodne komentare. Međutim, 14% komentara bilo necivilizirano, a 22 % nepristojno, s tim da treba kazati kako je Papacharissi civiliziranost (eng. civility) definirao kao širi pojam od pristojnosti (eng. politeness). Prema njemu civiliziranost pospješuje demokratsku konverzaciju, a odnosi se na poštivanje demokratskih načela i prava drugih osoba, tako da je kao necivilizirane komentare označio one u kojima se poziva na nasilno rušenje demokracije, drugima oduzima pravo na slobodno izražavanje te etiketira osobe prema pripadanju određenoj političkoj skupini. Kao nepristojne označio je komentare koji su sadržavali uvrede, izrugivanja, vulgarne riječi i sl. Rezultati njegovog istraživanja pokazali su da se trećina neciviliziranih komentara odnosila na sudionike konverzacije, a preostale dvije trećine na političare ili etničke skupine, dok su se nepristojni komentari uglavnom odnosili na sudionike konverzacije. Međutim, Papacharissievi (2004, p. 276) rezultati su optimistični - pokazali su da kon-

verzacija može biti puna emocija i s nepristojnim komentarima, ali ne mora nužno biti necivilizirana, te da nepristojnost i neciviliziranost ne dominiraju konverzacijama građana o politici. Da izražene emocije u konverzaciji ne moraju biti prepreka odvijanju javne rasprave zaključili su i Weger i Aaakhus (2003, p. 32), uočivši da učestalo međusobno vrijeđanje sudionika može sudionike motivirati da uporabe dobre argumente u obrani svog stava, zbog čega konverzacija postaje bolje argumentirana, a time i bliža idealu javne rasprave.

5. Zaključak

Na temelju dosadašnjih istraživanja i definicija javne rasprave može se kazati da elektroničku demokraciju zasada odlikuje konverzacija građana koja je još uvijek daleko od Habermasovog (2006) ideala javne rasprave. Internet je omogućio stvaranje novih platformi za konverzaciju, poput novinskih portala i foruma, a slijedeći Habermasov opis javne rasprave kao oblika konverzacije koji je javan i u koji se svi mogu podjednako uključiti, može se reći da internetско okružje dobro zadovoljava kriterij javnosti konverzacije. I zahtjevu interaktivnosti, manje ili više, moguće je udovoljiti, ali visoka interaktivnost ne znači mnogo ako se građani u konverzaciji međusobno vrijeđaju, a ne argumentiraju svoja mišljenja. Da bi se utvrdilo postojanje dobrih argumenata - točnih i provjerljivih činjenica, anegdotalnih dokaza i izraženih općeprihvaćenih načela u konverzaciji (Stromer-Galley (2007, p. 4; Park&Cardie , 2014, pp. 31-32), potrebno je analizirati sadržaj konverzacije. Većina je dosadašnjih istraživanja pokazala da je upravo slaba argumentiranost odlika konverzacija građana na internetu, da umjesto dobrih argumenata dominiraju „ad hominem“ argumenti koji mogu biti necivilizirani i nepristojni na način kako to opisuje Papacharissi (2004). Usto, uočeno je i da zapravo vrlo mali postotak posjetitelja mrežnih mjesta koja omogućuju pisanje komentara koristi tu mogućnost, a od onih koji to čine većina ih ostavi samo jedan komentar i ne stupa u konverzaciju s drugim građanima. Stoga su konverzacije građana na internetu često centralizirane i u njima dominira nekoliko pojedinaca. Taj podatak ne ide u prilog javnoj raspravi koja pretpostavlja visoku reprezentativnost. Nadalje, mrežna mjesta na kojima je moguća konverzacija građana okupljaju različitu vrstu „publike“, pa se tako uočavaju razlike između kvalitete konverzacije na pojedinim mjestima unutar jedne države, ali i između različitih država, budući da specifičan kulturalni kontekst koji se veže uz pojedinu zemlju utječe na način konverzacije građana.

Zemlje s većim iskustvom demokracije, poput SAD-a i Velike Britanije pripadaju liberalnom medijskom modelu u kojem se konverzacija odvija na način koji je bliži opisu javne rasprave, što znači da je na mrežnim mjestima u tim zemljama nešto veća argumentiranost komentara građana, veća heterogenost izraženih mnijenja i veće međusobno poštivanje sudionika konverzacije, što se očituje i u manjoj zastupljenosti neciviliziranih i nepristojnih komentara. Lošija argumentiranost, manje izražena heterogenost mišljenja i veća zastupljenost „ad hominem“ argumenata specifična je za polarizirano-liberalni medijski model kojem pripadaju zemlje poput Španjolske, Italije i Francuske (Hallin & Mancini, 2004). No, unatoč razlikama, za većinu se mrežnih mjesta u svim dosad proučavanim zemljama može kazati da, u većoj ili manjoj mjeri, predstavljaju „otoke političke komunikacije“ na kojima svoje mišljenje izražava tek mali dio populacije građana (Galston, 2003, navedeno u Dahlgren, 2005. p. 152). Što je tome uzrok tek je potrebno istražiti, ali može se pretpostaviti da ovakva medijska slika odražava krizu demokracije o kojoj pišu Vobič i Dahlgren (2013, p. 10), navodeći kako građani nemaju osjećaj da mogu utjecati na politička zbivanja i odluke. Nadalje, i sama polariziranost medija i izražena zastupljenost većinskog mišljenja na pojedinom mrežnom mjestu može negativno utjecati na slabiju zainteresiranost građana za sudjelovanje u konverzacijama i argumentiranje, budući da nedovoljna zastupljenost različitih mišljenja ne motivira dovoljno građane da tragaju za dobrim argumentima kojima bi obranili svoje mišljenje ili doveli u pitanje tuđe. Svakako, bilo bi upitno i dalje istraživati utjecaj računalnih sučelja na kvalitetu konverzacija građana na internetu i na motiviranost građana da u njima sudjeluju, kao i specifičnosti pojedinih zemalja s obzirom na medijski model kojima pripadaju mrežna mjesta koja nude platformu virtualnih agora u tim državama. Sama veća dostupnost interneta i veći broj e- građanina izgleda da neće značiti puno za podizanje kvalitete konverzacija građana na internetu, ukoliko se ne provede edukacija građana o ulozi i odlikama javne rasprave koja je temelj deliberativne demokracije (Kim et al., 1999, p. 361). Da razvoj tehnologije nije dostatan za odvijanje argumentiranih konverzacija u kojima se izražavaju heterogena mišljenja i u kojima se građani međusobno uvažavaju, Jensen (2014) je pokazala na primjeru Danske, provodeći longitudinalno istraživanje u kojem je uočila negativan trend u razvoju kvalitete konverzacija građana na internetu.

Naposljetku, možemo reći da na temelju dosada istraživanih odlika konverzacija građana zasada nema dovoljno čvrstih dokaza da mrežna mjesta

poput foruma i novinskih portala pospješuju razvoj elektroničke demokracije i ostvarenje ideala javne rasprave na kojem počiva deliberativna demokracija.

Literatura

Blumler, J. G. & Gurevitch, M. (2001), The new media and our political communication discontents: Democratizing cyberspace, *Information, Communication & Society* 4 (1), pp. 1-13.

Clift, S. (2003), E-democracy, e-governance and public net-work, *Publicus. Net*

Dahlgren, P. (2005), The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation, *Political communication* 22 (2), pp. 147-162

Dahlgren, P. (2005), The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation, *Political communication* 22 (2), pp. 147-162.

Deuze, M. (2003), The Web and its journalism: Considering the consequences of different types of news media online, *New Media & Society* 5 (2), pp. 203–230.

Dryzek, J. S. (2000), *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*, Oxford University Press on Demand.

Erjavec, K. & Poler-Kovačič, M. (2013), Abuse of Online Participatory Journalism in Slovenia: Offensive Comments under News Items, *Medijska istraživanja* 19 (2), pp. 55-74.

Fishkin, J. S. & Luskin, R. C. (2005), Experimenting with a democratic ideal: Deliberative polling and public opinion, *Acta Politica* 40 (3), pp. 284-298.

Freelon, D. G. (2010), Analyzing online political discussion using three models of democratic communication, *New Media & Society* 12(7), pp. 1172-1190.

Godde, C., Lazaridou, K. & Krestel, R. (2016), Classification of German newspaper comments, *Proceedings of the Conference Lernen, Wissen, Daten, Analysen (LWDA)*

Gonzalez-Bailon, S., Kaltenbrunner, A. & Banchs, R. E. (2010), The structure of political discussion networks: a model for the analysis of online deliberation, *Journal of Information Technology* 25 (2), pp. 230-243.

Graber, D. et al. (2003), *The Internet and politics: Emerging perspectives*, Academy and the Internet, pp. 90-119.

Graham, T. (2008), Needles in a haystack: A new approach for identifying and assessing political talk in nonpolitical discussion forums, *Javnost-The Public* 15 (2), pp. 17-36.

Habermas, J. (1984), *The theory of communicative action: Vol. 1. Reason and the rationalization of society*, Boston: Beacon

Habermas, J. (1991), *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge: MIT Press.

Habermas, J. (1996), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Communication Theory

Habermas, J. (2006), Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research, *Communication Theory* 16 (4)

Hallin, D. C. & Mancini, P. (2004), *Comparing media systems: Three models of media and politics*, Cambridge university press

Janssen, D. & Kies, R. (2005), Online forums and deliberative democracy, *Acta política* 40 (3), pp. 317-335.

Jensen, J. L. (2014), Online deliberation and beyond? A time-based and comparative study of Danish political debates, *MedieKultur Journal of media and communication research* 42 (6)

Kim, J., Wyatt, R.O. & Katz, E. (2011), News, talk, opinion, participation: The part played by conversation in deliberative democracy, *Political communication* 16 (4), pp. 361-385.

Kišiček, G. (2013), Ad hominem arguments in political discourse, *Istraživanja govora-Speech Research*

Manosevitch, E. & Walker, D. (2009), Reader comments to online opinion journalism: A space of public deliberation, *International Symposium on Online Journalism* 10

Milevskaya, T. V. (2002), Discourse, speech activity, text, *Bulletin of Russian Communication Association "Theory of Communication and Applied Communication"*, [Online], pp. 67 -70, Rostov-on-Don: Institute of Management, Business and Law Publishing

Milioni, D. L., Vadratsikas, K. & Papa, V. (2012), Their two cents worth': Exploring user agency in readers' comments in online news media, *Observatorio (OBS*)* 6 (3)

Noci, J. D. et al. (2012), Comments in news, democracy booster or journalistic nightmare: Assessing the quality and dynamics of citizen debates in Catalan online newspapers, *International Symposium on Online Journalism* 2 (1)

Papacharissi, Z. (2004), Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups, *New Media & Society* 6 (2), pp. 259-283.

Park, J. & Cardie, C. (2014), Identifying appropriate support for propositions in online user comments, *Proceedings of the First Workshop on Argumentation Mining*

Rafaeli, S. (1988), Interactivity: From new media to communication, *Sage Annual Review of Communication Research: Advancing Communication Science* 16, pp. 110-134, Sage: Beverly Hills, CA

Richardson, J. E. & Stanyer, J. (2011), Reader opinion in the digital age: Tabloid and broadsheet newspaper websites and the exercise of political voice, *Journalism* 2 (8),

Ruiz, C. et al. (2011), Public sphere 2.0? The democratic qualities of citizen debates in online newspapers, *The International Journal of Press/Politics* 16 (4), pp. 463-487.

Stromer-Galley, J. (2007), Measuring deliberation's content: A coding scheme. *Journal of public deliberation* 3 (1)

Thurman, N. & Hermida, A. (2010), Gotcha: How newsroom norms are shaping participatory journalism online, Tunney, S. & Monaghan, G. (Eds.), *Web Journalism: A New Form of Citizenship?*, pp. 46-62, Eastbourne, UK: Sussex Academic Press

Vobič, I. & Dahlgren, P. (2013), Reconsidering Participatory Journalism in the Internet Age, *Medijska istraživanja* 19 (2), pp. 9-30.

Vobič, I. & Dahlgren, P. (2013), Reconsidering Participatory Journalism in the Internet Age, *Medijska istraživanja* 19 (2), pp. 9-30.

Weger, J. H. & Aakhus, M. (2003), Arguing in Internet chat rooms: Argumentative adaptations to chat room design and some consequences for public deliberation at a distance, *Argumentation and advocacy* 40 (1)

Winkler, R. (2003), E-Democracy: Potentials and Constraints of Online Participation in the political public sphere, *E-Democracy: Technology, Law and Politics* (174), pp. 5-14.

**SADRŽAJI KULTURE I NOVI MEDIJI VS IZAZOVI PREZENTACIJE I
PREDSTAVLJANJA****FACILITIES OF CULTURE AND NEW MEDIA VS PRESENTATION AND
REPRESENTATION**

dr MAJA RISTIĆ, vanredni profesor
Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu

***Apstrakt:** Osnovni cilj rada je da definiše jezik i promene koje su se desile u prezentaciji kulturnih sadržaja u vremenu ekspanzije novih medija. Sadržaji novih medija, forme multimedijalnog prikazivanja kako infomativnih, dokumentarnih, ali i umetničkih sadržaja postali su deo naše medijske i kulturne stvarnosti. Stoga u radu želimo da istražimo uticaj novih tehnologija i medija na razvoj kulture performansa i uticaj medijske znakovitosti i slikovitosti u izražavanju sadržaja, koji preuzima avangardna umetnost i pozorište dvadesetog i dvadesetiprvog veka. Zadatak rada je da teorijski istraži domete i simbole koje koriste novi mediji i ukaže na značaj predstavljanja i pozicioniranja kulturnih sadržaja putem medija, prvenstveni televizije. Kako bismo istražili postavljene ciljeve u radu će biti korišćene teorije novih medija Leva Manoviča, estetička teorija medija Stanka Crnobrnje i psihološke teorije (Abraham Maslov, Dejvid Džajs) koje izučavaju recepciju medijskih sadržaja. U radu će biti korišćen i metod studije slučaja i analiza sadržaja emisija javnog servisa Srbije: Kulturni dnevnik. Kulturni centar i Hronike Bitef-a koje treba da ukažu na primere dobre prakse prezentacije i promocije sadržaja kulture. Ishod rada treba da izvede zaključke vezane za prednosti upotrebe jezika i tehnologije novih medija u promovisanju kulturnih proizvoda u vremenu potrošačke kulture.*

***Ključne reči:** Jezik novih medija, prezentacija kulturnih sadržaja, kultura performansa, društvo spektakla*

Abstract:*The main objective of this work is to define the language and the changes that have occurred in the presentation of cultural contents in a time of expansion of new media. Outdoor new media, multimedia forms showing how documentary, and artistic creations have become part of our media and cultural reality. Therefore, in the work we want to explore the impact of new technologies and media to developed a culture of performance and the impact of media and vividness of expression contents, which takes avant-garde art and theater of the twentieth century. The task of this paper is to explore theoretical accomplishments and symbols that use new media and point out the importance of presenting and positioning of cultural content through the media, primarily television. In order to examine the goals set in the work will be used theories of new media Lev Manovich, aesthetic theory of media Stanka Crnobrnje and psychological theory (Abraham Maslow, David Jaish) to study the reception of media content. The paper will be used and the method of case studies and analysis of the content of the public service Serbian Cultural embroider, Cultural Center and The Chronicles of Bitef-which should point to examples of good practice presentations and promotions content culture. The outcome of the work should draw conclusions regarding the benefits of using language technology and new media to promote cultural products in time consumer culture. Cultural Center and The Chronicles of Bitef-which should point to examples of good practice presentations and promotions content culture. The outcome of the work should draw conclusions regarding the benefits of using language technology and new media to promote cultural products in time consumer culture. Cultural Center and The Chronicles of Bitef-which should point to examples of good practice presentations and promotions content culture. The outcome of the work should draw conclusions regarding the benefits of using language technology and new media to promote cultural products in time consumer culture.*

Key words: *Language of New Media; Presentation of Cultural Facilities, Cultural Performances, Society of the Spectacle*

1. Uvod - položaj kulture i pozorišta u eri novih tehnologija

Novi vek promenio je pogled društvene javnosti na status kulture i vrtoglavo i „revolucionarno“ unapredio razvoj novih medija. Proizvodi kulture danas su hibridni, granice između različitih umetnosti se brišu, tehnologija postaje sadržaj, autentični izraz umetničkih dela, a ne samo način njihovog predstavljanja.

Život u *društvu spektakla* podrazumeva dominaciju spoljašnjeg prezentovanja, dominaciju „veštačkih prizora“, stvaranje zvezda od umetnika, izvođača ali i auditorijuma koji se utrkuje da učestvuje u rijaliti programima. Savremeno tehnološko doba spoznaje pojavu aktivne publike koju treba zainteresovati, *zavesti* i privući raznolikim i atraktivnim kulturnim sadržajima. „Nije neka novost da drugi ljudi utiču na nas, niti je novost da smo podložni fenomenima društvenih informacija kao što su sakupljanje u stado, efekat leminga, efekat pasivnog posmatrača, grupno mišljenje, kolektivno preuveličavanje, greške većine. Ali jeste novost da su se savremene informacione tehnologije povećale i pojačale ove fenomene zahvaljujući kojima način kretanja društvenih informacija pretili da izobliču istinu, što nas dovodi u opasnost da grešimo više nego ikad pre, i to na mnogo većoj razini. Izobilje informacija koje prenose tehnologije kao što su kompjuteri, internet, a posebno društveni mediji, nateralo nas je da se sve više oslanjamo na informacione tehnologije“.¹

Audio – vizuelno predstavljanje kulturnih proizvoda u eri globalizacije ima veći uticaj i značaj od iskazane ideje, ispričane priče i samog sadržaja dela. „U osnovnoj aktivnosti spektakla – integrisanju svih fluidnih aspekata ljudske aktivnosti i njihovom prevođenju u čvrsto stanje, u *izokretanju* svih živih vrednosti u čisto apstraktne vrednosti - prepoznajemo svog starog neprijatelja, robu. Nešto, na prvi pogled, tako trivijalno, a opet složeno i puno metafizičkih nijansi. Fetišizam robe, dominacija *vidljivih i nevidljivih stvari* nad društvom, dostiže vrhunac u spektaklu, u kojem sav stvarni svet biva zamenjen izborom slika projektovanih iznad njega, ali kojima ipak uspeva da se nametnu kao jedina stvarnost“². U novoj spektakularnosti kultura i pozorišna umetnost poprima osobine robe koju treba plasirati i prodati na tržištu kulture i drugih leketronskih medija. U vremenima ekonomskog izobilja kulturi i pozorišnim institucijama je potrebno pronaći novo autentično mesto, približiti ih novim

---

¹ Hansen Pele, Hendriks Vinsent, *Bure informacija* Centar za promociju nauke, Beograd, 2017. str. 25.

² Debor Gijo, *Društvo spektakla*, Anarhija, Beograd, 11.

medijima i tehnologijama, proširiti lance distribucije, a opet sačuvati osnovno jezgro kreativnosti. Imajući sve navedeno u vidu, osnovna istraživačka pitanja koja ovaj rad želi da postavi, glase: Na koji način u eri neoliberalnog kapitalizma predstaviti i prezentovati kulturne i pozorišne događaje koristeći jezik novih medija? Na koji način mediji danas predestiniraju kulturne događaje i njihove različite forme: pozorišne predstave, festivalne, klasične forme pozorišne umetnosti i performanse, hepeninge, izdanja novih knjiga, primenjenju umetnost, vizuelnu umetnost tradicionalno slikarstvo? Da li za alternativne forme kulture i umetnosti ima prostora u medijima? Koje su dodirne tačke između pozorišta i novih medija? Koliko je sinkretizam pozorišne umetnosti blizak jeziku novih medija i kako izgleda njihova međudobna povezanost?

Ako pozorište vidimo i definišemo kao tradicionalnu izvođačku umetnost koja se „prijodvodi“ u institucijama, velelepim, neoklasicističkim pozorišnim zdanjima (nacionalna pozorišta Evrope – Komedi - Fransez, Burg teatar, Narodno pozorište u Beogradu), u koja publika odlazi kako bi bila viđena ili zadovoljila svoje kulturne potrebe i pasivno posmatrala predstavu koja se odvija u zavrtvorenoj sceni kutiji, možemo da zaključimo da je „bitka“ sa novom stvarnošću i spektakularizacijom društva i kulture unapred izgubljena. Međutim, ukoliko uvidimo da je pozorište u poslednjih pedeset godina doživelo brojne promene u izvođačkom pogledu, da su njegove forme isražavanja sve više fluidne, otvorene, da dramski tekst ili scenario postaje samo povod, „predeskt“ za igru, da performans sa pojavom pozorišne avangarde (Žari, Jonesko, Arto) postaju sve značajniji sadržaji pozorišnih festivala i pozorišnih trupa, onda možemo da postavimo osnovnu hipotezu rada da i novi mediji mogu da doprinesu približavanju pozorišta i drugih kulturnih proizvoda publici - koristeći prednosti novih medija: brzinu informisanja, slikovitost i atraktivnost sadržaja, pristupačnost i distribuciju sadržaja do većeg broja potencijalne publike, kako bi od predstavljanja događaja stvorili autonomni, autentični proizvod koji će publika prihvatiti i „zavoleti“.

Novi mediji ne predstavljaju opasnost tradicionalnim umetnostima, te i pozorištu, već sprege između dela, pozorišne predstave, promocije knjige ili izložbe, umetnika i tržišta kulture i umetnosti, potencijalne i stalne publike, kao i društvene javnosti. Iako danas, sadržaji iz kulture, na televiziji i radiju i u pisanim medijima zauzimaju sve manje medijskog prostora, te da se događaji iz kulture predstavljaju u medijima putem kratkih izveštaja, vesti ili u formi intervjua koji informativno treba da predstave sadržaj i autore određenog projekta, u etru javnog medijskog servisa Srbije (RTS -a), pojavile su se emisije:

Kulturni centar, Kulturni dnevnik, Hronike Bitef festivala koje u kratkim, ali sadržajnski i audio – vizuelno, kvalitetno osmišljenim tv formama, prezentuju pozorišne premijere, kulturne i društvene fenomene, koristeći sve više prednosti novih medija: krativnu montažu, kratke sekvence - kadrove, snimanje ljudi i aimbijenata iz ruke snimatelja, a sve to podržano muzikom, šumovima i vizuelnim efektima i grafičkim dizajnom.

2. Osobnosti novih medija

Nove medije (digitalnu televiziju, radio, internet) karakterišu mogućnost brze i fluidne transformacije jednog sadržaja u drugu formu. „Novi mediji nam dopuštaju i da stvorimo razne verzije iste stvarnosti koje se međusobno temeljnije razlikuju. Ovde nam više ne pomaže poređenje sa mapama različitih razmera. Dobar primer za ovakve razlike jesu komande u široko korišćenim softverskim paketima koji omogućavaju stvaranje kvalitativno različitih verzija, kao na primer *Varijacije* i *Podešavanje slojeva* u fotošopu ili opcija *stila pisanja*, u komandi provere pravopisa i gramatike u *majrosoft word* programu. Mnoge primere možemo naći i na internetu, gde se još od devedesetih godina dvadesetog veka izrađuju razne verzije *veb – lokacija*. Korisnik sa brzom vezom bira bogato multimedijalnu verziju, dok korisnik sa sporom vezom bira ogođenu verziju koja se brzo učitava“.³

Promenljivost novih medija omogućava da učesnik u delu može da samostalno stvara svoje narative. Upotrebom novih medija korisnik kompjuterskog *sajber* prostora sam određuje značenje i *puteve* kojima želi da se kreće. „Među umetničkim delima novih medija izuzetnu radikalnu primenu principa prilagodljivosti veličine nudi *Vaks Veb* Dejvida Blera , „adaptacija jednostavnog video - narativa. Dok komunicira sa narativom, korisnik može u bilo kom trenutku da menja razmere predstave od obrisa filma zasnovanog na slikama do celovitog scenarija, nekog posebnok kadra.“⁴

Logika i filozofija novih medija daje primat individualnoj kreaciji, dok je logika starih medija davala primat društvenim promenama. Novi mediji su bliski postindustrijskom društvu koje daje prednost individualnosti, a ne konformizmu. „U industrijskom masovnom društvu pretpostavljalo se da svi uživaju u istim dobrima – i dele ista ubeđenja. To je bila i logika medijske tehnologije. Medijska stvar sklapana je u medijskoj fabrici (kao što su holivudski stu-

---

³ Manović Lev, *Jezik novih medija*, Clio, Beograd, 2015. str. 81.

⁴ Manović Lev, *Jezik novih medija*. Clio, Beograd, 2015. Str. 83.

diji). Izrađivani su milioni kopija istog originala i deljeni svim građanima. Radio – difuzija, štampa, film, svi su ti mediji sledili ovu logiku. U postindustrijskom društvu svaki građanin može da izgradi svoj sopstveni stil života i da *izabere* svoju ideologiju sa velike mape beskonačnog broja ponuda. Umesto da gura iste stvari/informacije masovno auditorijumu, tržišni stručnjaci sada pokušavaju da ciljaju identitete i utiču na pojedinačne osobe. Svaki posetilac *veb lokacije* dobija automatski svoju verziju lokacije stvorenu u trenu iz baze podataka. Jezik tekstova, sadržaji, prisutni oglasi – sve se to može prilagoditi pojedincu“. ⁵

Veliki broj informacija, pristupačnost informacijama omogućava svakom konzumentu kulturnih ili informativnih i zabavnih sadržaja da samo jednim povezivanjem sa *svetlucavim ekranom* kompjutera komunicira sa snimljenim i već emitovanim pozorišnim predstavama, kulturnim proizvodima, emisijama koje se prenose putem različitih internet kanala. Svaki umetnik može samostalno da kreira načine svoje promocije, stvara sliku o sebi koristeći mogućnosti individualnog Fejsbuk naloga (*Facebook profila*), Instagrama ili Tvi-tera putem kreira događaje, priče i stavove koje su deo njegovog senzibiliteta, obrazovanja, stila komunikacije. „Informatičko doba je demokratizovalo znanje pomoću agregatora informacija iz masa“. ⁶ Novi mediji omogućavaju da umetnici postaju reditelji svojim biografija, ali i života koje publiku zanima, često i više od samih njihovih dela. Sloboda izbora je velika, ali je i sloboda predstavljanja često ruši granice privatnosti, te privatno postaje javno. Evo nekih posebnih promena do kojih je došlo u savremenom svetu novih medija: „Medijski elementi pohranjuju seu u *medijskim bazama* (...) u računarskom dobu baze podataka jesu punopravni kulturni oblik (...) sada je moguće razdvojiti nivoe *sadržaja* i *interfejsa*. Sa istim podacima može se stvoriti niz različitih *interfejsa*. Stvar novih medija može se odrediti kao jedan ili više *interfejsa* sa multimedijalnom bazom podataka (...) poseban slučaj ovakvog prilagođavanja jeste i interaktivnost sa grananjem, koja se ponekad zasniva na interaktivnosti *zasnovane na meniju* (...). Popularno medijsko ustrojstvo jesu i hiper mediji, koji su konceptualno bliski interaktivnosti sa grananjem. U slučaju hipermedija, multimedijalni sastojci dokumenata povezuju se hipervezana. Na taj način elementi i strukture ne zavise jedni od drugih, nisu čvrsto povezani kao kod

---

⁵ Manovič Lev, Jezik novih medija, Clio, Beograd, 2015. Str. 84.

⁶ Hansen Pele, Hendriks Vinsent, *Bure informacija*, Centar za promociju nauke, Beograd, 2017. Str. 26,

tradicionalnih medija. Hipertekst je posebni hipermedijalni tekst koji koristi samo jednu vrstu medija – tekst. Prateći veze, korisnik dolazi do određene verzije dokumenta“.⁷

U oblasti pozorišne umetnosti novi mediji su uticali na razvoj *Sajber pozorišta* u vremenu pojave performansa (šezdesete godine prošlog veka) kao otvorene i *demokratske* forme izvođačkih umetnosti u kome autor može da prikaže svoju subjektivnu viziju određenog dela, događaja, fenomena iz svakodnevnog života, ne pozivajući se samo na transformaciju dramskog teksta u novi medij. Sajber pozorište je omogućilo stvaranje virtualnog sveta kojim upravlja publika, a živi glumci na sceni sada se pretvaraju u *avatare*. Sajberperformans je pojam koji je koncipirala sajberumetnica i teoretičarka izvođačkih umetnosti Helen Velej Džejmson, a „odnosi se na digitalni performans koji se izvodi u virtuelnom svetu interneta , tj. onlajn okruženja. Materijalna scena na kojoj se realizuje je kompjuterski ekran sa dizajniranom ili ili trodimenzionalnom scenografijom (koje se mogu sastojati od emitovanih web – com snimaka ili direktnih prenosa, snimaka, crteža, scenografija, animiranih ambijenata. Mnogi autori razvijaju sopstveni *interfejs* kao što su *Palas* i *UP- stage*. Oni obezbeđuju osnovni skelet *interfejsa*, a ponuđene mogućnosti i alati se koriste za izradu različitih performansa.“⁸

Primer koji autentično ilustruje uticaj novih medija i filozofije novog tehnološkog doba u kojem individualnost autora ima prednost nad opšteprihvaćenim društvenim kontekstima je i *Sajberperformans Psihoza i smrt autora – Algoritam YU 03/04*.¹³ Ane Vujanović, u režiji Bojana Đorđeva koji je nastao prema ispovednoj drami začetnice novog brutalizma u evropskoj dramaturgiji, Sare Kejn *Psihoza u 4:48*. Iako Sara Kejn u ovom ispovednom, potresnom i emotivno nabijenom tekstu piše o poslednjim danima svog života, psihološkoj patnji kroz koju prolazi, a koju je izazvala teška psihoza, Ana Vujanović i Bojan Đorđev ovu ispovednu dramsku prozu koristeći jezik novih medija, transformišu u priču o odnosu umetnika i društva. Autori se distanciraju od ličnog biografskog trenutja koji Sara Kejn opisuje i stvaraju performans univerzalnog značenja. „Tekst je nastao kontaminacijom poslednje drame Sare Kejn *Psihoza u 4 : 48* tekstovima operatera – izvođača performansa. Nova hib-

---

⁷ Manović Lev, *Jezik novih medija*, Clio, Beograd, 2015. str 81.

⁸ Vujanović Ana, *Globalni/digitalni performans: cayberperfromanse između kapitala i umetnosti*, Uvod u studije perfromansa ,(priredile Aleksandra Jovičević, Ana Vujanović, Fabrika knjiga, Beograd, 2007. str. 133.

ridna drama zadržala je pretpostavljenu *kliničku* situaciju originalne Psihoze, ali je jedinstven tekst komada (sa naknadnim uputstvima autora) podeljen na šest avatara (izvođača) Osnovni sinopsis komada situacija u nedefinisanom prostoru sanatorijumskog tipa. Avatari su: predstavnica institucije (nadzornica) i pet „pacijenata“ – autora. Nadzornica vodi grupnu terapiju tako što ispovedi autora podstiče pitanjima. Ceo rediteljski postupak se oslanja na tradiciju evropske avangardne drame 20. Veka“.⁹

3. Emisije *Kulturni centar i Kulturni dnevnik i Hronika Bitef - a*, pokušaj stvaranja medijske avangarde

Industrija kulture, prodor komercijalne televizije na medijsko tržište, nove tehnologije i njihova primena u prezentaciji i promociji kulturnih proizvoda nameće sledeće pitanje: „Kako narativne umetnosti mogu da iskoriste novonastalo stanje digitalne revolucije i da, u skladu sa novim i moćnim medijskim mogućnostima, osvoje i novu formulu medijskog izražavanja? Jedno od osnovnih načela u narativnim umetnostima jeste princip koji se u računarstvu naziva kompresija. Drama, televizija film i fotografija, sažimaju/komprimuju nedelje, mesece godine, decenije, čak i vekove ljudskog postojanja u relativno mali broj relevantnih scena i prizora. U slučaju narativnih slika, materijal se sažima u jedan jedini prizor. Sve što je nevažno, odbacuje se. Samo se beleži ono što je važno.“¹⁰

Navedenu tvrdnju reditelja Stanka Crnobrnje iz studije „Estetika televizije i novih medija“ potvrđuje sve osobenosti i kriterijume na kojima je nastala emisija iz kulture kolažnog tipa *Kulturni centar* čiji vizuelni i idejni koncept je osmislio reditelj Boris Miljković, a koja se emituje na prvom i drugom programu nacionalnog Javnog servisa Srbije. Već sam naziv emisije navodi na ideju autora da gledalac putem televizije, iz svoje kuće, posećuje *kulturni centar* u kome može da pregleda raznolike sadržaje, koje sreće i u paradigmi našeg vremena - tržišnom centru. U vizuelno apstraktno opremljenom prostoru, virtualnom prostoru u kome se menjaju pejzaži iza voditelja, svake nedelje autor - novinar nedeljne emisije najavljuje temu kojom će se *Kulturni centar* baviti iz različitih uglova: teroijskih, stručnih, praktičnih. Svaka tema iz oblasti kulturnog života istražuje se iz prizme filozofije, psihologije, književnosti, dometa

⁹ Dorđev, Bojan, Jovanović, Aleksandra, Vujanović, Ana, *Dosije digitalnog teatarskog projekta Psihoza i smrt autora – Algoritam YU 03/04.13*. Teorija koja hoda broj 7, jul 2004. Beograd. str. 120.

¹⁰ Crnobrnja Stanko, *Estetika televizije i novih medija*, 2010. str. 246.

likovnih i vizuelnih umetnosti. Položaj umetnika u savremenom društvu, osobine pozorišne i filmske publike, kultura u vremenu masovne kulture, industrije kulture i tradicionalna kultura, kako nastaje roman - samo su neke od tema kojim se ova emisija bavi: analitički, studiozno i a opet zanimljivim i intrigantnim pristupima tekstu i snimljenim priložima na terenu. Njen osnovni cilj je da svakodnevne kulturne događaje predstavi problemski i istraživački uz brojne priloge koji se brzo smenjuju beležeći najinteresantnija svedočenja gostiju: pisaca, glumaca, teoretičara umetnosti i kulture, profesora univerziteta. Prilozi u emisiji su kratki, snimljeni digitalnom tehnikom na različitim ambijentima ulica Beogradam, u galerijama, prostorima pozorišta, kafeima, stvarnim kulturnim centrima. Dok su animacije iz studija simbolišu neki futuristički ambijent, prilozi sa terena gledaoca vraćaju u realni života u gradu približavajući im fenomene savremene umetnosti. Prilozi se snimaju u neobičnim (parkovi, livade..napušteni hangari) i atraktivnim ambijentima, dok su izjave sagovornika sažete i „isprekidane“ insertima iz filmova i predstava u montaži koji logički prate iskaze učesnika. Komentari urednika i voditelja na vrlo stručan i pretenciozan način izlažu teme iz oblasti književnosti, slikarstvom pozorišta te je osnovni problem ove emisije njena jezička hermetičnost i usmerenost na auditorijum koji redovno prati kulturna dešavanja. Vizuelno maštovito osmišljena emisije i njen „futuristički“ dizajn i identitet su originalni, retko viđeni na programima televizije, što Kulturni centar čini dobrim primerom upotrebe jezika novih medija u promociji kulturnih sadržaja.

Jedan od ciljeva Javnog servisa svakako jeste edukacija građana, ali se onda postavlja pitanje, da li on treba da edukuje i potencijalnu publiku, animira novu publiku koja će putem ovakvih programa postati zainteresovana za posetu pozorištu ili kupovinu knjige ili će ih „komplikovan“ jezik i elitistički koncept emisije udaljiti gledaoce od kulturnih prizvoda i „odvesti“ ih ipak u tržni centar.

U kreiranju kulturnih sadržaja i prezentaciji pozorišne umetnosti, književnosti, likovne i primenjene umetnosti, televizija ne treba da koristi samo novinarske forme izveštaja ili pisanja prikaza knjige ili predstavu. Moć vizuelnog, moć slike koja prva ostaje u sećanju gledaoca je često u drugom planu televizijskih emisija iz kulture. Slika, dizajn studija iz kojeg se emisija emituje ne služi samo kao način da pokrijemo govorni sadržaj, već treba da postane samostalni, autonomni jezik televizijskog izraza.

Sadržaje iz kulture trebalo bi približiti filmskoj estetici, pogotovo u emisijama poput *Kulturnog centra*. Tako bi televizija praćenjem kulturnih sadr-

žaja postala zanimljivija auditorijumu. Treba „ispričala priče koje nikada ranije nisu ispričane, dosegnuti novi i viši stepen realističnosti i publiku impresionirati do sada neviđenim efektima“. ¹¹

Ideja emisije *Kulturni dnevnik* koja se emituje svako veče nakon dnevnika u 23 časa na prvom programu RTS-a je da predstavi kulturne događaje koji su obeležili kulturni život prestonice tog dana ili večeri. Sadržajem emisije su obuhvaćene priloge koji govore o: promocijama knjiga, muzičkih koncerata, izložbi, tribina, pozorišnih predstava, festivala klasične i popularne muzike. Kulturni događaji promovisani su kroz kratke izveštaje, prikaze pozorišnih predstava i izjave autora praćenih događaja. *Kulturni dnevnik* je informativna emisija iz kulture koja zadržava ikonografiju dnevnika. Špica simbolički treba da prikaže gledaočev put oko *sveta kulture*, a predstavlja ga animacija aviona koji kruži zemaljskom kuglom. *Kulturni dnevnik* se na tradicionalni način bavi dnevnim događajima iz kulture. Njegova funkcija je dominantno informativna i donekle umetnička čemu doprinosi razgovor novinara sa gostom u studiju. Informacije su kratke, sažete, priloge se smenjuju brzo i efektivno. Kao i na primeru prethodne emisije, govorni sadržaji su hermetični, „neprisrupačni“ i nadovezuju se na ritma složenih priloga i koncept emisije Dnevnik.

Analizom sadržaja *Kulturnog dnevnika* možemo da zaključimo da autori priloga i novinari žele da gledaocima istaknu svoje stručno poznavanje teorije i prakse umetnosti koju prezentuju, dok su slikovitost i jasnoća izrečenog često u drugom planu. Jedan od problema koji uočavamo u obe navedene emisije: *Kulturni centar* i *Kulturni dnevnik* je nedsotatak interaktivnosti sa gledaocima koji bi se mogao realizovati ili putem osmišljavanja i emitovanje ankete ili putem direktnih uključenja. Sve to bi doprinelo interaktivnosti, što je jedna od odlika novih medija i njihovog otvorenog pristupa aktivnom gledaocu, koji u savremenom medijskom prostoru može da bira između mnogobrojnih informacija. „Ljudska bića imaju osnovne psihološke potrebe koji mediji mogu da zadovolje (...) teorija upotrebe i zadovoljstva korisnike medija posmatraju kao aktivnog činioca: on aktivno traga i bira određene medije kako bi došao do zadovoljenja, dok druge medije odbacuje. Ovaj pristup intuitivno je bliži stvarnom životu, gde smo slobodni da promenimo kanal i preskočimo *veb – sajtove* koji nam se ne dopadaju; u isto vreme, on nudi alternativno objašnjenje za fascinaciju nasilnim (i u drugim kontraverznim) medijima, zasnovanoj na individualnoj radoznalosti pre nego na nasumičnoj „izloženosti“. U psihologiji

¹¹ Crnobrnja Stanko, *Estetika televizije i novih medija*, Ckio, Beograd, 2005: 242.

teoriju *upotrebe i zadovoljstva* možemo pratiti sve do radova humaniste, kao što je Abraham Maslov, koji je predočio sliku pojedinca kao aktivnog činioca koga pokreće želja da zadovolji određenu potrebu. U bogatom društvu poput Amerike sedamdesetih godina osnovne potrebe poput gladi i skloništa, već duže vreme kod većine stanovništva bile su zadovoljene, te su se mediji obraćali sofisticiranijim potrebama, kao što je potreba za rasonodom i zabavom, i nekim sasvim bazičnim potrebama, poput onom za informisanošću¹².

Kulturni dnevnik zadovoljava kod gledaoca potrebu za informisanjem vezanim za događaje iz kulture koje će uticati na kulturnu participaciju, dok emisija *Kulturni centar* kod gledalaca „izaziva“ i estetski doživljaj pored zadovoljenja potrebe za informisanjem. Upotreba jezika novih medija, maštovitost u kreiranju same emisije omogućava i različite nivoe recepcije iste.

Primer televizijske emisije koja sublimira najznačajnije događaje iz sveta pozorišne umetnosti i upotrebom novinarskih žanrova poput intervjua, kratkih i upečatljivo napisanih prikaza pozorišnih predstava, dinamičnih razgovora sa publikom, koji su uobličeni u „kvalitetni“ vizuelni sadržaj sačinjen od brzo i logično izmontiranih scena/kadrova/sekvenci plesnih i govorno – plesnih predstava, jeste emisija *Hronika Bitef-a* koja se emituje na Javnom servisu Srbije u vreme trajanja ovog reprezentativnog pozorišnog festivala. *Hronik –a Bitefa* nastaje u skladu sa sadžajima Bitef festivala. To nije samo informativna emisija, već TV forma koja jezikom novih medija predstavlja suštinu savremenog pozorišta, njegovu metaforičnost, metafizičnost i znakovitost, načine izvođenja i procese nastanka predstave. Rubrike *Hronike Bitef-a*, autorke Olivera Milošević „otkrivaju“ gledaocima kako se priprema pozorišna predstava, kako se igrači zagrevaju pred izlazak na scenu. *Hronika Bitef-a* postaje sastavni deo, jezgro pozorišnog festivala, ona nije samo televizijska forma predstavljanja, već sam festival transformisan u novi medij: zanimljiv, dostupan publici, zabavan i edukativan, u isto vreme. Svakodnevni život Bitef festivala može se videti u emisiji koja je značajan dokument prezentacije i arhiviranja festivala. Značajan doprinos prezentaciji pozorišne umetnosti desio se i emitovanjem direktnog prenosa kontroverzne predstave *Olimp* Jana Fabra, a koji je trajao dvadesetčetiri sata koliko i sama predstava. Predstava je bila snimana iz više uglova, prateći sve specifičnosti živog pozorišnog izvođenja. Iako su urednici kulturnog programa bili kritikovani od dela konzervativne javnosti porukama da Javni servis, ne bi trebalo da prenosi predstavu koja

---

¹² Džajsl Dejvid, *Psihologija medija*, Clio, Beograd, 2011: 28 – 29.

putem i iskazom nagih tela glumaca i eksplicitne erotike govori i predstavlja sve najznačajnije segmente Grčke tragedije. Ipak, smatramo da je direktan prenos *Olimpa* omogućio otvaranje medija prema hibridnim i „provokativnim“ i „upitnim“ formama pozorišne umetnosti omogućavajući da informacije o Bitef festivalu dođe i dopre do publike širom Srbije, kojoj je Javni servis sa nacionalnom frekvencijom najdostupniji medij. Direktan prenos ove predstave doprinosi afirmaciji pozorišne umetnosti, razvijanju kulturnih potreba i interesovanja za kulturne sadržaje i pozorište.

4. Zaključak

Na osnovu navedenih primerica emisija koje kao svoj osnovni cilj imaju predstavljanje sadržaje i domete, dostignuća kulturne scene u Srbiji, možemo da zaključimo da RTS ispunjava „zahteve“ i osobine nove estetike televizije. Kako naglašava Stanko Crnobrnja u studiji *Estetika televizije i novih medija*, a na osnovu istraživanja naučnika sa Univerziteta Kernag Melon i rezultata projekta „Iskustvo po zahtevu“ koji je imao za cilj da razvije alate koji korisnicima omogućavaju da u audio – vizuelnom obliku zabeleže i uskladište raznolike događaje socijalnog i kulturnog života, osobine, koncepte novih medija, možemo definisati ostvarivanjem sledećih zadataka: „beleženje i apstrahovanje ličnih doživljaja i iskustava u audio – video obliku kao oblika lične memorije i sećanja, kolaboracija kroz zajedničke i razumevanje kompozitne beleške, poglede i informacije, koje su rasprostrte u vremenu i prostoru, sinteza podataka o ličnom iskustvu, koji su proistekli iz raznoraznih izvora.

Video i audio apstrahovanje pri promenljivim inforacionim gustinama, vizualizacija informacije iz perspektive vremena i prostora, audio – video filtriranje podataka, razumljivost i događajno podsećanje“. ¹³ Novi mediji omogućavaju otvorenu i neposredu komunikaciju sa svojim gledaocima. Sadržaji kulture nakon emitovanja na televiziji svoje novo „prostranstvo“ i medijsku uključenost pronalaze na internetu čime se njihov pristup približava širokom i raznolikom auditorijumu.

Jezik novih medija je fluidan i hibridan kao i novi tržišni uslovi u kojima se danas proizvodi kultura te je tržište postalo konkurentno i zahtevno. Iz navedenog istraživanja možemo da zaključimo da iako pojednostavljaju sadržaje kulture predstavljajući ih u obliku kratkih, fragmentarnih priloga, prezen-

---

¹³ Crnobrnja Stanko, *Estetika televizije i novih medija*, Clio, Beograd, 2011. str. 248.

tacija i promocija kulturnih sadržaja putem novih medija doprinosi njihovom novom „životu“ koji je sada transformisan u novi medij i novu metaforu.

Literatura

Crnobrnja, Stanko (2010), *Estetika televizije i novih medija*, Clio, Beograd.

De Bor, Gij (1989), *Društvo spektakla, Anarhija*, Beograd.

Hansen, Pele, Henderiks, Vinsent, (2017), *Bura informacija, zašto lajkujemo*, Centar za promociju nauke, Beograd.

Džajls, Dejvid (2011), *Psihologija medija*, Clio Beograd.

Vujanović, Ana (2007), „Digitalni performans: cajberperformance između kapitala i umestnosti“ , *Uvod u studije perfromansa* , Fabrika knjiga, Beograd.

Vujanović, Ana, Đorđev, Bojan, Jovanić Aleksandra (2004), „Dosije digitalnog teatarskog projekta Psihoza i smrt autora – Algoritam YU 0304“ , *Teorija koja hoda* broj 7. jul 2004. Beograd.

UDK: 316.774(497.6)

ODNOS RELIGIJE I MASOVNIH MEDIJA –
ANALIZA RELIGIJSKIH SADRŽAJA NA WEB-PORTALIMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND MASS MEDIA –
AN ANALYSIS OF RELIGIOUS CONTENT ON WEB PORTALS

dr DRAGO MARTINOVIĆ

Fakultet društvenih znanosti „dr Milenka Brkića“,
Sveučilište Hercegovina, Mostar

IVANA HUDI

Fakultet društvenih znanosti „dr Milenka Brkića“,
Sveučilište Hercegovina, Mostar

Apstrakt: Masovni mediji imaju snažnu ulogu u kreiranju položaja religija odnosno religijskih zajednica na društvenoj sceni, ali i kreiranju društvenih vrijednosti, stavova, načina razmišljanja, društveno poželjnih ili nepoželjnih obrazaca ponašanja. Religijske zajednice svojim djelovanjem doprinose očuvanju i razvoju razumijevanja, tolerancije i dijaloga između pripadnika različitih religija. Prema provedenim istraživanjima bh. građani najviše povjerenja imaju upravo u vjerske institucije i medije. U sklopu ovoga rada metodom analize sadržaja utvrđena su obilježja priloga o religiji koji su objavljeni na naslovnica najposjećenijih bh. web-portala, kao i pristup medija odnosno novinara prema religijskim sadržajima. S obzirom da je Bosna i Hercegovina država s tri konstitutivna naroda i s isto toliko dominantnih religijskih zajednica (Bošnjaci-muslimani, Srbi-pravoslavci i Hrvati-katolici), te ne samo etnički već i medijski podijeljeno društvo, za potrebe izrade ovoga rada izabrani su najposjećeniji informativni web-portali s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda (klix.ba, nezavisne.com i bljesak.info). Također, metodom analize religijskih sadržaja utvrđen je odnos jednih prema drugima, odnosno analizirani su religijski sadržaji koji se odnose na jednu religijsku

zajednicu i web-portala s područja druge dominantne religijske zajednice. Ananlizirani prilozi religijskog sadržaja uglavnom se preuzimaju s drugih izvora, a najzastupljenija novinarska forma je vijest.

Ključne riječi: *Religija, mediji, web-portali, analiza sadržaja*

Abstract: *Mass media has a strong impact on the positioning of religion i.e. religious communities in public discourse as well as creating social values, attitudes, modes of thinking, and socially accepted norms. Religious communities promote and preserve understanding, tolerance and dialogue among people of different religions. According to research, citizens of Bosnia and Herzegovina trust religious institutions and media most. This paper displays, by means of content analysis method, the main features of articles on religion that are shown on the most viewed web portals in Bosnia and Herzegovina and media, that is, journalists' attitudes towards religious content. Since Bosnia and Herzegovina is a country with three constitutive ethnicities and the same number of religious communities (Bosniak – Muslim, Serbian – Orthodox and Croatian – Catholic), it is the case that the country is not only divided into ethnicities but in the media as well. This paper is a selection of most viewed web portals from regions with dominant religious communities/ethnicities (klix.ba, nezavisne.ba, and bljesak.info). Moreover, analysis of religious content showed attitudes towards the other ethnicity/religious community i.e. content pertaining to one religious community was analysed on web portals predominantly viewed by another community. The analysed religious content is usually taken from other sources and in the form of a news report.*

Key words: *Religion, Media, Websites, Content Analysis*

1. Uvod

Masovni mediji novine, radio, televizija, a posebice internet, u današnjem suvremenom društvu su najvažnije sredstvo za prenošenje informacija i komuniciranja i moderan je život bez njih gotovo nezamisliv. Oni imaju snažnu ulogu u kreiranju položaja religija na društvenoj sceni, ali i kreiranju društvenih vrijednosti, stavova, načina razmišljanja, društveno poželjnih ili nepoželjnih obrazaca ponašanja, odnosno svega onoga što je nekada nedvojbeno

bila uloga tradicionalnih religija. Čovjekova svakodnevica bez medija je nezamisliva. Njihova je svrha nekada bila jednostavna i jasna – predstavljali su posrednike u praćenju, bilježenju i informiranju o relevantnim društvenim zbivanjima, odnosno prijenosnike obavijesti različitih vrsta i sadržaja s ciljem informiranja, proučavanja, učenja ili zabave. Međutim, zbog svoje lake dostupnosti i brzine širenja, mediji su danas preuzeli ulogu prenositelja obrazaca ponašanja i postali kreatori društvene stvarnosti. Provođenje društvene kontrole postavljanjem jasnih društvenih normi, pružanje pozitivnih primjera i moralnosti, održavanje društvenog poretka i društvene kohezije i solidarnosti, kako na psihološkom i individualnom, tako i na društvenom planu – u tradicionalnom su društvu bile vjerske zajednice. Danas ključnu ulogu u navedenome imaju upravo svima dostupni masovni mediji. Dapače, nerijetko možemo čuti i frazu da su mediji na neki način – religija novog doba.

U ovom radu bit će prikazan međusobni odnos masovnih medija i religije u suvremenom društvu, specifičnosti ciljeva koje žele ostvariti, ali i na kojim područjima djeluju ili mogu djelovati zajedno. Upravo pojavom medija, religija je dobila novi prostor za prenošenje svojih poruka, dobila je novo sredstvo za djelovanje, novi način promicanja svog duhovnog svjetonazora, a mediji mogu odigrati itekako pozitivnu ulogu aktivnog subjekta u očuvanju religijskog identiteta i biti od velike pomoći religijskom komuniciranju. U Bosni i Hercegovini prema provedenim istraživanjima¹ građani najviše povjerenja upravo imaju u vjerske institucije i medije.

U sklopu rada metodom analize sadržaja² utvrđena su obilježja priloga o religiji koji su objavljeni na naslovnicaama najposjećenijih informativnih bh. web-portala. S obzirom da je Bosna i Hercegovina država s tri konstitutivna naroda i s isto toliko dominantnih religijskih zajednica (Bošnjaci-muslimani, Srbi-pravoslavci i Hrvati-katolici), te ne samo etnički već i medijski podijeljeno društvo, za potrebe izrade ovoga rada izabrani su najposjećeniji informativni web-portali s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda

---

¹Skoko, B., Lučka, D.: „Povjerenje u medije i medijske slobode“, 24. 10. 2017., <<http://bhnovinari.ba/fes/dokumenti/Skoko-Lucka-Povjerenje-u-medije.pdf>> (8. 1. 2018.). Prema provedenom istraživanju u sklopu ove publikacije bh. građani najviše vjeruju vjerskim institucijama (77 %), zatim medijima (53 %) i nevladinim organizacijama (50%).

²Analiza priloga o religiji objavljenim na naslovnicaama najposjećenijih hrvatskih web-portala provedena je u sklopu rada 'Prezentacija religijskog sadržaja na najposjećenijim hrvatskim mrežnim portalima' (2013), autorice Hazdovac Bajić N.

(klix.ba, nezavisne.com i bljesak.info)³. Također analizom priloga o religiji objavljenim na naslovnica navedenih web-portala utvrđen je odnos jednih prema drugima, odnosno analizirani su religijski sadržaji koji se odnose na jednu religijsku zajednicu i web-portala s područja druge dominantne religijske zajednice.

2. Religija i religioznost – pojam i definicija

Pitanja što je religija, kako je definirati i koja je njena svrha zasigurno su jedna od najtežih filozofskih, teoloških i općenito znanstvenih pitanja, a znanstveno bavljenje religijom obilježeno je čitavim nizom problema koji, prije svega, proizlaze iz istovremene neodređenosti i kompleksnosti pojma religije.

„Problem religije kao društvene činjenice i religioznosti (...) isuviše je kompleksan, multidimenzionalan i slojevit, a da bi se precizno i decidirano moglo reći i definirati što su to religija i religioznost“ (Tadić, 1998: 360). Također, valja imati na umu i činjenicu da se društvo neprestano mijenja i da iz društvene perspektive religiju treba proučavati i razumijevati u kontekstu društvenih procesa i promjena (Zrinščak, 2008: 25-26), što uvelike otežava njeno definiranje.

Prve pokušaje etimološkog određenja značenja riječi religija nalazimo još u radovima pretkršćanskih i kršćanskih autora. Rimski filozof Ciceron pojam *religio* izvodi iz latinskog glagole *relegere* i smatra da ta riječ označava službu čašćenja bogova. Nasuprot tome, kršćanski teolog Augustin smatra da pojam religija dolazi od latinskog glagola *religare*, što znači povezanost s Bogom (Knoblach, 2004: 5-6). Pojam religije nosi pečat latinsko-zapadnoeuropske tradicije, prije svega kršćanstva, i u svakodnevnom govoru zapadne kulture on označava „čašćenje transcendentnih sila, označuje nauk o božanskom i sva ispovijedanja vjere ljudi kao i s time povezane grupe i organizacije“ (Knoblach, 2004: 6).

Tipična psihologijska definicija religije podrazumijeva „sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima, te od kojeg (sustava) religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje naravni svijet“ (Pivčević, 2005: 1,

---

³S obzirom da je javnost u Bosni i Hercegovini još uvijek duboko podijeljena, da imamo tri javnosti, tri istine, a da bi rezultati istraživanja bili što reprezentativniji za analizu su odabrani najposjećeniji web-portali s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda.

prema: Ćorić, 2003). Koliko god znanstvene definicije religije iz različitih perspektiva bile drugačije, ono što im je zajedničko jest da su sve usmjerene na oblike, ustroje i strukture koje ljudi stvaraju u ophođenju s religijom (Knoub-lach, 2004: 183), a za većinu pak ljudi religija je jednostavno organizirani sustav vjerovanja i bogoslužja koji u središte stavlja Boga.

Od pojma religije, koji se odnosi na društveno-kulturni aspekt, potrebno je razlikovati pojam religioznosti, koji se pak odnosi na individualni aspekt (Pivčević, 2005: 1, prema: Škrabl, 1992). Kao što postoji čitav niz načina i metoda pomoću kojih se pokušava objasniti fenomen religije, jednako tako ne može se doći niti do potpune suglasnosti vezane uz pojam religioznosti (Črpić, 1999: 513). Jedna od definicija pojma religioznosti kaže da je to „odgovor koji čovjek daje na vlastita pitanja religioznog karaktera, kao što je pitanje o konačnom smislu života i o tome da li smrću završava život te što slijedi nakon smrti. Religioznost osim toga uključuje i vlastito življenje religiozne dimenzije života te predstavlja nutarnji stav, osobno opredjeljenje i uvjerenje o postojanju nekog transcendentnog bića podrazumijevajući življenje u skladu s tim stavom“ (Pivčević, 2005: 1, prema: Pranjić, 1996). Religija potiče stvaranje individualne religioznosti, odnosno emotivan odnos prema Bogu ili općenito transcendentnom (Črpić, 1999: 524).

3. Međusobni odnos religije i masovnih medija

U suvremenom društvu riječ komunikacija postala je riječ koja se najviše rabi – u gotovo svakom segmentu društva, od državnih institucija, političkih stranaka, poduzeća, pa sve do privatnih osoba, stvaraju se različiti oblici komunikacije, što dakako nije moglo zaobići ni religiju (Markešić, 2005: 93). Niti jedan pojam, pa tako niti pojam komunikacije, odnosno medija, nije u svim vremenima i u svim društvima, narodima, kulturama i civilizacijama imao isto i nepromijenjeno značenje. Kako su se razvijala i mijenjala društva, tako se mijenjala i njihova svrha i značenje (Markešić, 2005: 95). Dapače, „svaka analiza uloge i značenja medija u određenom društvu, polazi od nesporne činjenice da mediji djeluju i razvijaju se usporedo s razvojem društva i njegovim karakteristikama“ (Dulčić, 2014: 87).

Temeljni cilj svake komunikacije trebao bi, iz religijske perspektive, biti ostvarenje zajedništva i prijateljstva među ljudima i narodima, što je neophodno za ljudski napredak (Valković, 2013: 50). Problem i nerazumijevanje između ove dvije društvene institucije nastaje onda kada medijski kreirane i

promovirane vrijednosti ugrožavaju ili djeluju štetno na ljudski um (Mataušić, 2002: 362-463), a upravo se to događa posljednjih desetljeća.

Obzirom da se u modernom svijetu pojedinačni odnosi i uloge pojedinih aktera u oblikovanju društvene stvarnosti ne mogu odvijati izvan u odnosu na onoga drugoga, međusobni odnos medija i religije, odnosno crkve i vjerskih zajednica, aktualna je društvena tema. Štoviše, osamdesetih godina prošlog stoljeća počinje se razvijati i nova, autonomna znanstvena disciplina po imenu Media-Religion-Culture, koja u središte istraživanja stavlja kompleksan odnos između medija, religije i kulture (Sever, 2013: 31).

U jednostavnim društvima religijska komunikacija odvijala se prvenstveno usmenim putem, ali kako se širila i razvijala pismenost, tako su se razvijale i religija i njezina organizacija (Knoublach, 2004: 257). Štoviše, čak i samu Crkvu, iz društvene perspektive, moguće je promatrati kao dobro ustrojenu medijsku kuću. Njezina glavna zadaća je prenositi i naviještati informaciju, a njezin način djelovanja je zapravo složen i moćan dvosmjerni komunikacijski kanal, u kojemu se (ako govorimo o Katoličkoj crkvi) na jednoj strani nalazi Sveta Stolica, a na drugoj vjernici i njihov život i rad (Brkić, 2007: 248).

U Islamskoj zajednici nema posebnih pisanih pravila kojima bi se regulirali odnosi Islamske zajednice prema medijima, ali je jasno izgrađen odnos i praksa. Pitanje odnosa medija prema Islamskoj zajednici i obratno, Islamske zajednice prema medijima, povremeno je i tema najviših foruma i tijela Islamske zajednice kao što su Sabor i Rijaset (Hodžić, 2007: 257).

Razlike i točke suprotstavljanja između religije i medija jasne su, ali i prirodne i neophodne, smatraju neki stručnjaci. Ono što je neophodno je reducirati konflikt među dvjema institucijama, a ključ za navedeno ne leži u omalovažavanju jednog ili drugog identiteta, već u spremnosti obje strane na odricanje od ekskluzivnog prava na istinu (Jovanović, Milivojević, 2013: 13). Međusobni odnos religije i medija danas je moguće promatrati odvojeno, kompetitivno i inkluzivno (Jovanović, Milivojević, 2013: 13), a pitanja koja se u ovom odnosu nameću nisu samo pitanja o izvještavanju medija o Crkvama i vjerskim zajednicama i karakteru tog izvještavanja, već i pitanja o kreiranju društvene svijesti putem medijskih poruka koje su nerijetko oprečne evanđeoskoj poruci i humanizaciji kulture i čovjeka, te promicanju tradicije i međureligijskog dijaloga u medijskoj prezentaciji. Prema Etici u obavijesnim sredstvima koju je Papinsko vijeće za sredstva društvene komunikacije izdalo 2000. godine (Brkić, 2007: 254), tri su temeljna načela koja bi se u radu medija trebala promovirati i štiti. To su prije svega osoba i ljudska zajednica, koji su istov-

remeno i cilj i kriterij za upotrebu sredstava društvenog priopćavanja, dobro osobe koje se mora promatrati zajedno sa dobrom zajednice kojoj osoba pripada, i organizirano javno sudjelovanje na svim razinama (Valković, 2013: 69). Međutim, u praksi stvari nisu uvijek u skladu s etičkim načelima.

4. Masovni mediji – alat za očuvanje religijskog identiteta

Religijske zajednice prepoznale su moć i utjecaj masovnih medija na suvremeno društvo, svjesne su toga da se medijskim signalima mogu prenositi i poruke zla, ali i poruke dobra, sa zanimanjem prate razvoj suvremenih medija i konstantno podsjećaju na njihovu moć i odgovornost kroz etičke kriterije (Zekić, 2007: 238).

Mediji konkuriraju tradicionalnoj ulozi koju je nekada na društvenoj sceni imala religija – okupljaju ljude, objašnjavaju im smisao života, senzibiliziraju ljude za zajedničke ciljeve i interese, pomažu u rješavanju životnih problema, obrazuju ljude, predstavljaju vrijednosti i služe afirmaciji čitavog niza vrijednosti... (Mataušić, 2002: 362-363). Medijska religija postala je danas nekom vrstom nadreligije „Ona u sebe integrira kulture, vjere i pojedince te od njih stvara neku novu crkvu, koju bismo mogli nazvati *electronica catholica*. Sve ljude svijeta, bez obzira na jezik, kulturu, rasu, naciju ujedinjuje ona u jednu globalnu zajednicu – htjeli to oni ili ne. Nijedna od klasičnih religija nije u toj mjeri ostvarila svoj zadatak, kako glede geografske raširenosti, tako i glede osvajanja ljudskih duša. Televizija je prva istinski svjetska religija. Ona okuplja mnoštvo oko sebe, ona strukturira svakodnevicu, ona je odgovorna za strukture prostora i vremena u kojima čovjek živi“ (Mataušić, 2002: 372). Stručnjaci naglašavaju da mediji, osim što utječu na veliki broj ljudi u svemu navedenom, često u nedovoljno upućenih kreiraju i njihov stav *prema* samoj religiji (Đurić, 2013: 91).

Religijske su poruke ultimativne, priroda medija je skeptična, za religiju je od esencijalne važnosti kontinuitet, za medije je to *ad hoc* novost, religija promovira jedinstvo, zajedništvo i pomirenje, mediji su specijalizirani za konflikte, religijama je esencijalna doktrina, počiva na nedokučivom, tajnom, skrivenom, trajnom, mediji pak interes stavljaju na vidljive, nove, upečatljive, trenutne, potrošne, transparentne, razotkrivajuće fenomene, prekrojavaju poruke kako bi pristajale njihovim komunikativnim moćima, i dok religija teži internoj komunikaciji s pripadnicima određene konfesije, mediji komuniciraju s najširoom publikom... (Jovanović, Milivojević, 2013: 13, 15-16).

5. Web-portali – najpopularniji i najmasovniji medij interneta

Novi mediji preokrenuli su jednosmjernu komunikaciju u interakcijsku. Vrhunac novih medija predstavlja uporaba računala i mreže. U povijesti medija novi mediji su nastavak radikalne revolucije medija posredstvom novih tehnologija (Milardović, 2010: 89). Brojni su alati novih medija, ali su web-portali (internetske stranice) najmasovniji i najpopularniji alat novih medija.

Broj korisnika interneta u svijetu⁴ pa tako i u Bosni i Hercegovini, u stalnom je porastu što je utjecalo i na stalni rast broja web-portala. Prema Godišnjem izvješću RAK-a za 2016.⁵ godinu u Bosni i Hercegovini bilo je ukupno 663.775 internet pretplatnika. Polazeći od definicije Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU) prema kojoj je korisnik interneta svaka osoba od 16 do 74 godine koja koristi internet tijekom godine procjenjuje da je u 2016. godini u Bosni i Hercegovini bilo 2.909.236 korisnika interneta. Stopa korištenja interneta u 2016. iznosila je 82,39 %. Navedeni podaci, ali i rezultati istraživanja⁶ o korištenju medija, ukazuju na sve veći broj korisnika interneta, a time i veći broj posjetitelja web-portala što izravno utječe na oblikovanje javnog mnijenja i društvene stvarnosti.

5.1 Analiza priloga web-portala o religijskim sadržajima

U radu su analizirani prilozi s religijskom tematikom koji su objavljeni na naslovnicama najposjećenijih informativnih bh. web-portala. S obzirom da je Bosna i Hercegovina ne samo etnički već i medijski podijeljeno društvo, za potrebe izrade ovoga rada izabrani su najposjećeniji informativni web-portali s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda.⁷Prema poda-

⁴Broj korisnika interneta 30. 6. 2017. u svijetu iznosio je 3.885.567.619. <www.internetworldstats.com/stats.htm> (8. 1. 2018.).

⁵Godišnje izvješće Regulatorne agencije za komunikacije (RAK) za 2016., 2. 6. 2017. <<https://rak.ba/bos/index.php?uid=1272548129>> (8. 1. 2018.).

⁶CROMediascope 2015., 17. 2. 2016. <ftpaccess.fuzzyeye.org/Jan/IAB_CROmediascope_2016_17_02_1DIO.pdf>(8. 3. 2016.).

⁷U svojim djelima nobelovac Ivo Andrić opisuje zemlju svog porijekla (Bosnu i Hercegovinu) kao mjesto gdje se čak i vrijeme mjeri različito unutar svake od tri zajednice. I doista tri su etno-religijske skupine živjele dobar dio povijesti u različitim godinama i erama – katolici prema Gregorijanskom kalendaru, pravoslavci prema starijem Julijanskom, a muslimani brojeći godine od Muhamedova dolaska iz Meke u Medinu (Ančić, 2004: 309). I danas je Bosna i Hercegovina duboko podijeljena zemlja gdje svatko slavi svoje praznike, vjeruje svojim medijima, zemlja gdje imamo tri javna mnijenja, tri su krovne strukovne udruge novinara...

cima GemiusAudience⁸to su sljedeći web-portali: klix.ba, nezavisne.com i bljesak.info. Naslovnice navedenih web-portala digitalno su snimane tri puta dnevno i to: 8.30, 13.30 i 19.30 sati, te analizirane u vremenskom periodu od 1. do 31. ožujka 2016. godine. Korištena je metoda analize sadržaja. Jedinica analize bio je prilog čiji je sadržaj analiziran u nekoliko kategorija: vrsta forme priloga, tema priloga, pripadnost priloga određenoj religijskoj zajednici i kategorizacija naslova priloga.

Analizu sadržaja priloga su proveli autori rada, a iz razloga osiguranja što veće razine objektivnosti svaki od autora slučajnim uzorkom je analizirao polovicu priloga drugog autora. Podudarnost analize je izračunata Cohen Kappa koeficijentom, a ukupno je iznosio visokih 0,82.

5.2 Rezultati analize

Imajući u vidu da je stopa korištenja interneta u Bosni i Hercegovini preko 82 % proizlazi da su web-portali važan čimbenik u formiranju javnog mnijenja i društvene stvarnosti. U sklopu istraživanja ukupno je analizirano 109 priloga na najposjećenijim web-portalima s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda. Na web-portalu bljesak.info objavljeno je 66, na web-portalu nezavisne.com 12, a na klix.ba objavljen je 31 prilog, te je stoga važno istaknuti da postoji statistički velika razlika o broju objava priloga na navedenim web-portalima.

S obzirom da je analiza provedena u vrijeme najvećeg kršćanskog katoličkog blagdana Uskrsa najviše priloga s religijskom tematikom (41) bilo je baš u to vrijeme. U 18 priloga glavni akter priloga je Papa Franjo. O katoličkoj religijskoj zajednici objavljena su 72 priloga, o pravoslavnoj 10, te o islamskoj religijskoj zajednici 27 priloga.

Većina priloga (95) su objavljeni s fotografijom, a samo dva priloga bila su popraćena videom. U više od polovice analiziranih priloga (62) piše se o osobama ili događajima u Bosni i Hercegovini.

Najviše zastupljena novinarska forma priloga bila je vijest (81) koja je najčešće preuzeta iz drugih izvora, zatim izvještaji (11), izjave (6), komentari (4), kolumne (3), prikazi (2) i intervju⁹ (2).

---

⁸ Posjećenost bh. web-portala za veljaču 2016. <www.audienceba.gemius.com/pages/display/reach> (25. 2. 2016.).

⁹ <http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Fra-Miljenko-Steko-Zivot-je-najvece-bogatstvo/361546> (26. 3. 2016.),

Nešto više od 30% analiziranih priloga (35) posebno su istaknuti na naslovnici web-portala, dobro je istaknuto nešto više od 20% priloga (21), a nešto manje od polovice priloga (53) nisu osobito istaknuti.

Naslovi priloga podijeljeni su na: pozitivne, negativne i neutralne, te na 'ostale' odnosno naslove koji se ne mogu svrstati u prethodno pobrojane priloge. Od 109 analiziranih naslova 56 ih je pozitivno intoniranih, 4 negativno, 25 neutralnih i 24 koji se svrstavaju u 'ostale'. Za razliku od drugih područja društvenog života gdje je prisutna tabloidizacija, odnosno preovladava senzacionalizam, analizom 109 naslova priloga s religijskom tematikom svega četiri¹⁰ priloga su senzacionalistički i negativno oblikovani, od čega su tri preuzeta iz drugih izvora. Iz navedenog se može zaključiti da mediji odnosno novinari imaju uglavnom pozitivan i neutralan pristup prema religijskim sadržajima.

Analizom objave priloga na naslovnica web-portala koji se odnose na jednu religijsku zajednicu i web-portala druge dominantne religijske zajednice došlo se do spoznaje da ne postoji medijska podijeljenost, kao što je očita u drugim vidovima društvenog života kao što su primjerice politika ili šport. Naime, na web-portalu bljesak.info od 66 analiziranih priloga 49 priloga je vezano za katoličku, 11 za islamsku i 6 za pravoslavnu religijsku zajednicu, na web-portalu klix.ba od 31 analiziranog priloga 17 je vezano za katoličku, 12 za islamsku i 2 za pravoslavnu religijsku zajednicu i na web-portalu nezavisne.com od 12 analiziranih priloga 6 je vezano za katoličku, 4 za islamsku i 2 priloga odnose se na pravoslavnu religijsku zajednicu.

Rezultati provedene analize priloga s religijskom tematikom svakako mogu poslužiti kao podloga budućim istraživanjima na ovu temu.

6. Zaključak

<http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Osman-ef-Kozlic-za-NEZAVISNE-Otvaranje-Ferhadije-poruka-mira/359005>(12. 3. 2016.).

¹⁰ <http://bljesak.info/rubrika/kultura/clanak/oscarom-nagrađeni-film-o-pedofiliji-u-crkvi-i-nije-protukatolicki/149875> (1. 3. 2016.), <http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/poznatikardinal-u-sredistu-pedofilskog-skandala/150403>(6. 3. 2016.),

<http://bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/imam-osumnjicen-da-je-pripremao-teroristicki-napad/150845> (9. 3. 2016.),

<http://bljesak.info/rubrika/lifestyle/clanak/capljinski-franjevci-da-imaju-lomacu-spalili-binas/151910>(20. 3. 2016.).

Neosporno je da globalizacijski procesi nude novu i univerzalnu perspektivu svijeta, a promatramo li ih u odnosu prema religiji i religioznosti, nameću se nužno i neka zanimljiva pitanja - gubi li religija globalizacijom svoja izvorna polazišta, vodi li globalizacija slabljenju vjerskog identiteta i dolazi li do bespovratne sekularizacije društva. Dapače, promišljanja o ovom odnosu, o odnosu između religije i znanosti, religioznosti i racionalne misli, Crkve i države idu toliko daleko da se govori čak i o mogućem potpunom odumiranju religije. Kada se radi o Bosni i Hercegovini religija i institucije religije uživaju povjerenje građana tako da navedena teza još uvijek ne vrijedi u Bosni i Hercegovini.

Fenomen globalizacije ima svoje pobornike, ali i protivnike – jedni naglašavaju pozitivne strane i važnost zajedničkog svjetskog tržišta, kulturnih i ideoloških promjena, drugi pak smatraju da se radi o nametanju amerikanizacije i zapadnog stila života i vjeruju da globalizacija štiti samo interese velikih i moćnih korporacija. Slično je i s pitanjem religije i religioznosti –s jedne strane, aktualna društvena zbivanja nemaju prevelike veze s religijom, niti ona, u najvećem broju slučajeva, imaju adekvatan odgovor na njih. Proces sekularizacije religiji je, smatraju neki, oduzeo sva značajnija životna područja, i ona se postupno povlači iz društvenog života u čovjekovu intimu. Svaka religija, prije svega, želi biti univerzalna institucija spasenja, što je zapravo i njena bit, a upravo u tom području suočava se s problemom nesposobnosti da odgovori na probleme suvremenog čovjeka. Činjenice su da u suvremenom društvu dolazi do promjene religijske imaginacije, novo religiozno ideološki je, ezoterijski i znanstveno obojano, religije se više ističu kao ideologijski nego kao religiozni čimbenici, transformiraju se iz institucionalnih u neinstitucionalne, iz objektivnih u subjektivne, iz kolektivnih u individualne. Međutim, ne valja navedeno promatrati isključivo u negativnom kontekstu, kao prešutno prihvaćanje učinaka sekularizacije ili čak njeno produbljivanje. Iako postoje religijske zajednice koje nisu pronašle relevantne odgovore na aktualne društvene promjene, pa se zatvaraju u sebe ili se pak njima otvoreno protive, ipak je većina tradicionalnih religija uspješno prihvatila globalizacijske izazove, prepoznala ono pozitivno što globalizacija nudi, i unatoč svim problemima nastavlja braniti svoje zadaće, dostojanstvo čovjeka, tradiciju i kulturu. Dapače, upravo su globalizacija i pripadajući joj procesi oblikovali novu religijsku scenu s novim načinom izražavanja i novim pojavnim oblicima, i omogućili joj nove i pozitivne načine približavanja pripadajućem članstvu.

Imajući u vidu da je Bosna i Hercegovina država s tri konstitutivna naroda i s isto toliko dominantnih religijskih zajednica (Bošnjaci-muslimani, Srbi-pravoslavci i Hrvati-katolici), te ne samo etnički već i medijski podijeljeno društvo, analizom religijskim sadržaja utvrđen je odnos jednih prema drugima. Za razliku od drugih sadržaja na web-portalima (politike, športa...) podijeljenost kada se radi o religijskim sadržajima nije prisutna. Možemo samo poželjeti da i drugi sadržaji kao sadržaji koji se odnose na jednu religijsku zajednicu i web-portal s područja druge dominantne religijske zajednice budu prezentirani javnosti. Jedino što nedostaje je nedostatan broj sadržaja o religiji posebice u formama kao što su komentari ili kolumne. Rezultati ove analize religijskih sadržaja na najposjećenijim web-portalima s područja pripadnika dominantnih religijskih zajednica/naroda u Bosni i Hercegovini pokazali su da se i mediji (jer i oni koji stvaraju medijski sadržaj su također građani, odnosno pripadnici svoje lokalne zajednice) ponašaju sukladno rastućem trendu povjerenja građana prema religijskim institucijama koje prema istraživanjima u Bosni i Hercegovini u 2017. godini iznosi čak 77 % od ukupnog broja ispitanika, odnosno imaju uglavnom pozitivan i neutralan pristup prema religijskim sadržajima.

Literatura

- Ančić, M. (2004) „Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini“, *Časopis za suvremenupovijest*, Vol. 36, No 1, 293-329.
- Brkić, M. A. (2007) „Sukob istina – bojažljivi susret Crkve i medija u BiH“, 247-256. U: Tajić, L. (ur.) *Mediji i religija*. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e.V., Predstavništvo u Sarajevu.
- Črpić, G. (1999) „Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj“, *Bogoslovna smotra*, Vol. 68, No. 4, 513-563.
- Dulčić, D. (2014) „Masovni mediji i postmoderno društvo“, *Media, Culture and Public Relations*, Zagreb, Vol. 5, No. 1, 87-97.
- Đurić, Ž. (2013) „Ikona i suvremeni vizuelni mediji“, 86-110. U: Srećmac, S., Knežević, N., Valić Nedeljković, D. (ur.) *Mediji, religija i nasilje*. Novi Sad, Beograd: Centar za istraživanje religije, politike i društva i Bogoslovsko društvo Otačnik.
- Hazdovac Bajić, N. (2013) „Prezentacija religijskog sadržaja na najposjećenijim hrvatskim mrežnim portalima“, *Obnovljeni život*, Zagreb, Vol. 68, No. 4, 473-482.

Hodžić, A. (2007) „Islamska zajednica i mediji“, 257-261. U: Tajić, L. (ur.) *Mediji i religija*. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e.V., Predstavništvo u Sarajevu.

Jovanović, D., Milivojević, T. (2013) Mediji i religija – sekularizacija i neutralnost post festum, u: Sremac, S., Knežević, N., Valić Nedeljković, D. (ur.) *Mediji, Religija i Nasilje*. Novi Sad, Beograd: Centar za istraživanje religije, politike i društva i Bogoslovsko društvo Otačnik, str. 12-20.

Knoblauch, H. (2004) *Sociologija religije*. Zagreb: Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.

Markešić, I. (2005) „Religija kao komunikacija, Razmatranja iz suvremene sociološketeorije“, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol. 14, No. 1-2, 93-116.

Mataušić, M. J. (2002) „Mediji u krizi vrednota“, *Bogoslovna smotra*, Vol. 71, No. 2-3, 361-379.

Milardović, A., Njavro, Đ. (1999) „Globalizacija“, 9-32. U: Milardović, A. (ur.) *Globalizacija*. Osijek, Zagreb, Split: Pan liber.

Milardović, A. (2010) *Globalno selo*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja.

Pivčević, T. (2005) Konstrukcija upitnika religioznosti za pripadnike katoličke vjeroispovijesti i provjera nekih njegovih mjernih karakteristika, diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Sever, I. (2013) „Popularna kultura kao mjesto religioznoga iskustva“, *Obnovljeni život*, Vol. 68, No. 1, 25-37.

Tadić, S. (2011) „Globalizacijski procesi i religijske promjene“, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, Vol. 9, No. 1, 73-84.

Valković, J. (2013) Crkva i svijet medija: mogućnost susreta i različitost perspektiva. Zagreb: Glas Koncila.

Zekić, Z. (2007) „Adekvatnost religijskog programa u Javnom radiotelevizijskom sustavu Bosne i Hercegovine“, 238-246. U: Tajić, L. (ur.) *Mediji i religija*. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e.V., Predstavništvo u Sarajevu.

Zrinščak, S. (2008) „Što je religija i čemu religija: sociološki pristup“, *Bogoslovna smotra*, Vol. 78, No. 1: 25-37.

Internet izvori

www.bljesak.info

www.klix.ba

www.nezavisne.com

www.audienceba.gemius.com/pages/display/reach
www.bhnovinari.ba/fes/dokumenti/Skoko-Lucka-Povjerenje-u-medije.pdf
www.ftpaccess.fuzzyeye.org/Jan/IAB_CROmediascope_2016_17_02_1DIO.pdf
www.internetworldstats.com/stats.htm
www.rak.ba/bos/index.php?uid=1272548129

**POJEDINI ELEMENTI STRATEGIJE PRISTUPA NASTAVI
MEĐUNARODNOG JAVNOG PRAVA**

**SOME ELEMENTS OF THE STRATEGY OF APPROACH TO
THE LECTURE ON INTERNATIONAL PUBLIC LAW**

dr BORIS MIJOVIĆ, docent

Fakultet za poslovni menadžment, Univerzitet „Adriatic“ u Baru

dr FILIP TURČINOVIĆ, redovni profesor

Poslovni i Pravni fakultet, Univerzitet “Union Nikola Tesla” Beograd

Apstrakt: *Djeluje isuviše idealistički uođenje da je međunarodna zajednica jedna u današnjem globalizovanom svijetu i da je međunarodno javno pravo jedinstveno u pogledu svog sastava. Nažalost, na međunarodnoj sceni djeluju brojni partikularizmi pa i paralelizmi koji se odlikuju svojim posebnim normama, čija rasprostranjenost ugrožava glavna načela pa i principe na kojima se održavala svijest o izvjesnom jedinstvu međunarodne zajednice. Ugrožava se nerijetko čak i fundamentalna norma međunarodnog javnog prava “pacta sunt servanda” koja podrazumijeva postojanje sporazuma, a samim tim i postojanje njegovih subjekata, pravnog institucionalnog poretka pa i prakse država i ostalih subjekta. Međutim, praksa država ne slijedi uspostavljeni pravni poredak odnosno pravna pravila toga poretka, jer se ona ne poštuju u brojnim slučajevima. Stoga je stvoren prostor za postojanje samodovoljnih pravnih sistema usmjerenih na reviziju postojećeg međunarodnog pravnog poretka.*

Ključne riječi: *Sporazum, međunarodno javno pravo, zajednica, država, sistem, partikularizam*

Abstract: *Abstract: The conviction that the international community is the only one in today’s globalized world and that the international*

public law is unique in terms of its composition seems too idealistic. Unfortunately, on the international scene are working numerous particularisms and parallels who are exceeded by their special standards, whose prevalence also threatens the principal ultimate and principles on which certain principle of the international community were maintained. Often threatened is also being fundamental standard of international public law "pacta sunt servanda" which implies the existence of accord, and with that the existence of its subjects, legal institutional order, state practice and other subjects. However, state practice does not follow established legal order, ie, legal rules of that order, because they are not respected in numerous cases. Therefore, space for existence of self-sufficient genuine systems focused on revision of existence of international legal order has been made.

Key words: *Accord, International Public Law, Community, State, System, Particularism*

1. Uvod

Veliki broj profesora predavača međunarodnog javnog prava tokom posljednje dvije dekade dvadesetog vijeka pripadali su prema sopstvenom priznanju Novom pristupu. Ta učenja i mišljenja izražavala su u osnovi konceptualnu distancu u odnosu na njihove učitelje koji su mahom bili pristalice realizma.¹

Brojne su studije o međunarodnim odnosima koji međunarodni sistem karakterišu kao anarhičan po svojoj prirodi uglavnom iz razloga što nema zajedničke vlade niti bilo kakvih formalnih vladajućih struktura između vlada. Usljed toga nema centralnog autoriteta i države moraju voditi računa kako da zaštite svoje interese. Ovo dodatno i zbog činjenice da na njihovim teritorijama ne egzistira niti jedan drugi suvereni autoritet vlasti. Na drugoj strani dolazi do anarhičnih tendencija i vrlo značajnih posledica. Uprkos tome države i u takvim okolnostima nastoje da se prikažu kao autoriteti pogotovo u poslovima bezbjednosti. Obzirom na fakat da anarhične posledice djeluju vidna je praksa država koje čak i u takvim okolnostima odbijaju saradnju bez obzira što je to u njihovom interesu.²

---

¹ Shaw, M. N. (1986), *International law*, p. 28-29.

² D. Baldwin (1993), *Neoliberalism, Neorealism and World politics*, Columbia university press.

Međutim nije proteklo mnogo vremena od kada su se i oni suočili sa prilično nehomogenom grupom koja je sebe nazivala Glavni tok u novom pristupu predavanjima o međunarodnom javnom pravu.

Među njima pojedini autori kritikuju femnizam navodeći da mu nedostaje objektivnost, odsustvo primjene naučnih metoda, da je opredjeljenje za prihvatanje dostignutih naučnih znanja više nego li što je demonstracija sopstvenih pristupa. U najvećem broju slučajeva radi se o produkciji konceptualno konfuznih teza sa poprilično grešaka i po pravilu anti-zapadnih uticaja.

Liberalni feminizam po njihovom mišljenju ide uz zahtjev da se žene izjednače sa muškarcima i da im se dozvoli pristup svim pravima i mogućnostima koja uživaju muškarci. Pogrešan je njihov pristup da liberalizam nije ispunio njihova očekivanja iz razloga što u političkoj praksi žene nijesu tretirane kao individue već kao klasa. Stoga su sociologizirali svoje postavke o uklanjanju svih pravnih i socijalnih barijera za postizanjem jednakih prava. Ovaj pristup smatra da muškarci i žene imaju iste karakteristike izuzev bioloških. Priznaju se razlike u polu pa i u ograničenom vidu u racionalnosti i inteligenciji.

Na drugoj strani radikalni feministi insistiraju na uređenju pitanja koja se tiču otklanjanja muške dominacije i načina na koji se ona uspostavlja i održava. Takvi pristupi izazivaju reakcije pojedinih pristalica femnističkih teorija koji u svojim radovima ističu da se njihovi pristupi ne razlikuju ni u čemu od tradicionalnih teorija i njihovih izazova. Sve, pa i njihove teorije, moraju polaziti od realnosti te stoga konstrukcija konkurentnih teorijskih shvatanja nije održiva iz razloga što se stremljenja svake teorijske konstrukcije nebi pojedinačno mogle izdvajati iz konteksta opšteg pristupa teoriji međunarodnog javnog prava.

Pojedini među njima karakterišu feminstičke radove u međunrodnom pravu kao ekscentrične, emocionalne i iracionalne sa popriličnim odsustvom opravdanja iznijetih stavova pa i veoma često pomanjkanja argumenata čak i u elementarnoj eksplikaciji. Riječ je po njihovom mišljenju o teorijskom siromaštvu, jer po svoj prilici pristalice feminizma čine neodrživom inverziju neophodnih kvaliteta legalizma tradicionalnog sistema koji podrazumijeva prije svega racionalnost, objektivnost i apstraktnost. Međutim, prije će biti riječ čak i o subkontekstualnoj, partikularnoj i emocionalnoj interpretaciji privilegija muškaraca u odnosu na žene.³

---

³ C. Bailiet (2016), "A Nordic Approach to promoting Women,s Right within International law: Internal v.External 85 (4) 2016 in Nordic Journal of International law,vol 84. issue 4. 368- 394.

Veliki broj autora zastupnika feminističkih pristupa kažu da se oni ne suočavaju sa čistim ili nečistim pristupima ili teorijama, jer se postojeći pristupi baziraju uglavnom na patrijarhalnim nazorima. Usljed toga je ne samo političko već i praktično pitanje na kakav način se feministi mogu iskoristiti u njihovim političkim suprotstavljanjima.

Prema ovim pogledima nije prihvatljiv stav teorije koja insistira na tome da je veoma mali broj žena prisutan u procesima donošenja odluka. Riječ je po njihovom mišljenju o statističkim podacima koji ne uzimaju u obzir pravu suštinu problema koji leži u uzrocima nepravednosti takvih podataka. Logično bi bilo da se kritikuje Vlada koja ima tako nedemokratičan odnos prema ženama, mada je taj problem daleko širi i ozbiljniji nego li što je to kategorija polne diskriminacije. Mogućnost učešća žena u javnom životu problem je koji nesumnjivo ima pravni karakter. Potrebno je osim toga obezbijediti indirektnu nediskriminaciju žena njihovu jednakost kao rezultat tih aktivnosti. Nešto o tome ali prilično nesavršeno ima Konvencija o eliminaciji svih formi diskriminacije protiv žena. U članu 7 ove konvencije se predviđa da je nužno otkloniti sve vrste diskriminacije žena obezbijediti prava žena na učešće u političkim i javnim poslovima.⁴

Moguće je feminizam posmatrati kao politički projekat iz razloga što pokazuje interes samo za neke grupe ljudi. To bi se u tom kontekstu moglo uputiti na ritual i na ritualizam prisutan u materiji ljudskih prava.

2. Vrijeme euforije poslije nacionalizma

Vrijeme euforije nakon pada Berlinskog zida činilo se da donosi učvršćivanje novih fundamentalnih principa međunarodnog javnog prava ali su po svemu sudeći takva očekivanja bila pretjerana i neutemeljena.

U Istočnoj Evropi izgrađivao se novi legislativni okvir na osnovama liberalnog nacionalizma i prava na samoopredjeljenje. Ti nezavisni pokreti imali su osnovni cilj da osnaže matricu suverene jednakosti i kolektivne bezbjednosti. Navedeni principi potvrđeni su u ratu u Zalivu ali su počeli da najavljuju ofanzivu pokreta aktivista koji su lobirali u korist nove vrste starateljstva kroz izgradnju posebne vrste međunarodnog nadzora.

Nezadovoljni nacionalisti su prijetili da izazovu destabilizaciju sistema kolektivne bezbjednosti, a na drugoj strani princip suverene jednakosti naža-

---

⁴ Tekst Konvencije objavljen je u „Službenom listu SFRJ“ Međunarodni ugovori br. 11/1981 godine.

lost nije bio poštovan u mjeri potrebnoj da se suprotstavi paternalizmu prisutnom u aktivnostima novih humanitaraca. Svi ovi događaji nalaze potvrdu u Somaliji.

Gajena je nada da će doći do harmonizacije međunarodnog javnog prava i smanjenja postojećih tenzija nastalih usljed nacionalizma, izigravanja principa kolektivne bezbjednosti, na relaciji Sjever–Jug, terorizma i borbe protiv siromaštva. Svi nabrojani problemi su bili ugrađeni u novi međunarodni pravni poredak ali je on bio ipak prividno stabilan i s vremena na vrijeme djelovao kao izgrađen.

Moguće da paralela sa tridesetim godinama prošlog vijeka nije sasvim adekvatna ali se ne može prenebreći činjenica da je takođe gajena nada da će Versajski sistem nakon I svjetskog rata obezbijediti kolektivnu bezbjednost, emancipatorski nacionalizam i pateranlizam.

Realisti su se u dugom periodu gotovo dva milenijuma smatrali dominantnim od Tukidida do Makijavelija i od Makijavelija do Morgenthaua. Realizam je poznat pod nazivom politički realizam. On sadrži nekoliko pretpostavki u vezi karaktera međunarodnih odnosa. To je suprotno od liberala za koje se smatralo da su nepogodni da iznesu sustinske principe svog programa.

Ti programi se najvećim dijelom podudaraju sa Novim ekonomskim poretkom unutar Ujedinjenih nacija. Tu je prvo riječ o pretpostavkama za uspostavljanje supranacionalne regulative koja bi obezbijedila razvoj i pravdu u međunarodnoj zajednici. Međutim i pored takve namjere da se obezbijedi univerzalna pravda očigledno je bilo da je riječ o ambivalenciji i projekciji nacionalnog i zajedničkog u dijeljenju ili razdavajanju privatnog i javnog interesa na međunarodnom planu. Sve te teškoće i teorijske nedosljednosti činili su veoma složenim budućnost učenja međunarodnog javnog prava.

Ukoliko tokom predavanja međunarodnog javnog prava polazi od elementarne postavke koja se primjenjuje tokom podučavanja djece “da ih nikada ne treba učiti o zmijama ako ih prethodno ne učite o životinjama“. U slučaju da ih prvo učite o zmijama oni će ih vidjeti svuda čak i u situacijama kada vide recimo slona.

Isto razmatranje bi se moglo primijeniti kada je riječ o odnosu opšteg i posebnog u međunarodnom javnom pravu. Naravno pri tome treba znati da je potrebno učiti studente i o opštem i posebnom.

Međutim mora se ipak početi učenjem o opštim principima međunarodnog javnog prava. Tek je nakon toga moguće uvršćivati dostignuća drugih disciplina i specifičnosti međunarodnog javnog prava.⁵

Ukoliko bi propustili da prvo učimo o opštim principima i subjektima njihova perspektiva u učenju ove grane prava bila bi izokrenuta naglavačke, jer je očigledno da nebi posjedovali opšti okvir u kome bi objektivno mogli dostići svoja specifična znanja.

Profesor Gamblije pledira da se posredstvom sticanja specifičnih znanja odnosno specijalizacije postiže osim učenja i istraživačka komponenta. Nešto od takvih shvatanja zastupljeno u programima Harvard law school. Na ovom univerzitetu poprilično je sužen opšti kurs međunarodnog javnog prava što bi se ipak moglo okarakterisati kao loš trend.⁶

Provejava misao da predavanja međunarodnog javnog nije značajno zbog samo njemu svojstvenih vrijednosti nego zbog toga što je mnogo značajnije da studenti mogu postavljati pitanje o odnosu domaćeg pravnog sistema i univerzalno rasprostranjenih pravnih instituta.

Pojedini autori ističu da su se promijenile dominantne teme u međunarodnom pravu. Ta tendencija je naročito izražena poslije 11 septembra 2001 godine kada se uvršćuju kao najvažnije teme: terorizam, vojne akcije, vojne intervencije i stare prilično izrabljene teme kao npr. smrtna kazna. Moguće je postaviti pitanje da li je zanimljiva i u kolikoj mjeri tema međunarodno pravo mira.⁷

U Njemačkoj se često raspravlja da li međunarodno javno pravo treba da bude obavezan kurs. Pojedini njemački univerziteti plediraju da treba imati opšta znanja o međunarodnom javnom pravu ali naglasak mora biti na odnosu međunarodnog i unutrašnjeg prava. Obično nema fakulteta koji ima obavezan uvod i početni kurs međunarodnog prava.

Slično je i u SAD. Pri tom valja imati u vidu da postoji veliki broj pristalica shvatanja o neophodnosti uvođenja obaveznog elementarnog kursa međunarodnog javnog prava. Svijet fugurativno rečeno postaje sve više međunarodni. Stoga bez uvodnog kursa o principima i osnovnim institutima stu-

---

⁵ Kwang Lim Kohin, *Procedinngs*, July 1991, American Society of Internatonal law, 198.

⁶ J.K.Gamble and C. Joyner, *Teaching International law: Approaches and Perspectives*, American Society of Internatonal law, 1997.

⁷ C. Bailet, *Untraditional Approaches to law of Peace*. 12(R) Santa Clara Journal of International law 2014. 219-231.

denti ne bi imali mogućnost razumijevanja fundamentalnih sistemskih komponenti ove pravne discipline što je bez sumnje nedostatak, jer bez tih znanja ne bi imali potpuno pravno obazovanje. Na drugoj strani u većini evropskih zemalja međunarodno javno pravo je obavezan predmet.

Tokom predavanja međunarodnog javnog prava u periodu kada su SAD bile jedina super sila među brojnim studentima pojavljivale su se dileme da li poštuju dosljedno norme međunarodnog poretka. Na drugoj strani postojala je dilema da li međunarodno javno pravo uopste postoji. Bilo je pitanja da li SAD pripadaju međunarodnoj zajednici ili su izdvojene sa auto funkcionalnim pravnim poretkom. Usljed toga bilo je nužno insistirati da se predavanja prilagode pitanjima koja se tiču elementarnih normi funkcionisanja međunarodnog poretka kao recimo pitanja upotrebe sile ili reciprociteta. Objektivno, izvor tog skepticizma mogli bi tražiti u savremenom dobu u urgentnosti borbe protiv terorizma i dilemi da li ostati ili ne na prvoj liniji u toj borbi.

3. Kompromisi između legalizma i realizma

Dometi ovih kompromisa uključuju odsustvo teorijske konsekventnosti i depolitizaciju. Takav teorijski promašaj navodi pojedine autore da te promašaje nazovu romantičnim. To proizilazi najviše iz razloga što se međunarodno javno pravo želi prikazati kao slobodno od političkog uticaja.

Načini na koji bi mogli razriješiti ovu dilemu nude više rešenja odnosno mogućnosti i to:

1) one koji nastoje da uvedu mnogo više teorijskog pristupa u predavanjima međunarodnog javnog prava;

2) one koji nastoje da afirmišu i izgrade odgovarajući politički metod koji bi omogućio izražavanje čak i imaginarnog akta nesaglasnosti i

3) izbjegavanje predavanja i učenja međunarodnog javnog prava koja se nazvaju romantičnim odnosno u kome prevladava romantični zanos.

Međunarodno javno pravo osim poslovične atraktivnosti istovremeno izaziva skepsu zbog prisustva dvije nepomirljive suprotnosti u mnogo čemu različite. Riječ je o odnosu legalizma koji predstavlja međunarodno javno pravo kao transparentan i na pravilima baziran sistem, dok ga realizam prikazuje kao sistem prihvaćen u državocentričnom smislu često suprostavljen teorijama o međunarodnim odnosima.⁸

---

⁸ G. Simpson, On the magic mauntain: teaching public international law, *European Journal of International law*, vol. 10(1999. No.1 71-87.

Drugi put bi bio da se međunarodno pravo prikaže kao nepouzdana dva akademska stila koja se reflektuju u disciplinama međunarodne politike ili ugovornog prava. Po našem sudu i jedna i druga mogućnost nas odbijaju u jednakoj mjeri.

Takođe, postoje mišljenja da veliki broj profesora međunarodnog javnog prava osciliraju između realizma i legalizma iz straha da mogu biti marginalizovani. Tu ima još jedna protivrječnost u pristupima koji plediraju da međunarodno pravosuđe ima nedovoljno suštinsko značenje u sistemu međunarodnog javnog prava. Međunarodne sudske institucije imaju relativno skromnu ulogu prema nekim legalističkim teorijama. Po tom shvatanju umanjuje se njihov značaj u cjelini navedenog sistema. Prof. Rozalin Hajgins kaže u svojim lekcijama na ljetnjem kursu Akademije za međunarodno pravo u Hagu "da ovo pravo nijesu samo pravila".

Razlike se pojavljuju posebno u strukturi odnosno kontekstualnoj analizi. Izostavljaju se pojedini tradicioalni naslovi, jer je vrijeme pokazalo da su isuviše efemerni i da nemaju neku težinu pogotovo ako se posmataraju u svojoj nespornoj dinamici promjena,⁹ a ne kao statične kategorije. Pored toga, uvažavanje dostignutih znanja ne bi smjelo da apriorno odbacuje značaj uticaja političkog faktora na međunarodno javno pravo i to kao posebne vrijednosti.⁹

Neki teoretičari ukazuju na to da je međunarodno javno pravo u odnosu na ostale grane prava perifernog karaktera da izostaje njegov esencijalni karakter. Čak i u ovom nesporno međuzavisnom svijetu međunarodno pravo se smatra opcionim. Usljed toga ostaje sumnja da li se novi globalni poredak uobličuje odnosno reguliše međunarodnim pravom ili je to pravo koje domaći pravници smatraju relevantnim.¹⁰

Mnogo definicija međunarodnog javnog prava odražava mišljenje da ono počiva na temelju pravnih pravila, jer se u osnovi njima rukovode međunarodni odnosi između suverenih država. Pojedini teoretičari priznaju da je u tom pravcu još kao studenti pored entuzijazma tokom učenja međunarodnog javnog prava osjećali i nimalo prijatan skepticizam.

Postoje brojni problemi sa pravnim pravilima međunarodnog javnog prava. Npr., neki teoretičari smatraju da su ona netransparentna, zatim da nijesu direktno primjenjiva i da njihova interpretacija zahtijeva neka znanja o teorijama koje su prestale da se primjenjuju. Pojedini autori ističu da je jezik

---

⁹ R. Higgins, On teaching International public law, u: Yale J. International law 1983. 235-247.

¹⁰ M. Dixon, Textbook on International law, Oxford University press, 2013.

pravila ponekad nerazumljiv. Ova pravila ne mogu rešavati konkretne slučajeve. Osim toga često nema razlike između politike i pravila.

Sve iznijeto ukazuje da treba prekinuti sa formalističkim interpretacijama ovog problema.

Načini na kojima bi mogli prevazići navedeni problem mogao bi obuhvatiti dublje i svishodnije teorijske rasprave koje bi se u prvom redu bavile pitanjima njegove pravne prirode. Neki autori plediraju da se međunarodno javno pravo posmatra i kao vježbe komparativnog prava.

U nekim zemljama anglosaksonskog prava na Pravnim fakultetima već postoje neki kursevi toga tipa. Međutim, osnovna zamjerka tim shvatanjima je u faktu da je međunarodnopravni diskurs različit bez obzira kakav bio kvalitet pravnih pravila bilo kojeg nacionalnog prava pa i anglosaksonskog. Možda ne bio toliko pretjeran zaključak da običajno pravni diskurs domorodačkog stanovništava nije u tolikoj mjeri različit u gore iznijetom smislu.¹¹

Takođe, na pojedinim australijskim univerzitetima se isticalo da je međunarodno javno pravo različito od politike ali pri ovakvom sudu valja naglasiti da se to nije uvijek jasno isticalo.

Pravo kao sistem za sebe postaje nestabilna kategorija, jer je teško braniti stav da se pravo kao kategorija transferiše u samodovoljni sistem sa sopstvenom hijerarhijskom strukturom.

Postoji tvrdnja da se osjeća praznina između pisanog prava i stupanja na snagu u kontekstu političkog pristupa. To se može postaviti i kao retoričko pitanje u odnosu na realnost, jer je prisutno kod svih grana prava. Taj fenomen nije dovoljno istražen vjerovatno zbog naglašavanja socioloških komponenti prava. Ono se istina često postavlja i u kontekstu da li je međunarodno javno pravo pravo i da li se ono efektivno i direktno ili posredno primjenjuje.

Proučavanje međunarodnog javnog mora početi učenjem o opštim principima i normama. Tek je nakon toga moguće uvršćivati dostignuća drugih disciplina i specifičnosti međunarodnog javnog prava.

Ukoliko bi propustili da prvo učimo o opštim principima i subjektima perspektiva studenata u učenju ove grane prava bila bi izokrenuta naglavačke, jer je očigledno da nebi posjedovali opšti okvir u kome bi objektivno mogli dostići svoja specifična znanja.¹²

---

¹¹ D. Kenedy, *International Legal Education*, 26 *Harvard law journal* 1985.

¹² I. Brownlie, *Principles of PublicInternational law*, Oxford University Press, New York , 1990 56-57.

Pojedini istaknuti profesori međunarodnog javnog prava plediraju da se posredstvom sticanja specifičnih znanja odnosno specijalizacije postiže osim učenja i istraživačka komponenta.

Nešto od takvih shvatanja zastupljeno u programima Harvard law school. Na ovom univerzitetu poprilično je sužen opšti kurs međunarodnog javnog prava što bi se ipak moglo okarakterisati kao loš trend.¹³

U okviru ILO postoji izvjesna preokupacija sadašnjim položajem međunarodnog javnog prava posredstvom osvjetljavanja dometa novih pedagoških tehnika posebno kod pitanja savremenih aktuelnih problema i temata.

Obogaćivanju teorijskih shvatanja doprinose i konkurentni stavovi proizašli iz razvojne matrice odnosno dihotomije kontinentalnog i precedentnog prava.

Pojedini teorijski pristupi nastali na valu globalizacije nerijetko vrlo protivurečno pokušavaju da naprave reviziju međunarodnog prava ignorišući glavne izvore savremenog međunarodnog javnog prava.¹⁴

Kako je posrijedi institucionalna neizgrađenost ove grane prava ona se ne bi mogla okarakterisati kao kriza suvereniteta i Ujedinjenih nacija. Međutim to je ipak neubjedljiv pa i naivan sud, jer je sasvim jasno da se postojeći međunarodni poredak želi zamijeniti realpolitičkom praksom koja bi odgovarala postojećoj ravnoteži snaga i posjedovanju moći.

Taj teorijski pravac nazvan postpozitivizam ustvari je kreiran od glavnih aktera novog svjetskog poretka što podrazumijeva suspenziju „fundamentalnih načela načela Povelje Ujedinjenih nacija i zamjenu Ujedinjenih nacija neformalnim strukturama ili međunarodnim organizacijama kao što su NATO i OEBS“. Ovo pogotovo u situacijama kada se u toj univerzalnoj međunarodnoj organizaciji, gdje narodi svijeta ravnopravno razgovaraju“ ne može donijeti odluka koja bi glavnim akterima odgovarala“¹⁵

4. Zaključak

Međunarodno javno pravo nije grana prava bazirana na način kako je postavljeno unutrašnje pravo. Stoga je pogrešno povlačiti paralele sa unutraš-

---

¹³ D. Kenedy, M. Hudson and others, *New Approaches to International Law, The European and American Experiences* 2013.

¹⁴ F. Fischer "Policy inquiry in postpozitivist Perspektive", *Policy Studies Journal*, "Rutgers University" vol, 26 nom 1, 129-146.

¹⁵ M. Kreća *Međunarodno javno pravo*, Službeni glasnik, 2007, 60-61.

njim pravom tokom predavanja međunarodnog javnog prava. Čini se prihvatljivijim izlagati materiju međunarodnog javnog prava teorijski samostalno uzimajući pri tom u obzir opšte karakteristike prava. Pri tom se mora imati u vidu da bi prikaz međunarodnog javnog prava u komparativnoj ravni neminovno morao biti nepotpun. Takođe bi se mogle prikazati kao nepotpune teorijske konstrukcije kao što su vježbe u okviru liberalne filozofije.

Očigledno je da je potreban integralni pristup koji bi morao izbjeći greške koje nastaju popuštanjima doktrinarnim zahtjevima. Pogotovo je opasno ukoliko bi profesori međunarodnog javnog prava zapali u zapećak zbog realnosti političkog upliva diktiranog državnim egoizmima uglavnom prezentirajući sadržaje obilježene realpolitičkom tradicijom u međunarodnim odnosima. Nije naučno opravdano govoriti studentima svečanim državičkim jezikom kojim državnici govore u relativno velikom broju prilika.

Očekivanja da profesori međunarodnog javnog prava pređu preko granica svoje discipline značilo bi da oni budu kreatori prevazilaženja razlika sa drugim granama prava. Takva pozicija sadrži brojne kontroverze. Po prilici udaljava od egzaktnog na naučnim metodama zasnovanog pristupa proučavanju razvojnih tendencija međunarodnog javnog prava što neminovno vodi marginalizaciji ili ostaje u dimenziji puke refleksije.

Očigledno nije uputno baviti se samo odnosom sa graničnim disciplinama pa i međunarodnim odnosima. Usljed toga vjerovatno zapadamo u neke prevaziđene modele razmatranja kao što su na primjer odustajanje od postojećeg normativnog okvira, realizma koji nas približava pukom služenju politici i treće romantično zalaganje da se međunarodno javno pravo populariše do te mjere da bi više ličilo na profani akt razmišljanja nego li na naučnu sintezu. Nažalost i kod nekih veoma značajnih tema kao što su pravo na samoopredjeljenje posebno kod malih naroda ta tema bi se mogla smatirati veoma udaljenom.

U koliko se kontekstu razmatranja doda i tema sukcesije i dekolonizacije problem postaje još složeniji i veći. Posebne teškoće nastaju usljed sve prisutne ekonomske krize koja se na dramatičan način osjeća u ekonomijama malih naroda. Poznato je da se ekonomske slobode smatraju krucijalnim za ukupni napredak i samostalnost svih naroda svijeta. To je sadržano u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija. Nezavisnost nije moguće dostići bez ekonomskih sloboda i prava. Uporedo sa tim gotovo da je bez ikakvog upliva malih naroda pitanje kulturnih i političkih sloboda. Nekako je to tema gotovo netaknuta u međunarodnom javnom pravu.

Pojava soft law (mekog prava) najvjerojatnije je u službi stvaranja novog međunarodnog pravnog poretka. Usljed toga nastaje problem prilikom nastave međunarodnog javnog prava, jer je teško studentima objasniti nesa- glasnost normativnog osnova odvijanja odnosa u međunarodnoj zajednici i prakse država u prilično globalizovanom svijetu. Izostaje, kao mnogo puta do sada, opštjeljudska solidarnost bez koje nije moguće učiniti bilo kakav korak prema opštem napretku.

Literatura

- “Međunarodni ugovori“ (1981), Službeni list SFRJ br.11/1981 godine
- Bailet, C. (2014), „Untraditional Approaches to law of Peace“, *Santa Clara Journal of International law*, 12 (R)
- Bailet, C. (2016), „A Nordic Approach to promoting Women's Right within International law: Internal v. Exsternal“ , *Nordic Journal of International law*, Vol 84, issue 4.
- Baldwin, D. (1993), *Neoliberalism, Neorealism and World politics*, Colum- bia university press
- Brownlie, I. (1990), *Principles of PublicInternational law*, Oxford Univer- sity Press, New York
- Dixon, M. (2013), *Textbook on International law*, Oxford University press
- Fischer, F. (2013), “Policy inquiry in postpozitivist Perspektive“, *Policy Studies Journal*, Vol, 26 nom 1, pp.129-146.
- Gamble, J. K., Joyner, C. (1997), *Teaching International law: Approaches and Perspectives*, American Society of Internatonal law
- Higgins, R. (1983), “On teaching International public law“, in: Yale J., *International law*,
- Kenedy, D. (1985), „International Legal Education“, 26 *Harward law journal*
- Kenedy, D., Hudson, M. and others (2013), *New Approaches to Internati- onal Law*, The European and American Experiences
- Kreća, M. (2007), *Međunarodno javno pravo*, Službeni glasnik
- Kwang Lim Kohin (1991), *Procedinngs*, American Society of Internatio- nal law
- Shaw, M. N. (1986), *International law*,
- Simpson, G. (1999), “On the magic mauntain: teaching public interna- tional law“, *European Journal of International law*, Vol. 10, No. 1

Prikaz knjige (Book Review)

VESELIN DRAŠKOVIĆ
KLOKOTRIZACIJA TRANZICIJE

Podgorica, ELIT, 2017, s. 103

ISBN 978-9940-673-16-1

Iz štampe je izašla nova knjiga Veselina Draškovića “Klokotrizacija tranzicije”. Prof. dr Veselin Drašković je Redovni profesor Univerziteta Crne Gore na Pomorskom fakultetu u Kotoru. Viziting je profesor na Ekonomskom fakultetu MGU „M.V.Lomonosov“, Državnom univerzitetu Tjumen, Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomskom fakultetu Internacionalnog univerziteta u Travniku i dr. Redovni je član Akademije filozofije privrede na MGU „M.V.Lomonosov“, Moskva. Kao i redovni član CIRU – *Governance Research and Development Centre* u Zagrebu. Autor je 10 naučnih monografija, 17 udžbenika, 24 priručnika i preko 180 naučnih radova i 50 prikaza, uvodnika i priloga. Autor je brojnih projekata i investicionih programa. Osnovne oblasti naučnog interesovanja su mu: makroekonomija, mikroekonomija, međunarodna ekonomija, ekonomija znanja, privredni sistem i ekonomska politika. Od 2004. je predsjednik Vladine Komisije za ocjenu i kontrolu dinamike investicija i ekspert Ministarstva turizma za ocjenu biznis planova i investicionih programa. Od 2011. je i ekspert Ministarstva prosvjete Vlade Crne Gore za akreditaciju studijskih programa. Glavni je i odgovorni urednik međunarodnog naučnog časopisa *Montenegrin Journal of Economics* koji se nalazi na ESCI, Scopus, Cabells referentnim bazama. Član je redakcije brojnih međunarodnih časopisa. Radio je dugo i uspješno u privredi: Željezari Nikšić, kao direktor *Eurofero* Mi-

lano i DKD London i Rusinvest Group Moskva. Direktor je NVU ELIT – Ekonomska laboratorija za istraživanje tranzicije, Podgorica.

Znanje i nauka su neprocjenjiva vrijednost i osnova napretka svakoga društva i države. One države koje na pravi način uspiju da na vrijeme prepoznaju, pomognu i valorizuju naučni potencijal i zalaganje svojih naučnih radnika, ostaju na pravom putu ka opštem društvenom progresu. Ako izuzmemo udžbenička i rijetka izdanja CANU, crnogorsko ekonomsko izdavaštvo je jako skromno i u zadnjih 10-tak godina je sve svoje uspjehe ostvarilo zahvaljujući organizaciji ELIT- *Ekonomske laboratoriji za istraživanje tranzicije*, iz Podgorice. Posebno su značajna naučna monografska izdanja: „*Globalizacija u ogledalu krize i medija*“, „*Paradigmatičnost znanja*“, „*Institucije, poredak i tranzicija*“, kao i međunarodni naučni časopisi „*Montenegrin Journal of Economics*“, „*Socio-Ekonomske eseje*“ i „*Economic&Economy*“.

U novoj knjizi, „*Klokotizacija tranzicije*“, autor nam u skladu sa svojim kritičkim duhom vrsnog intelektualca, odslikava negativne tendencije u kriznom ambijentu tranzicijskih društava. Radi se o sistemskim greškama i institucionalnim zatajivanjima. Sistem čine ljudi, kadrovi, koji bi po pravilu trebali da stvaraju jake i efikasne institucije. Dominirajući, negativni trend povlašćenog izbora kadrova po sistemu nepotizma i partijskog ključa, a ne na osnovu sposobnosti i referenci – dovodi do negativnih efekata po same procese i institucije, tako da u praksi, dolazimo do tendencije da: *negativno selektovani kadrovi – negativno selektuju*. I tako, po dubini sistema. Što doprinosi urušavanju institucija i kočenju pozitivnih tranzicionih procesa. Autor je nastojao da iz raznih uglova osvjetli uzroke tranzicijske krize, koja se permanentno produžava, usled reprodukcije kočionih faktora. Dogme prošlosti se klokotistički ponavljaju. Klokotizam kao palijativno “prodavanje magle” (bacanje prašine u oči) ontološki, gnoseološki i fenomenološki karakteriše opšte procese tranzicije i globalizacije ali i specifične politike i fenomene, kao što su savremeni imperijalizam i neoboljševizam (u smislu: jedno pričati, drugo misliti, treće raditi). Njihova dugotrajna dominacija je neminovno dovela do ozbiljnih društvenih poremećaja, destrukcija, manipulacija i kriza. Klokotizam je dakle, nedefinisana riječ sa definisanim i jasnim značenjem i porukom

Autorova kritika nema ideološke ili političke – već isključivo naučne motive. U knjizi je istaknuto da tranzicijska kvazi-neoliberalna šok-terapija predstavlja pogrešan revolucionarni put koji je forsirao individualne interese malog broja interesno povezanih lica. Pri čemu su žrtvovane mnoge tradicionalne vrijednosti i životni standard stanovništva. Ignorisan je evolucionarni put

razvoja, koji počiva na zajedničkim interesima države i naroda, koji su suprotni interesima političkih subjekata, pojedinaca i grupa. Istaknuti su narodni i nomenklaturni interesi. Autor sa pravom ističe da je neoliberalizam zloupotrijebljena teorija, koja je u globalnim i tranzicijskim procesima i odnosima – vulgarizovana u neku navodnu ideologiju kojoj se svi klanjaju i ponavljaju je kao *a priori* mantru. Zato se sa pravom upotrebljava izraz kvazi-neoliberalizam. Autor je u ovoj knjizi nastojao da zadovolji kriterijume aktualnosti, kritičnosti, relevantnosti, konciznosti, zanimljivosti i metaforičnosti. Za naslov knjige je izabrao klokotrizaciju kao dogmatsku i anti-razvojnu formulu za održavanje *statusa quo* u tranzicijskim društvima, privredi i društvenim naukama. Kriza je njena logična i dugoročna posledica. Autor ističe da nivo dominacije poretka ili haosa u nekom društvu – determiniše stepen krize uopšte i u pojedinim oblastima, a posledično i stope razvoja. Navedeni nivo, uvijek je bio determinisan stepenom razvijenosti institucija. Savremena nauka je eksponencijalno napredovala poslednjih decenija, zahvaljujući prvenstveno bumu informaciono-komunikacionih tehnologija. Međutim, njeno suštinsko opredjeljenje, da se društveni život uređuje prema normama koje je formulisao ljudski um – naslijeđeno je još od antičkih principa. A masovnost visokog obrazovanja nije usklađena s politikom zapošljavanja, niti sa adekvatnom razvojnom strategijom i orijentacijom poslodavca i njegovim realnim potrebama.

Kad postizanje nekog indikatora postane cilj – on prestaje biti dobar, Pisanje vs. ćutanje; Promjene vs. kriza; Politika vs. sudbina; Razvoj vs. kriza; Individualizam vs. institucionalizam; Ekonomija vs. politika; Mitovi vs. motivi; Sinteza vs. apoteza; Formalizacija vs. apsolutizacija; Dileme vs. paradoksi; Apologetika vs. dijalektika; Autonomija vs. antinomija; Forma vs. reforma; Neuka nauka i dr. – samo su neka od pitanja kojima se autor bavi u ovoj knjizi. Zaključujući da razvoj ne može biti skokovit, niti se može ostvarivati bez konzistentnih društvenih, ekonomskih i političkih strategija i odgovornosti. A da, svi oblici kvazi-institucionalnog monizma (u koje spade i neoliberalizam), imaju dogmatski, totalitarni i anti-razvojni karakter. Autor sa pravom ističe, da je primjena teorija u praksi poželjna, ali je njena zamjena formalizacijom – opasna. Kritički tekstovi uvijek izazivaju određene otpore. Kritike nemaju smisla, ako su samo kritika radi kritike, bez poruke, zato je autor nastojao da u ovoj knjizi uputi poruke, čak i u naslovu. Recenzenti knjige su: Dragoljub Stojanov (Rijeka), Radislav Jovović (Podgorica), Miomir Jakšić (Beograd), Bagrat Yerznkyan (Moskva). Korektor teksta je Dragoljub Njako Nikčević.

dr Radenko Ščekić

Prikaz knjige (Book Review)

SLAVO KUKIĆ
METODOLOGIJA ZNANSTVENOG ISTRAŽIVANJA

Sarajevo, Publishing, 2015, s. 557

ISBN: 978-9958-21-598-8

Pred bosanskohercegovačkom stručnom, akademskom javnošću, 2015. god. pojavila se knjiga *Metodologija naučnog istraživanja* (*Metodologija znanstvenog istraživanja*), dr Slava Kukića dopisnog člana ANUBiH, profesora na Sveučilištu u Mostaru i predavača na brojnim redovnim i posleddiplomskim studijama u BiH, evropskim i zemljama regiona.

Nastala je nakon autorovog dugogodišnjeg, predanog naučno- istraživačkog rada u oblasti sociologije i metodologije naučnih istraživanja, i na iskustvu sticanom kroz učešće u brojnim istraživanjima i izradama studija i analiza bosanskohercegovačke političke i društvene stvarnosti kao autora,

koautora ili pak kao člana autorskog tima. Knjiga je namenjena studentima, kako i autor u predgovoru knjige kaže polaznicima osnovnih studijskih programa. Naime, dr Slavo Kukić je primetio da studenti tih programa nemaju potrebu za istim nivoom metodoloških znanja kao studenti poslediplomskih doktorskih studija. Takođe, činjenica je, studijski programi tog nivoa sadrže metodologiju naučnog istraživanja a s druge strane nedostajala je knjiga koja bi studentima bosanskohercegovačkih fakulteta ponudila sveobuhvatnija potrebna saznanja u oblasti izučavanja metodologije naučnih istraživanja.

Knjiga *Metodologija naučnog istraživanja (Metodologija znanstvenog istraživanja)* na 557 stranica, u šest poglavlja, koja nose naslove, *Pojam nauke i naučnoistraživačkog rada (Pojam znanosti i znanstvenoistraživačkog rada)*, *Odnos naučne metode i metodologije (Odnos znanstvene metode i metodologije)*, *Metode naučnog istraživanja (Metode znanstvenog istraživanja)*, *Tehnike prikupljanja i obrade empirijskih podataka*, *Faze procesa naučnog istraživanja (Faze procesa znanstvenog istraživanja)*, *Pisanje naučnog dela (Pisanje znanstvenoga djela)*, autor je dao sadržajnu građu za upoznavanje sa metodologijom, njenom naučnom tematikom i savladavanje zahtevnih studijskih procesa u oblasti metodologije naučnih istraživanja.

Prvi deo knjige *Pojam nauke i naučnoistraživačkog rada (Pojam znanosti i znanstvenoistraživačkog rada)* posvećen je pojmu nauke, razlikama između naučnih i nenaučnih pristupa, odnosu nauke i filozofije, razjašnjenju osnovnih naučnih kategorija, razvoju nauke, obeležjima naučne spoznaje, osnovnim oblicima naučnih saznanja, klasifikaciji nauke, naučnoistraživačkom radu i organizaciji sopstvenog stručnog i naučnog rada.

U drugom poglavlju, *Odnos naučne metode i metodologije (Odnos znanstvene metode i metodologije)*, autor razmatra odnos naučnene metode i metodologije. Ukazuje na načine spoznavanja sveta, govori o naučnoj metodi uopšte, istorijskom razvoju naučne metode i razlikama između naučne metode i metodologije, načelima naučnoistraživačkog rada, vrstama metodološkog problema, kvantitativnoj i kvalitativnoj metodologiji kao i obeležjima, prednostima i nedostacima kvantitativne i kvalitativne metodologije i kombinovanju pristupa i metoda istraživanja.

Poglavlje tri, *Metode naučnog istraživanja (Metode znanstvenog istraživanja)* daje studiju o metodama naučnog istraživanja. Autor daje njihovu klasifikaciju a opšte naučne metode posmatra i analizira kao metode indukcije i dedukcije, analize i sinteze, apstrakcije i konkretizacije, specijalizacije i generalizacije, metod dokazivanja i opovrgavanja, komparacije i metod modelovanja.

Tehnike prikupljanja i obrade empirijskih podataka razmatrane su u četvrtom podjelju. Reč je o kvantitativnoj tehnici prikupljanja i ispitivanja (upitnik, testiranje, skaliranje), eksperimentu, kvalitativnoj tehnici prikupljanja empirijskih sadržaja (analiza sadržaja, studija slučaja, fokus-grupa, dubinski intervju, posmatranje) i statističke tehnike obrade empirijskih podataka.

Peti deo *Faze procesa naučnog istraživanja (Faze procesa znanstvenog istraživanja)* donosi studiju o fazama procesa naučnog istraživanja. Autorska analiza se odnosi na faze uopšte, izbor, definisanje predmeta i određivanje ciljeva istraživanja. Kako se postavlja hipoteza, sređuju varijabile, izrađuje projekat istraživanja, prikupljaju i obrađuju podaci. Takođe, obrađene su i faze naučnog tumačenja i interpretacije podataka kao i važnost izrade izveštaja o rezultatima istraživanja.

Pisanje naučnog dela (Pisanje znanstvenoga djela), dato je u šestom poglavlju. Dr Kukić iznosi studiju o delovima naučnog dela, (delovima i ostalim delovima bez kojih nema naučne knjige), delovima naučnog članka, dokumentacijskim osnovama rukopisa (citiranje i referisanje, napomene, ilustracije), komponovanju, jeziku i stilu naučnog i stručnog dela.

U knjizi *Metodologija znanstvenog istraživanja*, autor metodologiju društvenih nauka raščlanjuje i dopunjuje interdisciplinarnim metodskim istraživanjem gradiva koje čitaocima, i studentima na, za njih, metodičko prilagodljiv način približava naučnoistraživački rad.

Autor je u knjizi dao i spisak (172) bogate literature a u delu posvećenom priložima na 73 stranice ponudio primere osnovnih metodoloških postupaka istraživanja čime je na jednom mestu studentima umnogome olakšao posao u praktičnoj primeni stečenih znanja iz ove knjige.

Knjiga akademika dr Slava Kukića, *Metodologija naučnog istraživanja (Metodologija znanstvenog istraživanja)* u izdanju Sarajevo Publishing, predstavlja jezgrovit i sadržajno integralni tekst koji zaslužuje pažnju svih čitalaca, istraživača, i studenata, kojima je najviše i namenjena. Značajan je pedagoški doprinos formiranju zaokruženog okvira metodoloških znanja na studijskim programima ne samo na prostorima Bosne i Hercegovine već i u zemljama regiona.

dr Mirko Jakovljević

Uputstva autorima

“Medijski dijalozi” je periodični časopis za istraživanje medija i društva.

Članci dostavljeni redakciji moraju odgovarati profilu časopisa, s naznakom imena i prezimena autora i koautora, naučnog zvanja, mjesta rada i dužnosti koju obavlja, telefona i e-mail adrese.

Pozivamo zainteresovane autore koji žele objavljivati svoje radove u ovom časopisu da ih pošalju na adresu redakcije prema uputstvima koja slijede. Članak obima ne više od 12 stranica, veličina slova 11 pt, uključujući prorede s tabelama, graficima, šemama i drugim ilustracijama, dostavlja se redakciji preko E-maila označenih u impressumu, napisan u programu Microsoft Word, bez preloma.

Za objavljivanje rukopisa većeg obima potrebna je saglasnost glavnog urednika. Slike, grafike i ostale priloge treba obilježiti i dostaviti kao posebne datoteke, ili u tekstu, ali ne smiju prelaziti format časopisa sa marginama.

Autor članka snosi odgovornost za tačnost navedenih podataka, činjenica, citata i drugih informacija. Redakcija može objaviti članke zbog diskusije, iako se ne slaže s gledištem autora.

Poželjno je da rad sa priložima bude napisan na engleskom jeziku. Fusnote treba koristiti u najmanjoj mogućoj mjeri, samo za neophodna objašnjenja, uz kontinuirano numerisanje arapskim brojevima.

Strukturu rada treba da čine: naslov rada, apstrakt, ključne riječi, uvod, podnaslovi, zaključak i literatura (spisak abecednim redom po prezimenu autora, a podaci o djelu moraju sadržati i izdavača, mjesto i godinu izdanja). Rad se može strukturirati i na sljedeći način: uvod, polazišta (hipoteze), rješenja, diskusija, zaključak i literatura.

Radovi poznatih autora po pozivu se ne recenziraju.

Dostavljanje rada našoj redakciji podrazumijeva odgovornost autora da isti nije već objavljen, niti je u postupku razmatranja za objavljivanje.

Redakcija zadržava pravo da ne razmatra radove koji ne ispunjavaju uslove iz ovog uputstva.

Autor dobija besplatan primjerak časopisa u kojem je njegov rad objavljen.

Notes to contributors

"Media dialogues" is a periodical journal for researching media and society.

Articles submitted to the Editorial Board should cover the journal's subject area, be signed by the author (coauthors) with forename and surname, scientific grade, affiliation and position held, telephone and e-mail address. We kindly invite interested authors who wish to publish their work in this periodical, to forward their material to the Editorial Staff according to the following instructions.

The article of no more than 12 pages, font size 11 pt, including line spacing, accompanied by tables, diagrams, charts and other illustrations, may be sent to the Editorial Board by e-mail marked in impressum, written in Microsoft Word, without making up in pages. For long article, agreement of editor in chief is needed. Pictures, graphics and other attachments should be marked and sent as separate file, or in text, and must not exceed the journal format with margins.

The author is responsible for ensuring the authenticity of data, facts, quotations and other information. The Editorial Boards may publish articles for discussion, without necessarily sharing the author's views.

It is desirable that article with attachments be written on English. Footnotes should be used as sparingly as possible, and only for the necessary explanations, with the continuous use of Arabic numbers.

The structure of article should be: title of article, abstract, key words, introduction, subtitles, conclusion and bibliography (listed in alphabetical order of surnames of authors and containing information on the publisher, place and year of publication). Articles can also be structured in the following way: introduction, assumptions (hypotheses), solutions, discussion, conclusion and bibliography.

Articles of invited renowned authors will not be reviewed.

It is the authors' responsibility to ensure that the submitted article has not been published earlier and that it is not under consideration for publication elsewhere. Editorial staff retains the right not to inspect articles which do not fulfill the conditions from this guide.

The author receives a complementary copy of the periodical in which his article is published.

O B A V J E Š T E N J E

Međunarodni naučni skup

XI CRNOGORSKI MEDIJSKI DIJALOZI

održaće se od 25-27. maja 2018. godine u Ulcinju

Tema:

*Mediji i manjine – standardi i praksa
(kulturološki aspekti)*

Zainteresovani autori svoje prijave mogu slati

1. najkasnije do 20. 04. 2018. (prijava sa radom za objavljivanje)
2. najkasnije do 10.05. 2018. (prijava bez rada za objavljivanje)

na e-mail adrese:

*rookie@t-com.me
medijskidijalozi@gmail.com*

Prijavni formular za naučni skup možete naći na sajtu
www.medijskidijalozi.wordpress.com

Radovi koji budu prihvaćeni za izlaganje na naučnom skupu
„XI crnogorski medijski dijalozi“
i koji stignu do predviđenog roka, biće objavljeni u
31. broju časopisa “Medijski dijalozi”.

